

Voorzitter: Vondeling

Tegenwoordig zijn 123 leden, te weten:

Aantjes, Van Aardenne, Abma, Albers, Van Amelsvoort, Andela-Baur, Andriessen, Bakker, Ter Beek, De Beer, Beinema, De Bekker, Beuker, Beumer, De Boer, De Boois, Bremen, Van den Broek, Du Chatinier, Coppes, G. M. P. Cornelissen, P. A. M. Cornelissen, Van Dam, Dankert, Dees, Van Dis, Van der Doef, Dolman, Dragstra, Drees, Drenth, Epema-Brugman, Evenhuis, Franssen, Geurtsen, Ginjaar-Maas, De Graaf, Groensmit-van der Kallen, Van der Gun, Haas-Berger, Hartmeijer, Van Heel-Kasteel, Van der Heem-Wagemakers, Van der Hek, Hermes, Hermsen, Honig van den Bossche, Van Houwelingen, Hutschemaekers, Huijsen, Jansen, Joekes, Jongeling, Kappeyne van de Coppello, Keja, Kleisterlee, Knot, Koekoek, Kolthoff, Kombrink, Koning, De Koning (B.P.), Koningh, Konings, De Koster, Kosto, Kraaijeveld-Wouters, Krosse, Kruisinga, Van Kuijen, De Kwaadsteniet, Laban, Langedijk-de Jong, Van Leeuwen, Van Leijenhorst, Lückers-Bergmans, Masman, Van der Mei, Van Mierlo, Molleman, Nooteboom, Notenboom, Nypels, Van Ooijen, Patijn, Peijnenburg, Ploeg, Portheine, Rienks, Rietkerk, Roels, Roethof, Roolvink, Van Rossum, Van der Sanden, Schakel, Scherpenhuizen, Smit-Kroes, Van der Spek, Staneke, Stoffelen, Terlouw, Van Thijn, Tolman, Tuinenburg, Tuijnman, Veder-Smit, Van Veenendaal-van Meggelen, Veerman, Van de Ven, Verbrugh, Vondeling, Voortman, De Vries, Waalkens, Waltmans, Weijers, Wiegel, Wierenga, Van Winkel, Wisselink, Worrell en Van Zeil,

en de heren Van Agt, Vice-Minister-President, Minister van Justitie, De Gaay Fortman, Minister van Binnenlandse Zaken, Van Kemenade, Minister van Onderwijs en Wetenschappen, Westerterp, Minister van Verkeer en Waterstaat, Van Doorn, Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, De Goede, Staatssecretaris van

Financiën, en Simons, Regeringscommissaris voor de Grondwetsherziening.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mee, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Van der Lek, wegens ziekte;

Beekmans en Andela-Baur, wegens bezigheden elders;

De Graaf, alleen het ochtendgedeelte van de vergadering, wegens het afleggen van een tentamen.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter**: Ingekomen zijn de volgende brieven:

een, van de Minister van Economische Zaken, ten geleide van het voortgangsrapport over de hoofdlijnen van het sociaal-economisch beleid voor het Noorden des Lands (12 010, nr. 36);

twee, van de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, t.w.:

een, ter beantwoording van vragen, in de Kamer gesteld inzake migratie en begeleiding van Surinamers en Nederlands-Antillianen (13 254, nr. 22);

een, ten geleide van een aantal antwoorden op vragen, gesteld tijdens de begrotingsbehandeling van CRM (14 100-XVI, nr. 29).

Deze brieven, die al zijn gedrukt en rondgedeeld, worden voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter**: Ook is ingekomen een brief van Staatssecretaris De Goede van Financiën, ten geleide van een opgave van de Dienst der Domeinen als bedoeld in artikel 4 van de Wet van 24 januari 1952.

Deze brief, die niet zal worden gedrukt, wordt voor kennisgeving aangenomen.

De **Voorzitter**: De overige ingekomen stukken staan op een lijst, die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik ook voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan

het einde van deze vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met deze voorstellen heeft verenigd.

Aan de orde is de **beantwoording** van door de leden Van der Doef en Knot, overeenkomstig artikel 107 van het Reglement van Orde, gestelde **vragen** aan de Ministers van Verkeer en Waterstaat en van Sociale Zaken over de bezuinigingsplannen van de Nederlandse Spoorwegen². [De vragen zijn opgenomen aan het eind van deze weekeditie.]

□

De heer **Van der Doef** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het lijkt, zo kort na het aanvaarden van de begroting van het Departement van Verkeer en Waterstaat voor 1977, op zijn minst vreemd om nu al weer te willen discussiëren over een van de artikelen uit die begroting, namelijk het artikel dat betrekking heeft op de tekorten van onder andere de Nederlandse Spoorwegen. Ik heb de volgende redenen nu toch al een mondelinge toelichting van de Minister te vragen over de uitwerking van dat begrotingsartikel.

De eerste reden is die van de algemene betrokkenheid van de Kamer bij de wijze waarop uitvoering wordt gegeven aan dit artikel. Mijn fractie vindt dat dit artikel mogelijk niet dekkend is voor de noodzakelijke tekorten.

De tweede reden is dat het niet uitgesloten is dat de uitvoering van dit artikel, door het openbaar-vervoerbedrijf de Nederlandse Spoorwegen in opdracht van de Minister, in strijd geraakt met de doelstellingen van de Regering en het parlement, al dan niet op het terrein van verkeer en vervoer. Dat zou een zodanige aantasting van dienstverlening in de vorm van de beschikbare treinen en van service aan passagiers zijn, dat sprake is van een niet-aanvaardbare aantasting. Het kan ook in strijd komen met de doelstelling van de Regering om een bijdrage te leveren, via de overheidsuitgaven, aan

Van der Doef

het in stand houden en zo mogelijk uitbreiden van het aantal arbeidsplaatsen.

Hierom verwijzen wij naar de brief naar de Ministers van Verkeer en Waterstaat en van Sociale Zaken, waarin de verwachting wordt uitgesproken dat in de komende jaren de werkgelegenheid geen wezenlijke wijziging zal ondergaan.

Tegen deze achtergrond zouden wij gaarne nu al nadere informatie willen hebben.

Minister Westerterp: Mijnheer de Voorzitter! Ik mag u mededelen dat ik mede namens de Minister van Sociale Zaken het woord over deze zaak zal voeren. De vragensteller wees er zelf al op dat het enigszins vreemd is dat zo spoedig na de goedkeuring van de begroting, over de uitvoering daarvan weer vragen worden gesteld. Het gaat hier immers om uitvoering van het beleid zoals dat in de begroting is uitgestippeld en door de Kamer is goedgekeurd.

Ik zal in mijn antwoorden niet tot in details kunnen afdalen, omdat de hoofddirectie van de Nederlandse Spoorwegen ook mij nog niet alle details heeft kunnen verstrekken over de plannen. De hoofddirectie van de Nederlandse Spoorwegen, kennende de cijfers die aan de Staten-Generaal zijn medegedeeld voor wat betreft de bedragen die in de komende jaren beschikbaar zijn gesteld, heeft zelf het initiatief genomen voorstellen uit te werken, opdat wij als Regering en Staten-Generaal in de toekomst niet zouden worden geplaatst voor een heel vervelende noodzakelijke bezuiniging, terwijl die tijdig voorbereid had kunnen worden.

Ik heb bovendien de indruk, dat de hoofddirectie van de Nederlandse Spoorwegen door zo tijdig mogelijk na te gaan, welke maatregelen mogelijk zijn, daarover ook een goed sociaal overleg binnen het bedrijf op gang heeft kunnen brengen.

De door de Nederlandse Spoorwegen ontwikkelde plannen tot verbetering van het bedrijfsresultaat hebben betrekking op de exploitatiebegrotingen voor de jaren 1977 en 1978. Het daarmee gemoeide bedrag, berekend op basis van het prijspeil van 1976, kan als volgt worden gespecificeerd. Men streeft naar een opbrengstverhoging van 7,5 miljoen gulden, een bijstelling van de treindienst, die 2 miljoen gulden moet opleveren, maatregelen inzake personeelskosten, 21 miljoen gulden, overige kosten, 6 miljoen gulden.

Het totaal zou dus 36,5 miljoen gulden opleveren. De door de Nederlandse Spoorwegen beoogde maatregelen zullen uiteraard ook doorwerken in de resultaten van latere jaren.

In antwoord op de tweede vraag stel ik, mede namens de Minister van Sociale Zaken, voorop, dat de plannen van de Nederlandse Spoorwegen geen gedwongen ontslagen met zich meebrengen. Een mogelijke vermindering van het personeelsbestand vindt in hoofdzaak plaats door middel van natuurlijke afvloeiing. De Spoorwegen raamt deze vermindering op circa 550 arbeidsplaatsen, waarvan ongeveer 350 in de jaren 1977 en 1978 zouden kunnen worden gerealiseerd. Deze 350 arbeidsplaatsen kunnen als volgt worden bespaard: natuurlijke uitstroming 124, het niet vervullen van geplande vacatures 100, het op wachtgeld stellen 16, herplaatsen in vrijvallende functies met opheffing van de oorspronkelijke functie 108. Zo komt men dus tot 348 arbeidsplaatsen. Daarnaast zijn nog studies aan de gang inzake de denkbeelden, die tot een verdere vermindering van het personeelsbestand met naar schatting 200 arbeidsplaatsen zouden kunnen leiden.

De treinen, die in de dienstregeling 1977-1978 zouden vervallen, zijn treinen, waarvan, naar de opvatting van de Nederlandse Spoorwegen, is gebleken, dat zij hun functie niet voldoende vervullen. Door het vervallen van deze treinen wordt het voorzieningsniveau niet of nauwelijks aangetast. Het gaat hierbij om een vermindering van het aantal treinkilometers van de Nederlandse Spoorwegen met 0,5%.

De vermindering van het aantal arbeidsplaatsen in het kader van de reorganisatie van het goederenvervoer bedraagt in de periode van 1974 tot en met 1980 700. Van dit aantal zijn er ultimo 1976 reeds 230 gerealiseerd, zodat nog tot en met 1980 470 arbeidsplaatsen resteren. Tot eind 1978 zullen van dit laatste aantal 240 komen te vervallen.

Bij de arbeidsplaatsen die in de periode 1976 tot en met 1980 zullen vervallen gaat het, zo is mij van de zijde van de Spoorwegen medegedeeld, om de volgende bedrijfsonderdelen en regio's:

320 arbeidsplaatsen in de exploitatierayons. Het betreft hier voornamelijk de rayons Arnhem en Amsterdam-goederen en in mindere mate de rayons Rotterdam-goederen en Venlo;

50 arbeidsplaatsen, verspreid over het gehele land in de sector onderhoud;

100 arbeidsplaatsen in de indirecte sfeer. Het grootste deel hiervan betreft de hoofdbouwen in Utrecht.

Met de regionale belangen in de werkgelegenheid zal de Nederlandse Spoorwegen zo veel mogelijk rekening houden.

Ook de Regering rekent het tot haar taak de met het openbaar vervoer geïnde belangen bij voortdurend af te wegen tegen de met dit vervoer gemoeide financiële offers, ten einde een zo hoog mogelijk maatschappelijk rendement te bewerkstelligen van de voor het openbaar vervoer beschikbare middelen. Het door de Nederlandse Spoorwegen te bieden voorzieningenniveau behoeft uiteraard de goedkeuring van de Minister van Verkeer en Waterstaat. Het betrachten van een zo groot mogelijke efficiëntie in de bedrijfsvoering is uiteraard primair een aangelegenheid die de hoofddirectie van de Nederlandse Spoorwegen aangaat. Ik heb de indruk dat de hoofddirectie zeer goed tegen haar taak is opgewassen.

Wat betreft de met ingang van mei volgend jaar te bieden vervoerprestatie in de sector van het personenvervoer verwacht ik de definitieve voorstellen van de hoofddirectie op zeer korte termijn.

Ik meen uit een antwoord op eerdere vragen te mogen afleiden dat van het verbreken van het evenwicht tussen het voorzieningenniveau en de rijksbijdrage geen sprake behoeft te zijn.

In antwoord op de vijfde vraag, of de Regering kan aangeven of sprake is van een werkelijke keuze tussen aantasting van het voorzieningsniveau en verhoging van de rijksbijdragen, merk ik op dat uit de omstandigheid, dat het compensatiebedrag personenvervoer over 1977 vergeleken met 1976 vermoedelijk een stijging zal ondergaan van globaal rond 90 mln., terwijl de aanpassing van de dienstregeling, zoals door mij uiteengezet, een jaarlijkse besparing zal kunnen opleveren van ongeveer 2 mln., naar mijn mening blijken moge, dat er geen sprake is van het doen van een keuze zoals door de vragenstellers wordt verondersteld.

In antwoord op de zesde vraag, in hoeverre deze bezuinigingen een wijziging van het door de Regering in het Meerjarenplan Personenvervoer 1976-1980 ontwikkelde beleid en in de brief van 6 mei 1976 verwachte werkgelegenheidsprognose betekenen, merk ik op dat de door de hoofddirectie van de Nederlandse Spoorwegen beoogde en naar mijn aanvankelijke opvatting beperkte bijstelling van de treindiensten geen wijziging betekent van het door de Regering in het Meerjarenplan Personenvervoer ontwikkelde beleid.

Westerterp

Ook de in de brief van 6 mei 1976 uitgesproken verwachting dat de werkgelegenheid de komende jaren niet wezenlijk zal worden aangetast, wordt naar mijn mening door de plannen van de Nederlandse Spoorwegen in stand gehouden. Daarbij dient naar mijn mening te worden bedacht dat het aantal arbeidsplaatsen in de komende jaren ten behoeve van de indienststelling van nieuwe lijnen, waartoe de Regering heeft besloten dan wel in deze periode versneld heeft doen aanleggen, zoals de Zoetermeerlijn, de Schiphollijn en de lijn Veenendaal-Rhenen, de komende jaren alleen maar zal toenemen.

De heer **Van der Doef** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik begrijp dat de Minister de jaren 1977 en 1978 in één verband noemt en verkrijgt daarom graag een uitsplitsing over die jaren van hem. Verder verkrijg ik graag een nadere uitwerking van de 7,5 mln. opbrengstvermeerdering. Welk tariefpercentage is daarbij beoogd? Welke spreiding is voorzien? Is spreiding mogelijk?

Wanneer is naar het oordeel van de Regering sprake van een wezenlijke aantasting? Dat woord wordt zowel gebruikt als het gaat om het verzorgingsniveau als om het aantal arbeidsplaatsen. Is geen sprake van een geweldige inflatie van dat woord?

Kan de Minister aangeven, wat de extra exploitatietekorten zijn van de nieuwe lijnen die de Minister opnoemde en kan hij aangeven in welke mate deze extra tekorten, zeker voor de eerste jaren na opening, het volume van extra tekortdekking zullen opsouperen en compensatie elders noodzakelijk zal zijn.

Kan de Minister toezeggen dat de Kamer, zo hem definitieve voorstellen van de zijde van de Nederlandse Spoorwegen bereiken, daarover nader zal worden geïnformeerd?

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Ik hoop dat de Kamer er begrip voor heeft dat ik onmogelijk kan antwoorden op vragen, die niet tevoren zijn aangegeven. Ik kan uiteraard de splitsing in de uitgaven over 1977 en 1978 niet geven, want ik heb de boekhouding niet bij mij.

In antwoord op de tweede vraag over tariefsverhogingen merk ik op dat het in mijn voornemen ligt om in overleg met alle vervoersondernemingen in Nederland te komen tot één datum

voor de tariefsverhoging bij het openbaar vervoer in ons land. Die datum is voorlopig op 1 oktober 1977 vastgesteld. Wij willen daarmee bewerkstelligen dat er sprake zal zijn van een zo groot mogelijke integratie. Dat betekent dat de tariefsverhoging bij de spoorwegen volgend jaar zoals gebruikelijk niet op 1 september doch op 1 oktober zal plaatsvinden. Over het percentage daarvan heeft nog geen beraad binnen de Regering plaatsgevonden. Wij kennen daaromtrent bepaalde uitspraken.

Over de vraag wanneer wel wezenlijke aantasting zal plaatsvinden van de werkgelegenheid bij de spoorwegen dan wel van het voorzieningsniveau kan men moeilijk in theorie spreken. Ik vind wel, dat de Regering met recht kan volhouden, dat er in het onderhavige geval geen sprake is van wezenlijke aantasting.

Verder is gevraagd wat de extra exploitatietekorten zijn in verband met het in gebruik nemen van de nieuwe lijnen. In 1977 zal de eerste fase van de Zoetermeerlijn in gebruik worden genomen. Ik meen te mogen stellen, dat de lasten in 1977 daarvan in de orde van grootte van f 11 mln. liggen.

In antwoord op de laatste vraag kan ik zeggen, dat ik zoals altijd de Kamer gaarne zal inlichten over de verdere gang van zaken.

De heer **Knot** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Komt het verdwijnen van 700 arbeidsplaatsen ten gevolge van het dekkend maken van het goederenvervoer niet zozeer in strijd met het arbeidsplaatsenbeleid van de Regering en met het beleid ten aanzien van de zwakke regio's in het bijzonder, dat het overweging verdient om grotere urgentie aan dat beleid te geven dan aan het dekkend maken van het goederenvervoer van NS?

Minister **Westerterp**: Mede namens de Minister van Sociale Zaken en de Staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat antwoord ik hierop: Neen!

De heer **Van Kuijen** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Kan de Minister nader aangeven op grond van welke normen hij tot de conclusie komt dat de door hem bedoelde lijnen niet goed meer hun functie vervullen?

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Ik moge herhalen wat ik al

gezegd heb: Naar de mening van de hoofddirectie van de Nederlandse Spoorwegen vervullen deze treinen niet of nauwelijks de functie waarvoor zij op dit ogenblik nog in exploitatie zijn.

Mevrouw **Smit-Kroes** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Is de Minister het met mij eens dat het werken met plafondbedragen, zoals dat nu bij de Nederlandse Spoorwegen gebeurt, verhindert dat werkelijk ingespeeld kan worden op de functie van de Nederlandse Spoorwegen, zeker in de randstad, waar wij zien dat het aantal spoorforensen en ook de gemiddelde reisafstand toeneemt?

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Het zal mevrouw Smit-Kroes bekend zijn dat de bijdragen van het rijk aan de NS geheel overeenkomstig de regels en procedures zijn, die vastgesteld zijn aan de hand van EEG-richtlijnen terzake. Overigens vertrouw ik erop, dat de hoofddirectie van de Nederlandse Spoorwegen telkens attent zal zijn op mogelijke veranderingen in de vraag en het inspelen daarop, zoals door de geachte vragenstellerster zojuist is bedoeld.

De heer **Cornelissen** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Kan de Minister toezeggen, dat bij de noodzakelijke aandacht voor een niet te expansieve stijging van de aanzienlijke tekorten bij de Nederlandse Spoorwegen niet bezuinigd zal worden op maatregelen, die noodzakelijk zijn om de veiligheid bij de Nederlandse Spoorwegen optimaal te doen zijn?

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Uit de voorstellen van de Nederlandse Spoorwegen zal zijn gebleken dat er op het terrein van de veiligheid geen enkele bezuiniging wordt voorgesteld. Ik juich dat ook zeer toe.

Mevrouw **Epema-Brugman** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Betekent de uitspraak van de Minister, dat voortaan de tariefsverhogingen van het openbaar vervoer op 1 oktober plaatsvinden, dat er op 1 januari aanstaande geen sprake zal zijn van prijsverhogingen in het openbaar vervoer?

Minister **Westerterp**: Neen, de heer Van der Doef vroeg naar de eerstvol-

Westerterp

gende tariefsverhoging bij de spoorwegen. Ik heb gezegd dat die per 1 oktober 1977 zal plaatsvinden. Dat betekent dat, na de tariefsaanpassingen, die normaal in sommige gemeenten en bij sommige streekvervoersondernemingen op 1 januari of 1 februari zullen zijn gerealiseerd, de eerstvolgende landelijke tariefsverhoging op 1 oktober 1977 zal plaatsvinden, althans indien wij het plan kunnen realiseren.

De heer **Dragstra** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Hoe denkt de Minister in het kader van het regeringsbeleid ter bevordering van de werkgelegenheid de verloren gegane arbeidsplaatsen bij de NS op te vangen?

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Dat kan ik nog niet concreet aangeven. Uiteraard rekent de Regering het tot haar taak, zoveel mogelijk de werkgelegenheid in ons land te bevorderen.

De heer **Waalkens** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Leidt de vaststelling van plafondbedragen er niet toe dat er ook een remmende invloed is op groeiende lijnen?

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Binnen de bedragen die worden vastgesteld op grond van de EEG-bepalingen is de hoofddirectie van de NS in belangrijke mate vrij om voorstellen te doen inzake aanpassing van de dienstregeling om bijvoorbeeld te kunnen inspelen op de nieuwe vervoersvraag die zich kan voordoen.

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Heeft de Minister al een inzicht in de verplichte dienstverlening van de NS over 1977, waarvoor hij in-gevolge de EEG-verordening vóór 31 december a.s. een besluit moet nemen en zullen de bedragen dan in overeenstemming zijn met de uitgetrokken bedragen in de begroting?

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Ik sluit niet uit dat het nog mogelijk zal zijn, op of omstreeks 31 december van dit jaar inderdaad het compensatiebedrag vast te stellen dat volgens de EEG-bepalingen uiterlijk op die datum voor het daarop volgende jaar moet worden vastgesteld. Wij zijn

in druk overleg met de NS om het bedrag inderdaad zodanig vast te stellen dat het in overeenstemming zal zijn met het in de begroting uitgetrokken bedrag, uiteraard rekening houdende met de voorstellen die door de NS zelf reeds zijn geformuleerd.

De heer **Van Zeil** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Wil de Minister bij het vellen van een uiteindelijk oordeel over de te nemen maatregelen ook ruimte geven aan een eventueel van de directie van de spoorwegen afwijkend oordeel van de ondernemingsraad van de NS?

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Uiteraard tracht ik zoveel mogelijk altijd te luisteren naar het oordeel van de ondernemingsraad van de NS. Het zal duidelijk zijn dat ò de Regering ò de Staten-Generaal ook een taak hebben ten aanzien van het beoordelen van de plannen van de NS in het kader van de totale middelen die beschikbaar zijn gesteld.

Aan de orde is de **beantwoording** van door de leden Kosto en Voogd, overeenkomstig artikel 107 van het Reglement van Orde, gestelde **vragen** aan de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk over de financiële positie van de SC Gooiland³. [De vragen zijn opgenomen aan het eind van deze weekeditie.]

Minister **Van Doorn**: Mijnheer de Voorzitter! De eerste vraag van de geachte afgevaardigde moet ik ontkennend beantwoorden, omdat mij geen stukken bekend zijn betreffende de financiële positie van de SC Gooiland, opgemaakt in opdracht van de gemeente Hilversum door een plaatselijke accountant. Indien echter met deze vraag zou worden bedoeld een door een ambtenaar van de gemeentelijke accountantsdienst ter zake gemaakt rapport, wordt deze vraag in zoverre bevestigend beantwoord dat dit rapport mee in het vanwege mijn departement ingestelde onderzoek is betrokken. De tegenspraak tussen mijn antwoord en de bewering in het rapport van bedoelde gemeenteambtenaar is gelegen in het verschil in de vaststelling van de feiten. De vaststelling door bedoelde gemeenteambtenaar berustte op mondelinge uitspraken, waaruit de indruk ontstond dat het om een à fond perdu-uitkering ging. Het onderzoek van mijn departement leidt tot de vaststelling aan de hand van schriftelijke bewijzen dat door de schuldeiser

en de schuldenaar de betalingen van Veronica aan de SC Gooiland respectievelijk als vordering en als schuld werden beschouwd.

Deze bewijzen zijn de volgende. Ten eerste een afschrift van de balansen van de SC Gooiland over de jaren 1967, 1968 en 1969, waarin Veronica met oplopende bedragen tot f 323 500 onder de passiva staat vermeld, aan de authenticiteit waarvan blijkens de verklaring van het accountantskantoor Moret en Limperg van 2 april 1976 niet te twifelen is.

Het tweede bewijs is een afschrift van de brief van de penningmeester van SC Gooiland van 7 oktober 1970, waarin hij in antwoord op een vraag van accountantskantoor Moret en Limperg verklaart: 'Ten aanzien van de vraag omtrent de lening Veronica kan worden meegedeeld, dat deze renteloos en zonder enige conditie is. Mogelijkerwijs wordt bij opheffing van onze stichting gehele of gedeeltelijke terugbetaling gevorderd.'

Het derde bewijs is een afschrift van de brief van accountantskantoor Roest aan de sportredactie van het dagblad de Gooi- en Eemlander, waarin de registeraccountant van Veronica verklaart dat 'vanaf het moment dat wij de controle bij Radio Veronica hebben verricht - dit is vanaf 1969 - als vordering op SC Gooiland is opgenomen f 323 500, gewaardeerd op f 1.'

Het lijkt mij het beste, dat ik de afschriften van de bewijsstukken, waarover ik in deze drie punten heb gerept, aan de Kamer overleg.

De **Voorzitter**: Deze stukken zullen op de griffie ter inzage van de leden worden gelegd.

Minister **Van Doorn**: In antwoord op vraag 2 kan ik zeggen, dat het zeer wel mogelijk is dat het waar is dat de voormalig manager van SC Gooiland, de heer Beltman, heeft gesteld hetgeen in de vraag van de geachte afgevaardigde is vervat. Daarmee is echter nog niet gezegd, dat dit gestelde ook waar is. Gelet op de verklaring van de voormalig voorzitter van SC Gooiland, de heer De Boer, in een artikel in de Gooi- en Eemlander van 12 februari 1976 dat hij in die tijd als voorzitter de man was geweest die door een persoonlijke relatie met D. Verweij geld los gekregen heeft van Veronica, dat het zeker nooit de bedoeling is geweest dat dit geld als een gift of een donatie kon worden beschouwd en vervolgens dat het een renteloze lening betrof, doet zich hier een tegenspraak voor, waarbij in het kader van een onderzoek, door een departement ingesteld naar aanleiding

Van Doorn

van vragen van kamerleden, niet is vast te stellen, aan welke verklaring eerder geloof dient te worden gehecht en derhalve bewijskracht zou dienen te worden toegekend.

De heer De Boer heeft zeer recent zijn verklaringen tegenover een van mijn ambtenaren bevestigd. Tevens deelde de heer De Boer mee, dat de heer Beltman pas als manager werd aangetrokken, lang na de besprekingen met Veronica. Hetzelfde geldt voor de in deze vraag bedoelde uitlating van een van de directeuren van Veronica, in aanmerking genomen dat deze blijkt het artikel in de Gooi- en Eemlander door dezelfde heer De Boer wordt tegengesproken. Derhalve meen ik slechts op de schriftelijke bewijzen te mogen en moeten afgaan.

Vraag 3 dient in zoverre bevestigend te worden beantwoord, dat de KNVB is ingegaan op het antwoord van de SC Gooiland om voordat de sanering een feit werd, vrijwillig uit het betaalde voetbal te treden, onder de voorwaarde dat f 200 000 zou worden ontvangen om de schulden te kunnen delgen. Het bedrag was, gelet op de verdeelsleutel die de KNVB voor de saneringsgelden had vastgesteld, voor de voetbalbond acceptabel.

Het antwoord op vraag 4 luidt 'neen' op grond van de schriftelijke bewijzen die ik aan de Kamer heb overgelegd, waaruit blijkt dat het om een lening ging, aangegaan lang voordat er gesaneerd werd.

Vraag 5 beantwoord ik in zoverre bevestigend, dat door een niet met het eigenlijke onderzoek belaste ambtenaar bij het eerste gesprek ter nadere informatie bij de redactie van Vrij Nederland over het in de artikelen ter zake van SC Gooiland gerelateerde onder de aanvankelijke indruk daarvan woorden van deze strekking zijn gebezigd.

Wat de sanering van RCH betreft, kan ik het in de vraag gestelde niet bevestigen noch tegenspreken. De sanering bij RCH zelf is correct verlopen. Er loopt nog een navordering van RCH bij de KNVB welke nog in behandeling is.

Met betrekking tot vraag 6 kan ik meedelen dat de zojuist door mij gegeven antwoorden mij geen aanleiding geven de antwoorden op de eerder door de geachte afgevaardigden gestelde vragen opnieuw in overweging te nemen.

□

De heer **Kosto** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil nog een paar aanvullende vragen stellen. Is bij het onder-

zoek dat van de zijde van het departement is ingesteld de eigen accountantsdienst van het departement in actie geweest? Hoe is vervolgens te verklaren dat de Minister zegt dat alle schulden van de SC Gooiland zijn betaald, terwijl uit stukken en beweringen blijkt dat er sprake zou zijn van een vordering van de voetbalvereniging Het Gooi op de SC Gooiland, die nimmer betaald is?

Hoe moet ik het antwoord van de Minister begrijpen dat hij niet ontkennen noch bevestigen kan dat er ter zake van RCH een opmerking zou zijn gemaakt door een van zijn ambtenaren? Mij dunk dat dit bij navraag te bevestigen of te ontkennen moet zijn.

Ik heb nota genomen van de correcte betalingswijze rondom de RCH.

Kan de Minister mij verklaren waarom de nu overgelegde documenten die de schriftelijke bewijsvoering inhouden niet zijn overgelegd bij onze eerder gestelde vragen, waardoor wellicht deze vragen die nu gesteld zijn, hadden kunnen worden voorkomen?

Ten slotte verontschuldigd ik mijn collega Voogd – medesteller van deze vragen – die door ziekte verhinderd is hier vanochtend aanwezig te zijn.

□

Minister **Van Doorn**: Mijnheer de Voorzitter! De eerste vraag in tweede instantie van de heer Kosto beantwoord ik in deze zin bevestigend dat dit onderzoek is ingesteld door een van de ambtenaren van de hoofdafdeling Sportzaken die daarbij is geholpen door een deskundige uit de kring van de accountants van mijn departement.

Met betrekking tot de tweede vraag kan ik antwoorden dat ik op het ogenblik geen gegevens heb die mij in staat stellen exact aan te geven hoe de verhouding is tussen de vroegere FC Gooiland en Het Gooi. Ik ben graag bereid om dat nog eens na te gaan, maar ik moet vooral nog antwoorden op de vraag van de heer Kosto of mijn mededeling klopt naast het feit dat Het Gooi meent nog een vordering te hebben, dat er van aanvaarde, vastgestelde vorderingen geen sprake is. Ik doe dit echter wel met enig voorbehoud omdat ik hier ter zake geen stukken present heb.

Ik kom tot de vraag over RCH. Ik heb geen aanwijzingen dat in de geest als gesuggereerd in bedoelde vraag door of vanwege mijn departement is gesproken. Zolang ik deze aanwijzingen niet heb, kan ik dus het beste antwoorden zoals ik heb geantwoord. Ik heb natuurlijk te maken met de informatie die ik daarover desgevraagd in de

ambtelijke kring op mijn departement kan verkrijgen. Ik ga ervan uit, dat ik voorzichtig en zorgvuldig handel als ik antwoord zoals ik ter zake heb gedaan.

De heer Kosto heeft gevraagd, waarom ik de stukken die ik nu heb verschaft niet eerder heb overgelegd. Ik meende, dat het antwoord op de eerste serie vragen van de heer Kosto werkelijk volstrekt duidelijk was en dat dit, zelfs zonder de stukken, afdoende was. Nu is hij, wellicht daarop gebracht door een nader artikel over deze zaak in een weekblad, met nieuwe vragen gekomen. Ik meende er verstandig aan te doen door nu met dergelijke 'producties' bij de Kamer – en met name bij de heer Kosto – te komen, al was het maar om te voorkomen dat hij na een volgend artikel opnieuw met vragen zou komen. Het ware echter eenvoudiger geweest als de geachte afgevaardigde bijvoorbeeld eens even bij mijn departement – ik zeg dit zonder verwijten te willen maken – zou hebben geïnformeerd. Dan ware deze situatie gemakkelijk voorkomen. Ik weet overigens niet uit mijn hoofd wanneer de stukken die ik nu heb overgelegd op mijn departement zijn gearriveerd. Ik kan mij voorstellen dat wij ze al hadden op het moment dat ik de eerste vragenserie beantwoordde. Ik kan mij ook voorstellen dat zij pas daarna op mijn departement zijn gekomen. Ik meen, dat in elk geval uit de stukken die ik nu heb overgelegd blijkt, dat de heer Kosto van een onjuiste veronderstelling uitgaat. Ik kan in elk geval niet anders doen dan ervan uitgaan dat deze stukken – waarop nog door enkelen commentaar is gegeven, met name door de vroegere voorzitter van SC Gooiland, dr. De Boer – de juiste gang van zaken weergeven.

□

De heer **Ter Beek** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Zou het wellicht verstandig zijn, een diepgaand onderzoek in te stellen naar de gang van zaken bij RCH, niet zozeer omdat een adviseur van de Minister in zijn sportieve loopbaan nauwe betrekkingen met RCH heeft onderhouden, maar al was het alleen maar om een nieuw artikel in genoemd weekblad te voorkomen.

□

Minister **Van Doorn**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb tot dusverre geen aanleiding gevonden om zo'n onderzoek – in zwaardere zin, zoals het geval is ten aanzien van SC Gooiland – uit te lokken. De geachte afgevaardigde de heer Ter Beek spreekt over een bepaal-

Van Doorn

de relatie. Het staat mij niet direct voor de geest, wat hij precies hiermee bedoelt, om niet te zeggen hierachter zoekt. Ik wil natuurlijk nog wel eens nagaan, of ik meer gegevens omtrent het geval RCH kan vinden, maar ik voeg hieraan toe, dat ik meen dat tot dusverre met betrekking tot de gang van zaken bij RCH niet zodanige ernstige aanwijzingen op mijn tafel zijn gekomen – noch door de Kamer zijn verschaft – dat er reden zou zijn om hiervan ik-weet-niet-wat te denken. Ik heb enige moeilijkheid ermee, mij bereid te verklaren tot het instellen, het doen instellen of uitlokken van allerlei onderzoeken wanneer er slechts zo summier gegevens zijn. Dat doet vragen rijzen van zindelijkheid en correct handelen tegenover de clubs die ter sprake zijn gebracht.

Ik wil daarom nog eens overwegen wat mij nu te doen staat. Als mij zodanige stukken bereiken dat ik een ernstig vermoeden zou krijgen dat hier dingen zijn gebeurd met gelden vanuit CRM ter beschikking gesteld, waarvan men moet zeggen dat dat beslist niet de bedoeling is geweest, om niet te zeggen dat die handelingen incorrect waren, dan zal ik zeker niet aarzelen ter zake actief te worden. Wanneer en tot zolang die stukken echter niet zijn overgelegd, is er weinig reden te veronderstellen dat er heel kwalijke dingen zouden zijn geschied.

□
Mevrouw **De Boois** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Wil de Minister met zijn suggestie deze zaak in intern overleg op het departement af te handelen, suggereren dat deze zaak niet gediend is met openbaarheid, terwijl zij daar al wel in gekomen is?

□
Minister **Van Doorn**: Mijnheer de Voorzitter! Ik zou niet weten waaruit kan worden opgemaakt dat ik een dergelijke suggestie zou willen doen. Ik ben niet bereid zonder behoorlijk stevige aanwijzingen een houding aan te nemen, die suggereert dat er kwalijke dingen zijn gebeurd. Dat is niet de goede gang van zaken.

Indien iemand meent dat er kwalijke dingen zijn gebeurd zal hij dat hard moeten maken, zal hij daarvoor papieren moeten overleggen en zal hij daar concrete mededelingen over moeten doen. Pas dan is er aanleiding tot zo'n onderzoek over te gaan.

Aan de orde is de **interpellatie** van het lid **Waalkens**, gericht tot de Minister van Verkeer en Waterstaat en Staatssecretaris De Goede van Financiën, over de stagnatie van de verhuur van zaaiklaar land in Zuidelijk Flevoland⁴. [De vragen zijn opgenomen aan het einde van deze weekeditie.]

[Tot het houden van deze interpellatie is verlof verleend op 14 december 1976.]

□
De heer **Waalkens** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil mijn toelichting beginnen met te releveren, dat de verhuur van zaaiklaar land op jaarbasis door de Staat sinds het ontstaan van de Wieringermeer gebruikelijk is. Daarmee is dit systeem, vroeger of later, een wezenlijk onderdeel geworden voor bepaalde producties in de landbouw, met name voor de vlasteelt.

Het zal bekend zijn, dat deze teelt de laatste tien tot vijftien jaar in moeilijkheden verkeert. Het vlasareaal op particuliere bedrijven is sterk ingekrompen. Het past niet meer in de moderne bouwplannen op de akkerbouwbedrijven.

In antwoord op vragen van 8 december jl. antwoordden de bewindslieden relativerend, dat de gevolgen van de stopzetting van de verhuur van land in de vlassector gering zijn, omdat het maar 10% van het totale areaal in Nederland betreft. Het tegendeel is waar. Immers, 10% van een marginale oppervlakte en omzet in ons land is voor

de werkgelegenheid en in de grondstofvoorziening essentieel.

Weliswaar wordt in het antwoord op de vijfde vraag van 8 december enig begrip getoond voor de vele kleine familiebedrijven en wordt hun de mogelijkheid geboden in 1977 nog in beperkte mate van de Flevopoldergronden gebruik te maken. Daarna moeten zij zich maar zien te redden, omdat de Staat een paar honderd gulden per hectare meer kan maken door eigen exploitatie.

Geen woord in de beantwoording over het feit, dat in 1976 530 ha vlas gekeurd werd voor de zaaizaadvoorziening, waarvan 160 ha basiszaad. Niets over het gevaar lopen van de export van dit zaad naar het Oostblok op meerjarige contracten en de zaaizaadvoorziening in ons land en België. In de beantwoording vindt men ook geen woord over het feit, dat de vlasfabriek Dinteloord een deel van het Flevovlas verwerkt en dat het voortbestaan van die fabriek met 55 man personeel, indien zij dat moet missen, echt gevaar loopt.

De mogelijkheden om ongeveer hetzelfde areaal vlasland als in 1976 op moderne akkerbouwbedrijven te huren zijn, naar mijn mening, niet meer aanwezig. Als dat al realiseerbaar zou zijn, dan zal deze vraag de contracthuurprijs opschroeven, hetgeen de vlasteelt, die al teeltsubsidies nodig heeft, niet kan hebben.

Als ik in antwoord op vraag 2 van 8 december lees, dat de Rijksdienst slechts verwacht, dat de Grondkamer de huurprijzen ook voor vlasland in de polder zal toetsen en verlagen, dan vind ik de eerder aangehaalde toezegging om in beperkte mate aan de meest getroffen vlasland te verhuren in 1977 niet alleen voorbarig, maar vooral ook onvoldoende.

In vraag 6b op de agenda van heden vraag ik dan ook de bewindslieden het niet te laten bij hun bescheiden toezegging, maar dezelfde oppervlakte land voor de vlasteelt beschikbaar te stellen als tot nu toe en dat ook te continueren.

Ik heb deze interpellatie willen houden, omdat de gevolgen van stopzetting van de verhuur in het algemeen groter zijn dan de bewindslieden doen voorkomen in de beantwoording van de vragen van 8 december.

Deze gevolgen ontstaan, naast die voor de vlasteelt, ook in twee andere sectoren, die heel moeilijk in staat zijn op korte termijn vervangend land te krijgen wegens de problemen met het inpassen in de moderne bouwplannen op de particuliere bedrijven. Het gaat

Waalkens

om de peulvruchtenindustrie en de graszaadteelt.

Het is mij bekend, dat de landhuren- de conservenindustrie meerjarige afspraken heeft moeten maken met een loonwerker, opdat deze verantwoord zou kunnen investeren in de peperdure specifieke oogstmachines, zulks gebaseerd op een flink areaal in Zuidelijk Flevoland. Ook als geen land beschikbaar zal komen, zal die conservenindustrie de jaarlijkse rente en aflossing voor die investeringen moeten betalen. Naar men mij vertelde komt dat neer op ongeveer 40.000 gulden per jaar per machine.

Zeker twee grote handelsfirma's produceren zeer hoogwaardig en gekwalificeerd graszaad in Flevoland. Het grote gevaar van vermenging met natuurgras op particuliere bedrijven is in de polder niet aanwezig. Zij hebben exportmogelijkheden naar Amerika ontwikkeld. Stopzetting zal ook dit in gevaar doen brengen, terwijl het niet uitgesloten is dat deze hele poot uit het graszaadbedrijf verdwijnt.

Tot slot wil ik nog een enkel woord zeggen ter toelichting op de vragen 1 en 2. Zacht gezegd vind ik het merkwaardig dat mondeling werd meegegeeld dat het waarschijnlijk zou zijn dat de verhuur zou worden gestopt als de Centrale Grondkamer de huurprijs zou verlagen. Op basis van zo'n twijfel inhoudende mondelinge mededeling gaat uiteraard niemand de boer op om land te huren. Ik heb al gezegd dat het überhaupt moeilijk is voor deze specifieke teelten op korte termijn land te huren. Niemand zal er ook op uit zijn uiteindelijk de kans te lopen over een dubbele hoeveelheid land te beschikken. Daarom heb ik in de vragen 1 en 2 gesuggereerd dat een meer zakelijke benadering beter was geweest en dat een eventuele stopzetting van de verhuur met ingang van 1978 zou moeten geschieden in plaats van in 1977. Ik vraag de bewindslieden mij daarin te willen volgen.

De voorliggende vragen 3 en 4 zijn gesteld omdat de antwoorden op de vragen van 8 december terzake erg mager waren.

□

Minister Westerterp : Mijnheer de Voorzitter! Gaarne wil ik trachten de interpellant zo goed mogelijk te beantwoorden en hem ook die gegevens te verstrekken die kennelijk achtergebleven zijn bij de snelle beantwoording van de schriftelijke vragen. Mij was toen namelijk gevraagd binnen twee maal 24 uur te antwoorden en wellicht

is daardoor het antwoord niet zo uitvoerig geweest. Ik hecht er toch wel aan dit detail mede te delen.

De heer **Waalkens** (VVD): De Rijksdienst kan veel hoor!

Minister Westerterp: Ja, dat blijkt ook weer.

Al vele jaren stelt de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders in het kader van de exploitatie van zijn grootlandbouwbedrijf zaaiklaar land voor de teelt van bepaalde speculatieve gewassen ter beschikking aan een wisselend aantal huurders. In 1976 bedroeg de verhuurde oppervlakte 1280 ha. Het aantal huurders bedroeg 16. Tot 1975 verliep deze verhuur zonder veel strubbelingen en ik meen te mogen aannemen tot bevrediging van alle betrokken partijen.

Voor de verhuur van zaaiklaar vlasland werd gebruik gemaakt van een modelcontract dat was opgesteld door het Landbouwschap, het bedrijfsschap voor de vlasindustrie, de Nederlandse vereniging van strovlashandelaren en exporteurs en het Algemeen Belgisch Vlasverbond.

Dit contract werd door alle betrokken partijen beschouwd als een huurovereenkomst, dat wil zeggen een overeenkomst waarop de Pachtwet niet van toepassing is. Voor de teelt van de andere gewassen, waarvoor eveneens zaaiklaar land ter beschikking werd gesteld, zijn pachtovereenkomsten gesloten, die conform het bepaalde in de Pachtwet telkenjare aan de grondkamer ter goedkeuring werden aangeboden.

In 1975 kwamen er twee kinken in de kabel. Door een voormalige vlasteler werden bij de grondkamer voor Overijssel zijn oude huurovereenkomsten

over de jaren 1961 tot en met 1966 ter toetsing ingezonden, waarbij de vlasteler stelde dat het hier ging om pachtovereenkomsten en hij derhalve aan de grondkamer verzocht de in de pachtovereenkomst opgenomen pachtprizen bindend te wijzigen en op een lager bedrag, namelijk conform de des tijds geldende pachtnormen vast te stellen.

Vrijwel tegelijkertijd ging de grondkamer voor Overijssel over tot wijziging van haar tot nu toe gevoerde toetsingsbeleid ten aanzien van de overeenkomsten van andere produkten. De door de partijen overeengekomen prijzen werden drastisch verlaagd.

Het beleid is er steeds op gericht geweest dat de vergoedingen voor het ter beschikking stellen van zaaiklaar land op een gelijk niveau liggen als in de particuliere sector het geval is, waarbij de rijksdienst voor de IJsselmeerpolders voor zichzelf tevens de voorwaarde stelt dat deze vergoedingen omgerekend per hectare ten minste gelijk dienen te zijn aan het saldo per hectare bij eigen exploitatie, namelijk de teelt van koolzaad en granen.

Hoe was de situatie in het najaar van 1975? De grondkamer voor Overijssel had in oktober 1975 de vergoedingen voor graszaad verlaagd van 1800 gld. tot 1085 gld. per hectare, terwijl voor uien een verlaging werd toegepast van 2100 gld. naar 1210 gld. per hectare. Over de pachtovereenkomsten die betrekking hadden op de teelt van conserven en peulvruchten in 1975 had de grondkamer zich nog niet uitgesproken. De rijksdienst had in die periode inmiddels hoger beroep ingesteld bij de centrale grondkamer tegen de beschikkingen van de grondkamer, die betrekking hadden op de teelt van graszaad en van uien. Bovendien was niet bekend hoe de grondkamer zich zou opstellen ten aanzien van de door de vlasteler ingediende claim ten aanzien van diens oude contracten. In deze onzekere situatie heeft de rijksdienst besloten om in 1976 wel zaaiklaar land beschikbaar te stellen en er de huurder tevens op te attenderen dat hij ernstig rekening diende te houden met de mogelijkheid, dat hem in 1977 geen zaaiklaar land meer ter beschikking zou worden gesteld.

De consequentie hiervan was dat voor graszaad, een tweejarige teelt, ook voor 1977 nog land werd toegewezen. In 1977 is de te oogsten oppervlakte graszaad 180 hectare. In september 1976 heeft de centrale grondkamer in hoger beroep de beschikking van de grondkamer voor Overijssel bevestigd. In twee gevallen waarin

Westerterp

door de huurders incidenteel appèl was aangetekend, heeft de centrale grondkamer de door de grondkamer voor Overijssel vastgestelde prijs voor de graszaadteelt van 1085 gld. per hectare alsnog tot 525 gld. verlaagd. Ik moge in herinnering brengen dat de oorspronkelijk overeengekomen prijs 1800 gld. per hectare bedroeg. In mei 1976 had de centrale grondkamer eveneens uitspraak gedaan in de zaak van de vlashuurovereenkomst. De centrale grondkamer besliste dat die overeenkomst moest worden aange-merkt als een pachtovereenkomst. Bij deze uitspraken is de duidelijke teneur dat de destijds tussen partijen overeengekomen prijzen ten detrimente van de staat sterk werden verlaagd, terwijl kon worden verwacht dat ook in nog lopende zaken soortgelijke uitspraken zouden volgen. Als gevolg daarvan werd in oktober/november van dit jaar aan betrokkenen mondeling en vervolgens schriftelijk meege-deeld dat in 1977 geen land ter beschikking zou worden gesteld.

Aangezien de teeltovereenkomsten voor de onderhavige gewassen in de regel in november/december worden gesloten, was er naar het oordeel van de rijksdienst nog voldoende tijd om naar andere mogelijkheden te zoeken.

In antwoord op de vraag van de interpellant, of de berekening kan worden overgelegd betreffende het verschil in netto-opbrengst per hectare tussen zaaiklaar verhuurd land en eigen exploitatie kan ik thans bevestigend beantwoorden. Ik moge wat dat betreft verwijzen naar Flevobericht nr. 111, een verslag over het bedrijfsjaar 1974 van de landbouwkundige exploitatie van de rijksdienst voor de IJssel-meerpolders. De door de grondkamer voor Overijssel vastgestelde prijzen liggen 50% tot 70% lager dan de bij de particuliere boeren geldende prijzen. Uit 'De Landbode' van 3 december jl., waarin verslag wordt gedaan van de resultaten van het overleg tussen de conservenindustrie en de producerende landbouw in de polders, meen ik te mogen afleiden dat de prijzen van zaaiklaar land voor de teelt van conservenpeulvruchten in 1977 op een niveau van f 2000 per ha zullen liggen. Ik moet daarbij opmerken, dat mij niet bekend is of deze teeltcontracten door partijen ook aan de Grondkamer ter toetsing worden aangeboden.

De heer Waalkens heeft verder een vraag gesteld over het verband tussen de investeringen in landbouwmachines en de verhuur van zaaiklaar land. Ik meen, dat het hier om 5% van de to-

tales bedrijfsoppervlakte gaat en daarom meen ik te mogen stellen, dat er hier geen sprake is van een dergelijk verband.

De geachte interpellant heeft ook gevraagd of er rechtens nog andere wegen zijn waarbij aan de financiële bezwaren van de staat kan worden tegemoetgekomen en de betrokkenen kunnen blijven beschikken over de oogst van de voor hen belangrijke producten.

Ik begrijp de zorg van de geachte afgevaardigde wel, maar in de gegeven omstandigheden kunnen bedoelde financiële bezwaren slechts worden voorkomen als van een contract, dat geen pacht is, wordt gebruik gemaakt. Het lijkt mij voorshands – ik heb slechts korte tijd gehad om mij hierop voor te bereiden – dat dit slechts kan in het geval van een zuiver verkoopcontract. De heer Waalkens weet echter ook wel, dat er in de praktijk een zodanige uitvoering aan deze verkoopcontracten wordt gegeven dat er sprake is van een medegebruik door de koper, waardoor de grondkamer c.q. de Pachtkamer wellicht zal beslissen dat hier toch een pachtovereenkomst in het geding is. Als dat het geval is, zou de Staat zich van een verkoopcontract bedienen en wederom het risico lopen in conflict te geraken met de Pachtwet en met het Pachtnormenbesluit. Ik neem aan dat de heer Waalkens het met mij eens is, dat de Staat moeilijk dit risico kan lopen.

Mijnheer de Voorzitter! Er bestaat een zeker spanningsveld tussen de wens om aan die contracttelers zoveel mogelijk tegemoet te komen, de commerciële belangen van de staat en ook de belangen van de overige particuliere boeren. Ik vraag mij af of deze belangen voldoende tegen elkaar zijn afgewogen bij het stellen van deze vragen.

Nu de uitspraken van de grondkamer voor Overijssel en de centrale grondkamer er eenmaal liggen, kan moeilijk van de Staat der Nederlanden worden gevergd om op het oorspronkelijke beleid terug te keren. Nu reeds zal het totaal te restitueren bedrag in 1976 en 1977 vermoedelijk oplopen tot f 2 mln. Voor vlas zal in ieder geval in 1977 land beschikbaar worden gesteld. Voor 1977 is ook 180 ha. voor de teelt van graszaad beschikbaar.

Mijnheer de Voorzitter! Na overleg met de Staatssecretaris van Financiën kan ik de Kamer toezeggen dat ik mij wat betreft de vlasteelt nog eens wil beraden op de ontstane situatie om na te gaan in hoeverre daarin een bepaald tegemoetkomende houding kan

worden ingenomen. Daarbij moet dan wel rekening worden gehouden met de in het geding zijnde belangen, die ik zo kort mogelijk heb proberen te schetsen.

De beraadslaging wordt geopend.

□

De heer **Waalkens** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! De Minister zei op een goed moment in zijn betoog dat hij zich afvroeg of ik wel de belangen had afgewogen bij het stellen van mijn vragen. Ik wil nu constateren dat de Minister helemaal niets heeft afgewogen, maar het eigen belang heeft laten prevaleren, hetgeen duidelijk de aanleiding tot mijn interpellatie was.

Minister **Westerterp**: Dat is dan wel het belang van de staat der Nederlanden, de gemeenschap.

De heer **Waalkens** (VVD): Daar kom ik nog op. Ik sta hier nu omdat ook van mijn kant aan te tonen.

Ik ben van mening dat de gevolgde procedure, namelijk zo losjes mondeling meedelen dat waarschijnlijk geen land meer zou worden verhuurd, niet de juiste is. Ik heb dat omstandig betoogd. Ik wil de belangen van de staat ook eens van mijn kant bekijken. Ik vind dat de staat met de eigen exploitatie van 22 500 ha vrij grote risico's incalculeert. Weliswaar worden nu cijfers gegeven van een bepaald oogstjaar, maar ik zou wel eens willen weten hoe het in een trits van jaren is, waarin ook oogstrisico's voor die grote oppervlakte verdisconteerd zijn.

De belangen van de staat zijn niet alleen te baseren op wat toevallig de rekening van de dienst van de domeinen of van de rijksdienst-IJsselmeerpolders is. Er is ook een nationaal belang. De Minister heeft met geen woord gesproken over de belastingopbrengst die uiteraard uit de exploitatie door particulieren komt. Ook is niet gesproken over deviezenopbrengsten door de export. De werkgelegenheidsaspecten komen in het hele verhaal ook niet voor. Op zijn zachtst gezegd is het wat eenzijdig indien dit niet mee berekend is.

Uitgaande van een correct en zakelijk beleid moet de verhuur in 1977 worden gecontinueerd voor alle betrokkenen die tot nu toe hebben gehuurd. Voor 1978 zou men het kunnen bekijken. Ik ben blij dat de Minister zegt dat het voor de vlasteelt kan worden voortgezet.

Er zijn bepaald wel wegen, als men maar wil, om tot een voortzetting van het gebruik van gronden te komen. Dat is rechtens mogelijk. De staat heeft nu

Waalkens

ook risico's gelopen bij een bepaalde wijze van verhuur. Zij heeft er jarenlang voordeel van gehad. Dat de Grondkamer het terugbrengt, vind ik te verklaren. Ook particulieren moeten zich daaraan houden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb de eer, u thans een motie te overhandigen.

Motie

De **Voorzitter**: Door het lid Waalkens wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de bespreking omtrent de jaarlijkse verhuur van zaaiklaar land door de Staat in Zuidelijk Flevoland;

kennismemend van het besluit om deze wijze van landverhuur te beëindigen wegens verlaging van de tussen de Staat en de betrokken huurders overeengekomen huurprijs door de Grondkamer van Overijssel, hetgeen door de Centrale Grondkamer is bevestigd;

van oordeel, dat de betreffende schriftelijke mededeling in november 1976 met name voor de huurders in de vlas- en de graszaadteelt en de conserven-industrie grote problemen oplevert om op zo korte termijn vervangend land op particuliere bedrijven te huren;

verzoekt de Regering:

a. de betrokken huurders van 1976 alsnog in de gelegenheid te stellen voor het oogstjaar 1977 in dezelfde omvang als dit jaar zaaiklaar land te verhuuren;

b. de continuïteit in de verhuur van zaaiklaar land voor de vlasteelt na te streven, zulks tot behoud van voldoende omvang van de vlasteelt en verwerking ervan in ons land;

c. voor de volgende jaren rechtens wegen te zoeken, waarbij aan de financiële bezwaren voor de Staat tegemoet wordt gekomen en de betrokkenen uit de genoemde sectoren kunnen blijven beschikken over de voor hen zo belangrijke oogst der produkten.

en gaat over tot de orde van de dag.

Naar mij blijkt, wordt deze motie voldoende ondersteund.

□

De heer **De Bekker** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Hierbij is ook aan de orde de continuïteit van het openbaar bestuur. Vanaf de Wieringermeer doet de directie van de IJsselmeerpolders al

deze transacties met een aantal mensen. Ik geloof dat er zwaarwegende redenen moeten zijn om dat dan af te breken, ook al liggen daar uitspraken van de grondkamer aan ten grondslag. Men kan zich dan afvragen of men ten aanzien van alle anderen op dezelfde wijze moet handelen. Die vraag zou ik nader beantwoord willen zien. Ik ga ervan uit dat de redenen die er achter steekt in ieder geval niet wijziging van het beleid is ten aanzien van de uitgifte van gronden in de IJsselmeerpolders. Als dat niet zo is, verwacht ik daaromtrent een antwoord.

Er is een wijziging van de Pachtwet, een wijziging van de pachtnormen op komst, heeft de Minister van Landbouw onlangs aangekondigd. Ik vind dat deze bewindslieden dat rustig in het oog mogen houden bij de voortgang van deze verhuur van zaaiklaar land.

Ik ben met de interpellant van mening dat er best contractvormen te vinden zijn die voortzetting van de teelt voor de oude relaties mogelijk maken. Ik reken erop, dat zulke vormen tot stand komen.

□

De heer **Tolman** (CHU): Mijnheer de Voorzitter! De zaak die nu aan de orde is, vind ik uitermate vervelend. Het kernpunt is dat er een conflict is waarbij de rijksdienst, de staat, in het geding is. Uit de beantwoording van de eerste vragen blijkt, dat de overheid niet aan haar trekken komt. Het rendement is te gering en dus gaan wij ons beleid wijzigen. Hier is naar mijn gevoel een zeer principiële zaak in het geding, namelijk het functioneren van het pachtstelsel. Onttrek de overheid zich aan bepaalde spelregels of voegt zij zich in de gedragsregels, waarin iedere verpachten zich moet voegen?

De uitspraak van de grondkamer te Overijssel en van de centrale grondkamer is duidelijk. De enige correcte houding zou zijn geweest dat de overheid zich hierbij neerlegde. De overheid moet evenals iedere andere verpachter genoeg nemen met het haar toegedachte rendement.

Ik pleit voor ongewijzigde voortzetting van het beleid tot een bepaald moment. Wij beletten vanuit de Kamer niet dat er een pachtnota wordt ingediend en dat er te allen tijde een discussie kan plaatsvinden over de pachtnormen. Integendeel, bij de behandeling van de landbouwbegroting is hierop van de zijde van de Kamer ook uitdrukkelijk gewezen. Wij staan dus op het standpunt dat de overheid zich dient te gedragen als iedere andere

verpachter en zeer uitdrukkelijk rekening moet houden met de spelregels. Zij moet zich na een uitspraak niet laten leiden door rendementsoverwegingen.

□

De heer **Voortman** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik zal mij beperken tot de argumentatie van de Regering voor het beëindigen van de verhuur van zaaiklaar land. Ik geef toe dat de teelt in eigen beheer aantrekkelijker is. De staat heeft ook het recht, zo'n argument te hanteren. Het is wel de vraag, of het niet een wat te enge benadering is voor een verpachter die, omdat hij de overheid is, ook een ruimere verantwoordelijkheid draagt.

Het tweede argument, dat van de concurrentievervalsing, vind ik hoogst merkwaardig. Een rijksdienst die zich, afgezien van enige escapades met modelcontracten, uitermate keurig gedraagt en zijn overeenkomsten met betrekking tot de verhuur van zaaiklaar land als pachtovereenkomst ter toetsing aan de grondkamer aanbiedt, wordt op de vingers getikt voor een te hoge prijs. Daar tegenover staan kennelijk – de Minister heeft er even op gewezen – particulieren die zaaiklaar land verhuuren tegen prijzen die zo'n 50 tot 70% hoger liggen en die kennelijk niet gecorrigeerd worden omdat zij, moet ik met de Minister aannemen, de Pachtwet weten te ontgaan of te ontduiken.

Kan de Minister nagaan in hoeverre sprake is van ontgaan of ontduiken van de Pachtwet voor particuliere contracten? Wil hij daarvan mededeling doen en kan dat op dit moment al? Wil hij nagaan in hoeverre de toepassing van de Pachtwet valt af te dwingen? Ik weet dat een van de moeilijkste problemen uit de sfeer van de pachtwetgeving is het onder controle brengen van contracten waarvan pachter en verpachter niet de bedoeling hebben om die ter toetsing aan te bieden.

Ik wil ernstig bezwaar maken tegen de suggestie die de Minister uitsprak en die verder vanuit de Kamer is geuit. Het gaat om het zoeken naar constructies om ook de staat opnieuw mogelijkheden te geven om de werking van de Pachtwet te ontgaan. Dat lijkt mij een hoogst bedenkelijk optreden van de kant van de staat als dat het geval zal moeten zijn.

Minister **Westerterp**: Ik heb het woord niet in mijn mond genomen!

De heer **Voortman** (PvdA): Dan heb ik dat verkeerd begrepen. In ieder geval is van de kant van de Kamer die sugges-

Voortman

tie duidelijk op tafel gelegd. Daar wil ik ernstig bezwaar tegen maken.

□

De heer **Van Rossum** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Hier is sprake van een huurovereenkomst voor zaaiklaar land. Die kan natuurlijk, zoals nu eenmaal alles in Nederland, getoetst worden door de organen die daarvoor zijn. Als er dan een onafhankelijke instantie de wettelijke toets aanlegt en die spreekt uit dat er ondanks andere bedoelingen hier sprake is van een eenjarige huurovereenkomst of van een pacht, dan is iedere Nederlander gehouden zich bij een uitspraak dienaangaande neer te leggen. Als het hier een verhuurder aangaat van groot formaat – in dezen de staat – dan moet die zich daar ook aan houden. Het is blijkens de uitspraak een vorm van pacht. Daarvoor gelden de spelregels die in onze wetgeving vastliggen. Dat betekent dat er ook prijzen moeten worden vastgesteld door een onafhankelijke instantie.

De pachtnormen zijn in de nieuwe polders toch al hoger dan de rest. Daar zijn ook al eens wrijvingen over geweest. Ik meen dat de staat niet alleen moet kijken naar de inkomsten, maar ook naar het algemeen belang, wier hoedster zij nu eenmaal is. Als zij die taak vervult, dan moet zij er ook voor zorgen dat voor bepaalde doeleinden land beschikbaar is, ook voor vlas. Dan kun je niet zeggen – zoals de interpellant al gezegd heeft – dat men op zeer korte termijn elders land moet gaan zoeken. Dan is er grote kans dat dit land in het buitenland gezocht wordt. Daarmee zou wel eens een export van werkgelegenheid kunnen plaatshebben. Het lijkt mij allerm minst het doel van de Regering dat men buitenslands gaat zoeken. Dat kan bovendien evenmin op termijn. Als er afgebouwd moet worden, dan moet er altijd tijd voor worden gelaten. Er is al gezegd dat Dinteloord sluit met 55 man. Dat is duidelijk een aantasting van de werkgelegenheid. Als je van de nieuwe polders naar Dinteloord moet rijden, wil dat ook nog zeggen dat dit transport heel wat betekent. Dat transport brengt ook weer werkgelegenheid mee. De loonwerkers hebben bovendien bepaalde verplichtingen. Als daar faillissementen vallen, dan heeft dat ook weer gevolgen voor de werkgelegenheid. Als hoedster van het algemeen is de staat hier duidelijk...

Staatssecretaris **De Goede**: Mijnheer de Voorzitter! Het woord Dinteloord

valt nu voor de tweede keer. Mijn informatie luidt dat de laatste jaren Dinteloord geen vlas uit de Flevopolders heeft betrokken.

□

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben met de heer Tolman van mening dat het hier om een uitermate vervelende zaak gaat. Hij voegde eraan toe dat er een principiële zaak in het geding is. Als dat zo was, dan zou ik verwacht hebben dat de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders die zaak expliciet aan de bewindslieden zou hebben voorgelegd. In de opvatting van de Rijksdienst is hier kennelijk niet zo'n principiële zaak aan de orde geweest.

Mijnheer de Voorzitter! Door verschillende leden der Kamer is gezegd, dat de staat zich – zoals iedere burger individueel – moet onderwerpen aan uitspraken van hiertoe bevoegde organen. Dit is niet in het geding. Ik heb dan ook nadrukkelijk gezegd, dat men het recht heeft, in beroep te gaan. Toen de uitspraak van de Grondkamer voor Overijssel er was, heeft men dit gedaan. Toen de uitspraak in kracht van gewijsde is gegaan, moest men zich hieraan houden. Men kan zich dan afvragen – ook een particulier zal dit doen – of men wil doorgaan met de zaak, of dat men meent dat het rendement niet van dien aard is, dat men dit niet moet doen. In dit geval behoort dit tot de bevoegdheid van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders. Wil men deze vergelijking maken, dan moet men haar geheel doortrekken!

De heer **Waalkens** en mijn politieke vriend de heer **De Bekker** hebben gezegd, dat er mogelijkheden zijn tot het sluiten van contracten voor de verhuur van zaaiklaar land die geen pachtovereenkomsten zijn, maar aan de andere kant is gezegd – naar mijn mening is dit juist – dat de staat zich moet houden aan uitspraken van de centrale grondkamer. Ik verneem nog graag, welke contracten juridisch mogelijk zijn zonder dat in strijd wordt gekomen met de wetgeving in ons land. Ik meen te mogen zeggen, dat wij in het algemeen knappe juristen hebben. Voor zover mijn informatie luidt, zijn zij tot nu toe niet in staat geweest, een constructie voor te stellen die volstrekt in overeenstemming zou zijn met de rechtsregels ter zake. Ik verneem nog graag, zoals gezegd, aan welke contractvorm de desbetreffende leden denken.

De heer **De Bekker** (KVP): Is de mogelijkheid onderzocht van loon-werkcontracten?

Minister **Westerterp**: Ik zou dit niet durven zeggen.

De heer **De Bekker** (KVP): Ik denk aan contracten waarbij de kosten van bewerken op basis van rekening worden betaald. Hetzelfde geldt voor het inzaaien en voor het oogsten.

Minister **Westerterp**: Aangezien ik niemand met het hoofd zie schudden of knikken, ben ik gaarne bereid na te gaan of deze vorm van contracten is onderzocht en – in dit geval – ook in aanmerking zou komen.

De heer **Voortman** (PvdA): Ik meen dat het er niet om gaat, hoe je een contract noemt of om de spelregels die daarbij worden afgesproken. Het gaat erom, of zo'n contract, eenmaal ter toetsing aangeboden, wel of niet als pachtcontract zal worden behandeld. Dit is de beslissende vraag. Zolang er van enig belangrijk eigen gebruik van de grond door de pachter – al dan niet tussen aanhalingstekens – sprake is, zal zo'n contract, hoe men het ook noemt of invult, een pachtovereenkomst blijven. Hierover zijn boeken vol geschreven. Eén van onze grootste pachtrechtgeleerden, de heer **Houwing**, is er vrij duidelijk over. Het desbetreffende boek staat in de bibliotheek; alle informatie hierover is op te zoeken.

De heer **Waalkens** (VVD): Daarin gaat het over dingen die werkelijk tot de pacht behoren. Wanneer men echter een werkopdracht geeft op een bepaald contract en een oogst koopt op een bepaalde overeenkomst, is er natuurlijk geen sprake van pacht. Dit is ook niet te construeren. Vandaar dat deze mogelijkheid er werkelijk wel is. Zij wordt veel toegepast en is ook wettelijk toegestaan.

Minister **Westerterp**: Met name de heer **Voortman** heeft mij gevraagd, of het waar is dat particulieren de Pachtwet ontgaan. Ik heb als Minister van Verkeer en Waterstaat ter zake geen enkele bevoegdheid. Het lijkt mij ook, dat het voor de Regering uitermate moeilijk is, in te gaan op de suggestie – die ik overigens wel begrijp – van de heer **Voortman**. Deze hele zaak is aan het rollen gekomen doordat de huurder oude huurovereenkomsten alsnog, achteraf, ter toetsing heeft voorgelegd aan de grondkamer. Ik wil dit nu niet verder kwalificeren. Dit is toch de oorzaak van deze toestand. Ik meen, dat de grondkamer ook niet ambtshalve kan overgaan tot de toetsing van dit soort contracten. Dit kan slechts indien één van beide partijen ze ter toetsing aan de grondkamer voorlegt. Ik kan dus op het verzoek van de heer **Voortman** niet ingaan.

Westerterp

De heer **Voortman** (PvdA): De Minister hoeft de houding van de huurder niet te kwalificeren. De huurder heeft volgens de Pachtwet het recht, een toetsing te vragen. Wat echter het onbevredigende antwoord van de Minister op mijn vraag betreft, wil ik zeggen, dat hij wel particuliere contracten noemt die tot prijzen komen die 50 tot 70% hoger liggen dan de nu door de grondkamer goedgekeurde contracten van de overheid.

Ik vraag mij af, hoe de Minister aan die informatie komt. Hij moet dan wel iets meer weten over wat er aan particuliere contracten niet is getoetst.

Minister Westerterp: Ik heb uitsluitend geantwoord op een vraag, die door de heer Waalkens is gesteld. Ik heb mijn bron ook genoemd. Geen andere dan de Landbode van 3 december 1976, waarbij verslag wordt gedaan over de resultaten van het overleg tussen de conservenindustrie en de georganiseerde landbouw in de polders, waaruit ik afleid, dat de prijzen van zaaiklaar land voor de teelt van conservenpeulvruchten in 1977 op een niveau van f 2000 per ha zullen liggen.

De heer **Waalkens** (VVD): De vorm van de contracten, die ik zoëven aanduidde, behoeft ook niet door de grondkamer getoetst te worden.

De heer **Voortman** (PvdA): Dat is ook nooit geprobeerd, dacht ik.

Minister Westerterp: Ik zou op een mogelijke consequentie van dit debat willen wijzen, namelijk dat één van de beide partijen in dit geval wél de contracten ter toetsing voorlegt. Het zou interessant zijn dan de uitspraak van de grondkamer te kennen. Ik weet het niet, en ik doelde daar zoëven op, of alle belangen voldoende zijn afgewogen.

De heer **Waalkens** (VVD): Laten wij nu duidelijk zijn. Als een loonwerkopdracht-contract aan de grondkamer wordt voorgelegd, zal de grondkamer zonder meer op dezelfde dag nog zeggen, dat dit niets met een pachtcontract te maken heeft. Laten wij hier nu geen juridische spelletjes gaan spelen.

Minister Westerterp: Ik heb geen behoefte aan juridische spelletjes. Ik kan uiteraard niet voor de grondkamer spreken. Dat is een zelfstandig, bevoegd orgaan in ons land.

Ik heb daarmee de gestelde vragen beantwoord. Blijft nog over de motie, die ik net heb kunnen lezen.

De heer **Waalkens** (VVD): Ik wil nog even terugkomen op de opmerking van Staatssecretaris De Goede, dat de

vlasfabriek geen land heeft gehuurd in 1975/1976. Dat is waar. Zij heeft contracten gesloten in Zeeland op basis van het lintgehalte. Dat is geen succes geworden. Zij is nu weer aangewezen op land in Flevoland, wil zij blijven bestaan.

Minister Westerterp: Ik wil er wel op wijzen, dat men niet zonder meer kan stellen, dat de vlasfabriek in Dinteloord – zo kwam het ongeveer over – dicht moet gaan als gevolg van deze beslissing van de Rijksdienst IJsselmeerpolders.

De heer **Voortman** (PvdA): Wat belemmert de Staat om daar zelf vlas te telen?

Minister Westerterp: Daarover is geen uitspraak gedaan. Ik vind dat het grondlandbouwbedrijf van de Rijksdienst IJsselmeerpolders niet alleen in ons land, maar vaak ook vanuit andere landen grote belangstelling heeft en dat men gaarne eens komt kijken hoe eigenlijk een groot landbouwbedrijf moet worden georganiseerd, dat wel resultaten levert. Het is toch een interessante post....

De heer **Waalkens** (VVD): ...waar zo weinig mogelijk mensen werken. Dat wilde u toch?

Minister Westerterp: ....op de begroting van Verkeer en Waterstaat.

Ik wil nagaan of er verdere mogelijkheden bestaan voor vlastelers. Wij moeten nu nog de huurders van 1976 – het gaat dan dus eigenlijk over alle teelten – in de gelegenheid stellen voor het oogstjaar 1977 in dezelfde omvang als dit jaar zaaiklaar land te verhuren, zo staat er in de motie. Dat lijkt mij enigszins te ver gaan. Ik onderstreep de doelstelling dat er voor de volgende jaren wegen moeten worden gezocht waarbij aan de financiële bezwaren van de Staat tegemoet kan worden gekomen en de betrokkenen uit de genoemde sectoren toch kunnen blijven beschikken over de voor hen zo belangrijke oogst aan producten. Wij zien echter rechtens de wegen nog niet om met inachtneming van de wetgeving – de Staat is immers de eerstgeroepene in ons land de wetgeving te respecteren – daaraan tegemoet te komen.

Wat betreft de vlastelers heb ik reeds in eerste termijn een toezegging gedaan. Ik vraag mij af of de motie, zoals die nu is voorgesteld, wel kan worden uitgevoerd, indien zij door de Kamer zou worden aangenomen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter:** Ik dank de Regering voor de verstrekte inlichtingen.

Ik stel voor, de stemming over de motie-Waalkens c.s. te doen plaatsvinden morgen, na de lunchpauze.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is het Verslag van een mondeling overleg over de veiligheid van taxichauffeurs (13 921).

De beraadslaging wordt geopend.

Hierbij is tevens aan de orde de motie-Smit-Kroes c.s. over doeltreffende bestrijding van het euvel van niet-betalende taxipassagiers (14 100, XII, nr. 22).

□

Mevrouw Smit-Kroes (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik stel het buitengewoon op prijs dat ook de Minister van Justitie hier aanwezig is. Deze Minister, c.q. het kabinet, heeft een half jaar geleden strafbaarstelling van niet-betalende taxipassagiers in de huidige omstandigheden afgewezen. In de wetgeving zou wel een plaats te vinden zijn waar een dergelijke strafbaarstelling opgenomen zou kunnen worden; ik heb in het debat van 1 juni 1976 daarvoor zelf een aantal suggesties gedaan. Dat was voor de Minister van Justitie ook niet de reden om het af te wijzen.

De voornaamste argumenten van de Minister zijn de volgende: In veel gevallen gaat het niet om passagiers die botweg weigeren om te betalen, maar meer om geschillen tussen de passagier enerzijds en de chauffeur anderzijds over de hoogte van de ritprijs. De Minister van Justitie zegt dan dat het ongebruikelijk en onjuist is in dergelijke geschillen door een strafbepaling in te grijpen, waardoor immers de ene partij, te weten de passagier, in een zeer ongunstige positie wordt gebracht.

Het tweede argument van de Minister van Justitie om die strafbaarstelling af te wijzen was dat aangezien taxiriten nooit, of bijna nooit onder de ogen van een politieagent zullen eindigen, een strafbepaling meestal weinig soelaas zal bieden.

Als derde argument geldt voor hem dat hij het gevoel heeft dat voor het voorkomen van ernstige delicten, zoals mishandeling en zelfs doodslag op een taxichauffeur men van een strafbaarstelling van de betaling van die ritprijs redelijkerwijs geen effect kan verwachten.

Het eerste argument spreekt mij aan. Dat leidt overigens wel tot de gedachte te komen tot de verplichting van een taxameter, immers, bij de aan-

Smit-Kroes

wezigheid en het gebruik van een taxameter in een taxi vermindert de kans dat meningsverschillen over de hoogte van de prijs ontstaan, een preventieve werking die naar twee kanten werkt. Enerzijds zal de veiligheid van de chauffeur groter kunnen worden en anderzijds zal ook de zekerheid van de passagier groter kunnen zijn.

Wel zou landelijk een verplichting moeten worden ingevoerd om iedere onbepaalde bedrijfsvergunning te koppelen aan een meterverplichting, alsmede een verplichting in de wetgeving dat vervoer van passagiers slechts mag plaatsvinden wanneer de taxameter in werking is.

Ik volg de KNVTO wanneer zij stelt dat uitvoeringsvoorschriften in dat geval vastgelegd dienen te worden waarin de voorwaarden worden neergelegd betreffende de tariefaanduiding op de meters. Dat stimuleert landelijke uniformiteit. Ook dit is een duidelijkheid waarmee zowel de taxiwereld als de passagiers gediend zijn.

Ik ben ervan overtuigd, dat het tweede argument, door de bewindsman aangevoerd, om strafbaarstelling niet in te voeren, hierdoor in veel geringere mate zal gaan spelen.

Het derde argument, door de bewindsman aangevoerd, moet ik helaas voor een deel onderschrijven. Harde misdaad is kennelijk niet door strafbaarstelling te voorkomen.

Nu wij toch spreken over veiligheid en beveiliging, wil ik graag iets zeggen over dat drietal verplichtingen, dat vastgelegd is in de laatste wijziging van het Uitvoeringsbesluit autovervoer personen; niet over de mobiliteitsinstallatie, niet over de optisch-akoestische alarminstallatie, maar over de inwerpsafe. In de praktijk blijken veel weerstanden te bestaan. Ik vind, dat men zich daar normaal gesproken niet door van de wijs moet laten brengen, behalve wanneer die weerstanden gegrond zijn op harde feiten en zakelijke motieven. Het blijkt, dat er erg veel ontheffingen verleend worden. Destijds gold als hoofdmotief: het voorkomen van een daad van agressie. Wij waren er eigenlijk allemaal heilig van overtuigd, dat dat zou helpen. De praktijk heeft bewezen dat het niet het geval is. Het hoofdmotief voor het aanbrengen en gebruik maken van de inwerpsafe was het voorkomen van beroving van de taxichauffeur. Dit doel wordt echter niet bereikt. Wil de taxichauffeur een zekere mate van service kunnen verlenen dan moet hij over wisselgeld kunnen beschikken. Dat kan tot een bedrag van onge-

veer 100 gld. oplopen. Als je het bedrag van een dagopbrengst van een taxichauffeur – dat bedrag zit dan in die inwerpsafe – vergelijk met het bedrag aan wisselgeld dan komt het mij voor dat wij ons moeten afvragen, of de opgelegde verplichting niet opnieuw in overweging moet worden genomen.

De werkgroep-veiligheidsvoorschriften taxichauffeurs heeft in maart van dit jaar een rapport uitgebracht. Sindsdien is een schild voor de afscherming van de taxichauffeur in ontwikkeling gekomen. Er blijkt een onbreekbaar, kogelwerend snel wegklapbaar separatieschild te zijn ontworpen, waarvoor in het buitenland veel enthousiasme bestaat en waarover ook door hoofdamttenaren van het Departement van Justitie enthousiasme is geuit. Zijn de bewindslieden daarvan op de hoogte en verandert het hun standpunt ten aanzien van een separatie-wand in de taxi?

Mij lijkt samenvattend de oplossing dat besloten zal worden tot strafbaarstelling van de niet-betalende taxipas-sagier, gekoppeld aan de verplichting van de taxameter. Zo'n bepaling kan in het uitvoeringsbesluit worden opgenomen.

Is de Minister voorstander van het bieden van een zo groot mogelijke bescherming aan de Nederlandse taxichauffeur? Zo ja, in welke richting denken de bewindslieden dan? Welke modaliteiten kunnen zij vinden om de taxichauffeur meer te beschermen tegen niet-betalende passagiers en tegen mishandeling?

□

De heer **Van der Doef** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Als wij ons herinneren onder welke omstandigheden wij hier een aantal malen over deze problematiek hebben gesproken, mogen wij ons gelukkig prijzen dat zo'n aanleiding er op dit moment niet is. De aanleiding is dit maal niet meer dan een mondeling verslag en een nog zwevende motie, maar ik roep die geschiedenis nog even in de herinnering opdat wij ons heel goed realiseren, dat wij van deze gelukkige periode van geen ernstig fysiek geweld in het taxibedrijf gebruik moeten blijven maken om te zoeken naar alle maatregelen, die in de eerste plaats preventief kunnen werken, die het fysieke geweld kunnen voorkomen. Ik sluit strafbaarstelling daarbij niet uit. Ik neem aan dat de Regering ook op dat punt actief zal blijven.

Ik ben erg blij met de uitvoering van de aanbevelingen van de zijde van de

Regering. In de praktijk is echter gebleken dat niet ieder onderdeel ervan even trefzeker, even gelukkig is geweest. Ik meen dat wij onszelf de gelegenheid moeten geven en het de Regering moeten permitteren nader te bezien of alles wel even nuttig is geweest.

Ik neem aan dat de Regering in staat is ons te gelegener tijd een overzicht te geven van de stand van zaken in de diverse gemeenten in de eerste plaats wat betreft de uitvoering van de voorschriften en in de tweede plaats wat betreft het ontheffingenbeleid, waarover mij wel enige verontrustende berichten bereiken. Nogal wat kleine gemeenten zijn bereid om zo ongeveer voor alles ontheffing te verlenen, waardoor in het geheel niets van de aanbevelingen terecht komt. Het gaat overigens niet alleen om aanbevelingen, het zijn complete voorschriften. Ik vraag op dit punt grote aandacht.

Onze volgorde is uitdrukkelijk: preventie, maatregelen die redelijkerwijze kunnen worden genomen ter voorkoming van ongelukken en vervolgens aandacht voor het element van de strafbaarstelling. Ik heb begrepen dat deze in België onderdeel uitmaakt van de wetgeving. Misschien kan daarnaar eens worden gekeken om te zien of deze niet ook in de Nederlandse situatie van toepassing kan worden.

In mijn geheugen heb ik de antwoorden van de Regering op vragen inzake de introductie van vaste tarieven. De vragen werden op 14 mei jl. gesteld, het antwoord kwam op 23 juni jl. Daarin zegt de Minister zich nog eens tot de gemeenten te zullen wenden om te vragen of het mogelijk is een zodanig tariefstelsel voor het taxivervoer in te voeren, dat de ritprijzen voor de aanvang van het vervoer kunnen worden vastgesteld. Ik heb over de uitvoering van die mededeling nooit meer iets vernomen. Graag zou ik er nu of op redelijk korte termijn iets over horen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik neem aan, dat de Regering bereid is om de motie op stuk nr. 22 uit te voeren. Ik hoop, dat dit mogelijk is, dat de Regering het met de strekking van de motie eens is en dat ons het door mij gevraagde overzicht te gelegener tijd zal kunnen bereiken.

□

De heer **Cornelissen** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag namens de drie christen-democratische fracties een enkele opmerking maken. De ernstige en misdadige voorvallen, die helaas de laatste jaren in de taxiwereld hebben plaatsgevonden, leggen de over-

Cornelissen

heid de plicht op zich bij voortdurend te blijven afvragen op welke wijze zij kan bijdragen aan een betere beveiliging van de taxichauffeurs.

De Regering heeft niet stilgezeten. In het overleg in mei hebben wij gehoord welke maatregelen de Regering op zeer korte termijn wilde treffen; inmiddels zijn diverse van die maatregelen getroffen. Kan de Regering ons nu mededeling doen over de voortgang van de door haar aangekondigde maatregelen?

Eén van de omstreden punten is gebleven het al dan niet strafbaar stellen van niet betalende passagiers. Ik wil ertegen waarschuwen om dé oplossing van deze problematiek vooral te verwachten van het strafbaar stellen van het niet betalen. Hierbij denk ik met name aan de opmerking van de Regering tijdens het mondeling overleg dat op de momenten, waarop de problemen ontstaan, de politie in het algemeen niet ter plekke is.

Mevrouw Smit-Kroes (VVD): Realiseert de heer Cornelissen zich dat er nu een ander voorstel dan toen in het mondeling overleg aan de orde is? Het gaat nu niet alleen om het strafbaar stellen; het wordt gekoppeld aan het verplicht stellen van een taxameter. Wellicht kan op deze manier dat meningsverschil uit de wereld worden geholpen.

De heer Cornelissen (KVP): Ik kom net op dit punt. Mevrouw Smit haalt mij de woorden uit de mond. Mede naar aanleiding van de brief, die wij één dezer dagen hebben gekregen van de KNVTO, wil ik de Regering vragen hoe zij staat tegenover de verplichting om taxi's uit te rusten met taximeters. En hoe staat de Regering tegenover het voorstel om in de wetgeving op te nemen dat het vervoer van personen per taxi slechts mag plaatsvinden wanneer de taxameter in werking is? Ik sluit mij graag aan bij het pleidooi van mevrouw Smit-Kroes om die samenhang onder ogen te willen zien.

Hoe staat de Regering tegenover de motie van mevrouw Smit-Kroes? In deze motie wordt de Regering verzocht te zoeken naar wegen, die het euvel van niet betalende passagiers doeltreffend bestrijden. Dat spreekt ons natuurlijk aan en ik neem aan, dat dit ook de Regering zal aanspreken. Onze fracties zijn van mening, dat het de plicht is van ons allemaal om op dit punt niet aflatend te blijven nagaan wat wij hier kunnen doen.

□

De heer Dragstra (CPN): Mijnheer de Voorzitter! De heer Van der Doef heeft erop gewezen dat wij hier en ook op andere plaatsen wel eens onder andere omstandigheden over het beroep van taxichauffeur hebben gesproken. Dat beroep is een van de meest kwetsbare beroepen. Wanneer hij afrekenet met zijn klant, staat hij er alleen voor. Wanneer de klant weigert voor de rit te betalen, kan de chauffeur die betaling slechts met geweld afdwingen. Dat is niet het geval in het voorbeeld dat de Minister noemde, namelijk dat van een niet betalende klant bij een benzinstation of in een horecabedrijf. Daar bestaat immers altijd nog de mogelijkheid dat een autonummer wordt genoteerd of dat er mensen aanwezig zijn. Het is duidelijk dat deze vergelijking van de Minister tijdens een mondeling overleg mank gaat. Dat geldt naar de mening van mijn fractie in nog sterkere mate voor de bewering van de Minister dat strafbaarstelling niet preventief werkt. Dat is een bewering, die in elk geval niet wordt bewezen door de stelling van de Minister dat 'vele daden strafbaar zijn gesteld en toch steeds worden gepleegd, ook al wordt in het Wetboek van Strafrecht met zeer zware straffen bedreigd'. Dat komt ons als een zeer vreemde stelling voor. Moeten wij de strafbaarstelling dan helemaal opheffen, omdat daarvan geen preventieve werking uit zou gaan? Is de Minister niet van mening dat zo goed als er mensen zijn die de strafbare handelingen plegen, iedere strafbaarstelling in meer of mindere mate haar preventieve werking zal hebben?

Bij het afwijzen van de strafbaarstelling van het niet betalen van taxiritten dringt zich overigens de vraag op, of men juist niet daardoor het kwaad bevordert en of dit niet door de kwaadwillende passagiers als een soort van vrijbrief wordt beschouwd. Ik wijs er met nadruk op dat de overheid zich naar onze mening niet aan haar verantwoordelijkheid op dit punt kan onttrekken, omdat zijzelf het taxi-gebruik, dus ook het taximisbruik in de hand werkt door haar beleid, dat tot gevolg heeft dat het openbaar vervoer almaar duurder wordt met de daarbij gepaard gaande verslechtingen van de voorzieningen in het openbaar vervoer. Ook het argument dat de politie aan het einde van de rit niet altijd aanwezig is vinden de leden van mijn fractie bijzonder zwak. Het is duidelijk dat dit geldt voor elk misdrijf, omdat de misdadiger met het plegen van het misdrijf niet wacht totdat de politie

aanwezig is. Wij zijn van mening dat de Regering moet blijven zoeken naar wegen, die het euvel van niet betalende taxipassagiers doeltreffend bestrijden. Daartoe behoort volgens mijn fractie in de eerste plaats de strafbaarstelling. Naar onze mening moet met alle middelen worden geprobeerd om de conflictstof tussen de taxichauffeur en zijn passagiers te vermijden. Uit dien hoofde pleiten wij voor een uniform buitentarief alsmede voor elkaar benaderende kilometer- en voorrijprijzen.

□

Minister Westerterp: Mijnheer de Voorzitter! Eerlijk gezegd, ben ik er gelukkig mee dat wij nu over de ernstige problematiek van de beveiliging van de taxichauffeurs kunnen spreken, terwijl er geen rechtstreekse aanleiding voor is vanwege betreurenswaardige incidenten, zoals wij deze de afgelopen jaren hebben moeten constateren.

Ik wil er voorts op wijzen dat – mevrouw Smit-Kroes heeft daar als eerste op gewezen – in de wereld van de beveiliging van de taxichauffeurs de ideeën nogal eens snel wisselen en zelfs zo snel dat zij af en toe moeilijk bij te houden zijn. Een voorbeeld is de inwerp-safe. In overleg met de Kamer heb ik zeer snel nadat de betrokken werkgroep haar aanbevelingen had uitgebracht de wijziging van de wetgeving bevorderd, erop neerkomend dat daarin een drietal verplichtingen zouden worden opgenomen, te weten de akoestisch-optische signalen, de mobilfoon en de inwerp-safe. Dat waren de enige punten, waarover de werkgroep vrijwel unaniem was. Natuurlijks is een van die bepalingen ingevoerd, of men zegt alweer, dat zo'n inwerpsafe in de praktijk helemaal niet nodig is. Ik mag erop wijzen dat deze aanbevelingen vanuit de praktijk tot ons waren gekomen. Niettemin ben ik het met mevrouw Smit-Kroes eens dat als zo'n bepaling is opgenomen en in de praktijk daartegen bezwaren blijken te bestaan – ik heb de brieven ook gezien – de Kamer en de Regering gemachtigd zijn, zich nog eens te bezinnen op de vraag, of het beoogde doel voldoende wordt gediend met de verplichting, die is ingevoerd. Ik wil nagaan of de inwerp-safe, die krachtens de wettelijke maatregelen verplicht is gesteld, maar waarvan de gemeentebesturen ontheffing kunnen verlenen, als verplichting moet worden gehandhaafd. Wij hebben nog enige tijd om erover na te denken en overleg te voeren met de meest gerede partijen. Als wij hem nu zouden afschaffen, zou er

Westerterp

van de andere kant het bezwaar komen dat men het juist zo'n goed iets vond. Daar de gemeenten de mogelijkheid hebben om op onderdelen ont-heffing te verlenen, hebben wij enige tijd van bezinning. Ik sluit mij dus niet af voor een principiële heroverweging van die verplichting.

Ik sluit mij ook niet af voor de mogelijkheid van de invoering van een nieuwe verplichting, te weten de taxameter, zoals nu wordt voorgesteld door de KNVTO. In het kader van de bevordering van de popularisering van de taxi is het mogelijk geworden om meer dan één passagier op te nemen. Ik weet echter niet of het mogelijk is, dat allemaal in een taxameter te verwerken. Wellicht is het dan ook niet zo nodig, omdat er dan wellicht wat minder verschil over de ritprijs zal ontstaan. Een van de elementen van een mogelijke contestatie wordt dan inderdaad weggenomen. De taxameter zou dan wel verplicht ingeschakeld moeten zijn. Over de ritprijs kan dan geen verschil van mening meer ontstaan. Als dat namelijk niet het geval zou zijn, zou men haast onmogelijk tot een strafbaarstelling over kunnen gaan, zo men het al zou willen. Er zou dan onmiddellijk verschil van mening kunnen ontstaan over welk bedrag men eigenlijk spreekt. Ik ben bereid, na te gaan of het mogelijk is, te meer nu het uit de wereld van de taxi-ondernemers wordt gevraagd.

Ik kom dan tot de kwestie van het afschermingsschild. Mevrouw Smit-Kroes heeft gezegd dat het een perfect schild is. In de werkgroep werd over een dergelijk schild zeer verschillend gedacht. Het gaat in deze wereld om een groot aantal individualisten. Sommige taxichauffeurs zijn heftige tegenstanders van de invoering van een dergelijk schild, omdat zij ook sociaal contact willen hebben met de passagier. De Londense taxi geeft een perfect voorbeeld van beveiliging, maar die wordt door vele chauffeurs bepaald niet op prijs gesteld, juist door die complete afscherming. Ik wil nagaan of het schild in de praktijk inderdaad aan alle kwalificaties voldoet. Verder wil ik nagaan of de aversie in de taxi-wereld tegen het verplicht stellen van een dergelijk schild verdwenen is. Het is ook op vrijwillige basis mogelijk. De overheid moet niet altijd tot het verplicht stellen overgaan, als het particulier initiatief ook uitkomst kan bieden.

Het zal duidelijk zijn dat de Regering streeft naar een zo groot mogelijke bescherming van de taxichauffeurs en dat daarvoor al een aantal maatregelen

zijn genomen. Ik zeg de heer Van der Doef gaarne toe dat ik te gelegener tijd de Kamer gaarne een overzicht zal verschaffen, aan de hand van de gegevens van de gemeentebesturen, van de opnemings van verplichtingen in het Uitvoeringsbesluit Autovervoer Personen, alsmede van het gevolg dat zal zijn gegeven aan de vraag of ook mogelijk vaste tarieven kunnen worden ingevoerd.

Ik dank de heer Cornelissen voor het feit dat hij melding heeft willen maken van het feit dat de Regering niet heeft stilgezeten en zeer snel maatregelen heeft genomen. Ook hem zeg ik gaarne toe dat wij de Kamer gaarne op de hoogte blijven houden van de voortgang der werkzaamheden. Met betrekking tot zijn opmerking over de taxameter, heb ik al antwoord gegeven bij de beantwoording van de vragen van mevrouw Smit-Kroes. Ik ben in beginsel bereid, die zaak in overweging te nemen.

□

Minister Van Agt: Mijnheer de Voorzitter! In het kort wil ik de overwegingen op grond waarvan het kabinet in het begin van dit jaar heeft besloten, geen strafbaarstelling op het niet betalen van taxiriten te introduceren, nog even samenvatten, met name gelet op het feit dat de heer Dragstra alle argumenten die ik daarvoor tijdens het mondeling overleg heb aangevoerd, blijft bestrijden.

Op welk moment blijkt, dat de passagier niet wil betalen, althans niet de volle prijs die de chauffeur van hem verlangt? Dat is op het moment waarop de rit is afgelopen. Op dat moment kan een geschil ontstaan. Nu zal op de plaats waar de rit ten einde komt in de praktijk vrijwel nooit een politieman staan. Wanneer dat wel het geval is, zal dat een bijzonder groot toeval zijn.

De heer **Van Rossum** (SGP): Er houden veel taxiriten op bij een station of bij een vliegveld.

Minister Van Agt: Wij denken met name aan lange ritten, vooral des nachts, die in een verre buitenwijk eindigen. Daar ontstaan vaak de geschillen.

De passagier blijkt niet te willen betalen. Dan zou de chauffeur de politie moeten oproepen, per mobilfoon. Nu is het natuurlijk mogelijk dat de passagier rustig, kalm en gelaten achter in de auto blijft zitten in afwachting van de politie. Passagiers die dat doen zijn de kwaadsten niet. Het gaat juist om de passagiers die niet zo inschikkelijk zijn en die – dat is nog de beste mogelijkheid – zich uit de voeten maken.

Wanneer dan later de politie komt, staat deze machteloos, want de naam van de wanbetaler is haas. De andere, de ergste, mogelijkheid is dat er een handgemeen ontstaat tussen de chauffeur en de passagier nadat en misschien ook omdat de politie is opgeroepen. Het oproepen van de politie kan immers agressie wekken.

Mevrouw Smit-Kroes heeft voorts terecht gezegd dat het lang niet altijd gaat om passagiers die helemaal niet willen betalen, maar om geschillen over de ritprijs. 'Ik ben niet zoveel schuldig als u van mij vraagt.' Heeft de auto geen taxameter, dan is er helemaal geen controle op de gevraagde zitprijs mogelijk. De situatie zou natuurlijk veel beter zijn, als alle taxi's taximeters hadden, want dan kun je de verschuldigde zitprijs daarvan aflezen. Er zijn echter ook dan nog wel geschillen denkbaar. Bijvoorbeeld geschillen over de vraag, of de meter wel goed functioneert. De passagier kan stellen dat eraan gesleuteld is. Een andere mogelijkheid is dat de passagier zegt dat de chauffeur is omgereden, dat de rit dus helemaal niet zo lang had behoeven te zijn. Een derde mogelijkheid is dat er geschillen ontstaan over de afrekening, dus over wisselgeld, betaalcheques en dergelijke. Daarvoor helpt de taxameter helaas ook niet.

Als wij een strafbaarheidsstelling introduceren, dan doen wij dat om de politie onmiddellijk ter plaatse te laten komen op afroep van de chauffeur. Laten wij echter niet de illusie hebben, dat zulks dan ook zou gebeuren. In veel gevallen zal de politie pas na enige tijd kunnen reageren omdat er, vooral 's nachts, een onderbezetting is en juist dan treden de meeste conflictsituaties op. Het zal vaak een tijd duren voordat de politie verschijnt. De wetgever zou een verwachting scheppen die niet bewaarheid wordt.

Wij hebben eerder al gewezen op het rapport van de werkgroep veiligheidsvoorschriften taxichauffeurs. Conclusie 12 daarvan luidt dat bij de strafbaarstelling van het niet-betalen van de ritprijs bepaalde praktische en juridische bezwaren liggen. Niettemin dringen allen die namens de bedrijfstak van het taxivervoer in de werkgroep zitting hebben aan op een blijven zoeken naar wegen om deze strafbaarstelling mogelijk te maken. Daaruit blijkt dat de leden van de werkgroep die geen deel uitmaken van de bedrijfstak blijkbaar overtuigd zijn van de overgrote bezwaren tegen strafbaarstelling. Verder blijkt hieruit dat zelfs leden van de bedrijfstak grote be-

Van Agt

zwaren zien. Zij laten hun denkbeeld niet helemaal los, maar zij hebben die bezwaren blijkbaar als zo groot onderkend dat zij niet durven te concluderen dat die strafbaarstelling er in ieder geval moet komen.

Verschillende afgevaardigden en met name de heer Van der Doef hebben gesproken over het voorbeeld van België. Het komt niet vaak voor dat in deze vergaderzaal België ten voorbeeld wordt gesteld. Des te aantrekkelijker om daarop nu in te gaan.

De heer **Van der Doef** (PvdA): Het is een aantrekkelijk land.

Minister **Van Agt**: Het is een verrukkelijk land, dat is wel zeker! Ook omdat men daar veel minder strafbaarstellingen heeft dan wij.

Op dit punt echter heeft men een strafbaarstelling die wij niet hebben. Zij luidt als volgt: Met gevangenisstraf van 8 dagen tot 3 maanden en met een geldboete van Bfr. 800 tot Bfr. 6000 of met een dezer straffen wordt gestraft hij die, wetende dat hij in de volstreckte onmogelijkheid verkeert om te betalen, zich in een inrichting dranken of spijzen laat opdienen die hij daar geheel of gedeeltelijk verbruikt, zich logies doet geven in een reizigershotel of in een herberg of een huurrijtuig huurt. Deze bepaling kan, zoals u hoort, slechts in een beperkt aantal gevallen van toepassing zijn. Het Openbaar Ministerie moet immers bewijzen dat de passagier bij het instappen al wist dat hij volstrekt niet zou kunnen betalen wat hij straks verschuldigd zou zijn. In de meeste gevallen zal dat bewijs niet kunnen worden geleverd. Denk aan het geval waarin de passagier wel degelijk geld bij zich heeft, maar de rit te duur berekend vindt of het, uit balorigheid of waarom dan ook, het eenvoudigweg vertikt te betalen. Dan is hij niet vertrokken met de wetenschap dat hij in de volstreckte onmogelijkheid verkeerde om te betalen. Ik meen dat wij dus in feite weinig of niets hebben aan die Belgische bepaling.

Er mag geen twijfel bestaan over de bezorgdheid van de Regering voor de veiligheid van de taxichauffeurs. De maatregelen die wij hiervoor bedenken en tot uitvoering brengen moeten echter effectief zijn. Zij moeten iets 'om de hakken hebben'. Zij moeten doel treffen. Ik ben ervan overtuigd, dat dit niet het geval is met de voorgestelde strafbaarstelling. Zeker niet zolang niet alle taxi's over een taxameter beschikken. Is deze er wel, dan valt een deel der bedenkingen tegen die strafbaarstelling weg. Een ander deel blijft

echter helaas bestaan. Ik blijf zeer sceptisch ten opzichte van zulk een strafbaarstelling. Het zou mij, mijnheer de Voorzitter, veel liever zijn geweest als ik u een ander antwoord had kunnen geven.

□

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! De motie van mevrouw Smit-Kroes verzoekt de Regering, te zoeken naar wegen die het euvel van niet-betalende passagiers doeltreffend bestrijden. Reeds hedenmorgen is de bereidheid gebleken, verplichting tot invoering van de taxameter te overwegen. Het zou één van de maatregelen kunnen zijn bij het streven, genoemd euvel doeltreffend te bestrijden. In het licht hiervan meen ik, dat tegen aanvaarding van de motie geen bezwaar behoeft te bestaan.

□

Mevrouw **Smit-Kroes** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik kan alleen maar kort zijn, omdat ik zeer verblijd ben met de antwoorden van de bewindslieden. Alleen ten aanzien van de principiële heroverweging van de inwerpsafe en de bereidheid, na te gaan of een taxameter een mogelijkheid zou bieden, zou ik graag van de bewindsman horen of een termijn is te noemen opdat wij niet tot in lengte van dagen bezig zijn, ons ermee blij te blijven maken.

Ik weet niet wat de Minister verstaat onder het sociaal contact, dat hij in verband met de afscheidingswand naar voren bracht. Wanneer hij hiermee 'praten' bedoelt: dit blijft ook mogelijk wanneer een dergelijke wand is aangebracht. Overigens zeg ik niet dat dit de oplossing is; dit zou in deskundige kring moeten worden besproken.

Ik ben ten aanzien van de antwoorden van de Minister van Justitie verheugd dat hij er in ieder geval voor open staat, de discussie op gang te houden. Het moet mij overigens van het hart dat bij het bespreken van een strafbaarstelling de mening van mijn fractie, is dat een samenhang bestaat tussen het gebruik van de taxameter en de strafbaarstelling. Ik zou gaarne zien, dat de Minister van Justitie bereid was, dit verder te onderzoeken en dan aan de Kamer mededeling te doen over de mogelijkheden die er zijn. Ik ben er namelijk van overtuigd, dat met betrekking tot een waterdichte regeling van deze zaak altijd sprake zal zijn van academische discussies. Wij moeten er echter wel voor zorgen, dat de betrouwbaarheid van onze intentieverklaring over de bezorgdheid voor de taxichauffeur kan worden waargemaakt

□

Minister **Westerterp**: Mijnheer de Voorzitter! Ik ben de geachte afgevaardigde erkentelijk voor de kwalificatie die zij aan onze antwoorden heeft gegeven.

Wat het punt van de inwerp-safe betreft, heb ik gezegd, enige tijd van bezinning noodzakelijk te achten voordat wij komen tot wijziging van de wetgeving ter zake. Ik zal mij echter tot de gemeentebesturen wenden met de mededeling, dat ik op grond van het debat in deze Kamer hun in overweging geef, voorshands ontheffing voor de inwerp-safe te verlenen voor zover dit nog niet is geschied. Uiteraard is men vrij om toch anders te besluiten.

In de afgelopen 3½ jaar heb ik ervaring opgedaan – ik spreek nu over het punt van de taxameter – met de periode die nodig is om met betrokkene tot overeenstemming te komen inzake een dergelijke verplichting. Ik neem aan, dat een periode van zes maanden voldoende zal zijn om ter zake tot een besluit te komen. Ik spreek nu ook voor verantwoordelijkheid van de Minister van Justitie.

Mevrouw Smit-Kroes heeft gezegd dat ook zij niet weet of een separatie-wand de ideale oplossing is. Aangaande het sociale contact heb ik gewezen op het verlangen van de taxichauffeurs. Ik heb hedenochtend opnieuw gemerkt dat niet alle taxichauffeurs erg enthousiast zijn over die separatie-wand. Het onderzoek daarnaar wordt dus verder voortgezet.

□

Minister **Van Agt**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb in eerste termijn, conform uw wens, in hoog tempo, maar toch zo volledig mogelijk, een opsomming gegeven van de bedenkingen die er tegen de introductie van een strafbaarstelling op het niet-betalen van een ritprijs bestaan. Ik heb daarmee aange-toond dat, wanneer alle taxi's met een taxameter zijn uitgerust, weliswaar een deel van de nu bestaande bezwaren is vervallen, maar dat een ander, niet onbelangrijk deel helaas, overblijft.

Niettemin vind ik dat een bewindsman nooit de positie mag betrekken van het laatste woord te hebben gesproken in een zaak die het voorwerp blijft van verontrusting. Wij willen ons graag, nadat de taxi's van deugdelijk functionerende taximeters zijn voorzien, herbezinnen op deze vraag, die ons allen bezighoudt.

De beraadslaging wordt gesloten.

Voorzitter

De Voorzitter: Ik stel voor, de stemming over de motie-Smit-Kroes c.s. te doen plaatsvinden morgen, na de lunchpauze.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake onderwijs (13 874).**

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter! Het wetsontwerp, dat thans aan de orde is, heeft volgens de tradities, die daarvoor bij grondwetsherzieningsontwerpen bestaan, als naam gekregen 'Wetsontwerp Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake onderwijs'. Het komt mij voor, dat die woorden 'Verklaring dat er grond bestaat' in dit geval een bijzondere betekenis hebben gekregen. Immers, alle beweging, die rond dit herzieningsontwerp is ontstaan, zowel vóór als na de indiening, is, zo kan men wel zeggen, samenvattend aan te duiden als verwarring en misverstand omtrent de grond die er voor de Rege-

ring zou bestaan om het oude, vertrouwde artikel 208 van de Grondwet te vervangen door twee nieuwe grondwetsartikelen.

Het doet mij daarom genoegen, dat ik in de gelegenheid ben, na alle verheldering, die de schriftelijke stukken en het mondeling overleg met de bijzondere commissie voor de herziening van de Grondwet, naar ik hoop, al hebben gebracht, nu ook oog in oog met deze Kamer nog eens rekenschap te kunnen geven van wat de Regering met het wetsontwerp niet beoogt en wat zij daarmee wél beoogt. Ik hecht daar vooral zo aan, omdat er op dit punt veronderstellingen zijn geuit, die men ten aanzien van dit kabinet en van mij, als eerst verantwoordelijke Minister voor het ingediende ontwerp, naar mijn mening redelijkerwijs niet zou kunnen en niet zou mogen hebben.

Laat ik dan beginnen met het noemen van enkele dingen, die wij met het ontwerp niet beogen. Ons voorstel strekt er niet toe, om de bewoordingen van de verworpen motie-Kruisinga bij de algemeen politieke beschouwingen in oktober 1975 aan te halen, aan de na lange strijd verworven vrijheid van onderwijs op enigerlei wijze afbreuk te doen.

Het ontwerp houdt niet in – ik citeer de verklaring, die de fractie van de KVP uitgaf, direct na de indiening van het ontwerp – 'een dreigende aantasting van de vrijheid van onderwijs, waartegen men alles in het werk moet stellen om die te voorkomen.'

Wij beogen ook niet de schoolstrijd te heropenen, zoals het Nederlands Dagblad zich met grote letters afvroeg, of, zoals het Reformatorisch Dagblad die al voor de deur zag staan. Evenmin beoogt de Regering zich ruimere bevoegdheden ten koste van de wetgever te verschaffen om een grotere greep op de regeling van het onderwijs te krijgen. Ook is zij niet uit op beperking van de vrijheid van richting, zoals die sedert de onderwijspacificatie gestalte heeft gekregen.

Het kabinet wil niets van dit alles en het heeft er ook nimmer aanleiding toe gegeven om te veronderstellen dat dit anders zou zijn.

Ik voeg hier direct aan toe dat er naar mijn indruk nu stellig al minder kou in de lucht is dan ruim een jaar geleden toen de onrust over vermeende regeringsplannen ten aanzien van het onderwijsartikel de kop op stak. Het ontwerp lag toen bij de Raad van State en was dus nog niet openbaar. Desondanks, of misschien juist daardoor, werd de Regering met grote vrijmoedigheid van boze voornemens beticht.

Na het verschijnen van het ontwerp – men had, naar het mij voorkomt, daarop ook wel kunnen wachten – kreeg de kritiek in het algemeen een concretere, meer op de inhoud van het voorstel afgestemde inhoud, zij het dat vaak nog uit het voorgestelde onjuiste conclusies werden getrokken.

Daarna heeft een uitvoerige schriftelijke gedachtenwisseling tussen Regering en Tweede Kamer plaatsgevonden en nu ik de verschillende sprekers heb beluisterd meen ik te mogen zeggen dat die gedachtenwisseling er verder toe heeft bijgedragen dat de bedoelingen van de Regering en daardoor de strekking van het voorstel in het juiste licht zijn komen te staan.

Om dit proces, voor zover nog nodig – 'wellicht ten overvloede' staat dan in ambtelijke stukken – te voltooien, wil ik ook nu aan de werkelijk bestaande gronden voor de voorgestelde herformulering van het onderwijsartikel nog enkele opmerkingen wijden.

Bij de voorbereiding van wetsontwerpen om te komen tot een algehele herziening van de Grondwet is in de eerste plaats de materie van de grondrechten aangevat. Tot die materie behoort uiteraard ook het onderwijsartikel. Ook de Staatscommissie-Cals/Donner kon bij het opstellen van haar ontwerp-grondwet het onderwijsartikel uiteraard niet links, of moet ik zeggen rechts, laten liggen. De Staatscommissie paste dus een herschrijving van het onderwijsartikel in haar voorstellen in en kwam daarbij tot een over de

V.r.n.l. de Ministers Van Kemenade en De Gaay Fortman en Regeringscommissaris Simons

hoofdstukken 'Klassieke en sociale grondrechten' verdeelde tekst, waarover de commissie het vrijwel unaniem eens was en waarmee de in 1917 bereikte pacificatie onverkort gehandhaafd werd.

Het voorstel van de Staatscommissie is op mijn departement in samenwerking met de Regeringscommissaris nader bestudeerd. Dit heeft ertoe geleid dat het voorstel in beginsel is overgenomen met enkele afwijkingen die noodzakelijk bleken in verband met de opzet en systematiek van de herziening grondwet en vanwege de samenhang met de inhoud van de reeds bestaande onderwijswetgeving. Die voorlopige voorstellen zijn vervolgens voorwerp van overleg geweest tussen mij en mijn collega van Onderwijs en Wetenschappen. Wij zijn het samen eens geworden.

Wij waren het er beiden over eens dat de grondwetsherziening wat het onderwijsartikel betreft beperkt kan blijven tot een herformulering waarbij enkele bescheiden veranderingen, naar onze mening verbeteringen, werden aangebracht, maar waarbij geen afbreuk werd gedaan aan hetgeen thans in artikel 208 is neergelegd omtrent de verhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs, omtrent de vrijheid van het bijzonder onderwijs en omtrent de bevoegdheden van de wetgever en van lagere regelgevers.

Om elk verwijt van een onzorgvuldig omspringen met grondwettelijke verworvenheden in deze gevoelige materie te ontgaan, hebben wij vervolgens naar aanleiding van het advies van de Raad van State, die met het voorstel vrijwel geheel instemde, enkele wijzigingen aangebracht die de tekst van het voorgestelde artikel nog meer deden aansluiten bij die van artikel 208. Het resultaat ligt thans ter beoordeling voor de Kamer. Naar mijn overtuiging zal ieder die sine ira et studio hiervan kennis neemt tot de conclusie moeten komen dat er niets aan de hand is, niet anders dan een modernisering van het huidige artikel. In dit licht begrijp ik dan ook dat het voorstel bij enkelen van degenen die aan de gedachtenwisseling hebben deelgenomen, vooral de heren Van Ooijen en Waltmans, tot een wat lauwe reactie heeft geleid in de zin van 'er is weinig vóór, maar er is ook weinig tegen', al heb ik met instemming beluisterd dat de heer Van Ooijen met de Regering ten slotte van oordeel is, dat ons voorstel in het kader van een algehele grondwetsherziening niet achterwege kon blijven. Het is geen opzienbarend voorstel, al heeft

V.l.n.r. de kamerleden Konings, Van Ooijen, Patijnen Van Mierlo

het veel opzien gebaard; de veranderingen die erin zijn neergelegd, zijn niet indrukwekkend, al hebben sommigen die indruk gewekt.

De heer **Abma** (SGP): Dat is correct!

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter! Deze inleidende opmerkingen moesten mij van het hart. Ik hoop ermee te bereiken dat alle fracties in deze Kamer het voorstel in zijn ware proporties zullen zien en dit ook in hun beslissing over het voorstel tot uitdrukking zullen brengen.

Ik zal thans ingaan op enkele algemene punten waarover vragen zijn gesteld. De heren Evenhuis en Hermes toonden er begrip voor dat over het wetsontwerp inzake het onderwijsartikel geen uitgebreide adviesprocedure in gang is gezet na alle commentaren en adviezen die naar aanleiding van de voorstellen van de Proeve op het punt van het onderwijs zijn gegeven. Zij waren echter wel van mening dat wij ons voorstel aan de Onderwijsraad hadden moeten voorleggen. Voor die gedachte heb ik van mijn kant enig begrip. Ik moet er echter op wijzen dat bij tal van wetsontwerpen of onderdelen daarvan soortgelijke vragen kunnen rijzen.

Als echter in alle gevallen, waarin voor een hernieuwde adviesaanvraag misschien aanleiding zou zijn, om advies zou worden gevraagd, zou het proces van grondwetsherziening nog gecompliceerder zijn geworden dan het toch al is. Er zou een aanmerkelijke tijd heengaan met het opnieuw horen

van adviesorganen. Voorstellen, die met elkaar samenhangen en waarover geadviseerd zou moeten worden, zouden op elkaar moeten blijven wachten. Mede gelet op de diepgaande en breed gespreide meningsvorming, die rond de voorstellen van de proeve en de voorstellen van de staatscommissie heeft plaatsgevonden, en de aandacht die aan datgene wat over de proeve is gezegd in de rapporten van de staatscommissie is besteed, leek het ons verantwoord als uitgangspunt te nemen geen adviezen meer te vragen over wetsontwerpen. Wij hebben dat dan ook consequent niet gedaan.

Daarvan hebben wij aan de Kamer kennis gegeven bij onze brief van 2 april 1976 over de werkwijze ten aanzien van de herziening van de Grondwet. De Kamer heeft ons toen niet doen blijken, dat zij deze door ons voorgestelde procedure niet juist achtte.

Door verschillende geachte afgevaardigden zijn vraagtekens geplaatst bij het voorstel aan de bepaling over vorming en opleiding een afzonderlijk artikel te wijden. In de nota naar aanleiding van het eindverslag is er al uitdrukkelijk op gewezen dat de plaats van de bepaling over vorming en opleiding geen enkele invloed heeft op de juridische betekenis daarvan. De opdracht tot zorg voegt bovendien geen nieuwe bevoegdheden toe aan de bestaande normale bevoegdheden van de verschillende overheidsorganen. De verschillende overheidsorga-

De Gaay Fortman

nen, tot wie de bepaling over vorming en opleiding zich richt, zullen aan de grondwettelijke opdracht inhoud moeten geven binnen het kader van hun overigens geldende normale bevoegdheden.

In de stukken hebben wij al uitvoerig geschetst hoe de verhouding tussen de verschillende bepalingen van de beide artikelen ligt. Ik volsta daarom met de conclusie dat ik voor de wel geuite vrees, dat beide artikelen met elkaar in strijd kunnen komen – de heren Evenhuis en Abma spraken hierover –, geen grond aanwezig acht. Verder is erop gewezen dat de bepaling over vorming en opleiding wel eens een zeker zelfstandig leven zou kunnen gaan leiden naast de bepaling over het onderwijs. Ook deze visie – ik heb dat in het mondeling overleg met de bijzondere commissie reeds uitdrukkelijk toegelicht – deel ik niet. In de discussie is de samenhang tussen beide artikelen uitdrukkelijk bevestigd. Bovendien laat artikel 1.23 door zijn formulering geen ruimte voor de overheid, ten aanzien van vorming en opleiding maatregelen te nemen, die af zouden doen aan de grondwettelijke waarborgen, die gelden voor het onderwijs.

Mijnheer de Voorzitter! Uit deze opmerkingen kan men echter ook afleiden, dat wij geen grote bezwaren hebben tegen het toevoegen van de bepaling over vorming en opleiding aan het onderwijsartikel.

Onze opvatting was en is, dat een afzonderlijk artikel over vorming en opleiding beter in de opzet van het hoofdstuk Grondrechten zou passen. Indien de Kamer het echter anders zou wensen, hebben wij met die beslissing geen moeite.

Vervolgens wil ik enkele opmerkingen maken over de inhoud van de bepaling over vorming en opleiding.

Gevraagd werd naar de betekenis van de woorden 'persoonlijke en maatschappelijke behoeften en mogelijkheden'. De heren Van Ooijen en Hermes vreesden, dat die formule een duidelijk grondwettelijke basis zou geven aan het vaststellen van een numerus fixus.

Wij hebben er bij het formuleren van dat onderdeel van de bepaling naar gestreefd als het ware zichtbaar te maken welke factoren bij het scheppen van voorwaarden voor voorzieningen op het terrein van vorming en opleiding in het geding zijn. Een inhoudelijke verandering op dit punt van het voorstel van de staatscommissie – dat voorstel spreekt over 'passende vorming en op-

leiding' – hebben wij niet beoogd. Dat moge ook blijken uit de toelichting van de staatscommissie op haar voorstel. Op blz. 231 van het eindrapport schrijft zij:

'Het woord passend ziet niet alleen op de eis dat ieder zoveel mogelijk bij zijn aanleg en zijn godsdienst of levensovertuiging of die van zijn ouders passend onderwijs kan ontvangen, maar ook op de eis dat bij het verschaffen van onderwijs wordt gelet op wat past bij het beschavingspeil en de sociaal-economische ontwikkeling der samenleving. Voldoende gelegenheid tot onderwijs is een recht van ieder individu, maar evenzeer een groot openbaar belang. De aanspraak op een passende vorming en opleiding sluit daarom niet uit dat waar zulks noodzakelijk is de toelating ertoe aan beperkingen kan worden onderworpen.'

Ook de staatscommissie noemde zowel de persoonlijke als de maatschappelijke factoren. Ook zij wijst erop dat de overheidszorg voor een passende vorming en opleiding niet uitsluit dat waar zulks nodig is de toelating ertoe aan beperkingen kan worden onderworpen. Het lijkt dan ook in strijd met de werkelijkheid, voor alle voorzieningen op het terrein van vorming en opleiding in alle gevallen toelating van een onbeperkt aantal personen te eisen. Anderzijds is het niet juist, uitsluitend op financiële gronden of te verwachten behoefte op de arbeidsmarkt de toegang tot de opleidingen te beperken. In de praktijk vindt dan ook steeds een afweging plaats van de verschillende individuele maatschappelijke belangen, behoeften en mogelijkheden. De Kamer zal zich ongetwijfeld herinneren de boeiende wijze, waarop ik over een overeenkomstige bepaling gisteravond hier het woord heb mogen voeren.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik hoop dat de Kamer en de Minister er begrip voor hebben, dat ik wat ziek ben en daarom slechts 'lichamelijk gedeeltelijk' aanwezig kan zijn. Ik heb echter gemeend toch te moeten komen. Over dat begrip passend wil ik een nadere vraag stellen. De Minister heeft gezegd dat 'passend' een restrictie niet uitsluit. 'Passend', het op pasmaat brengen, kan je natuurlijk ook zo uitleggen dat het een restrictie juist insluit.

De **Voorzitter**: Het is zeker niet passend om hier slechts voor de helft te zijn.

De heer **Waltmans** (PPR): Lichamelijk, maar geestelijk ben ik hopelijk volledig aanwezig.

Minister **De Gaay Fortman**: Mijnheer de Voorzitter! 'Passend' komt voor in de redactie van de staatscommissie; dat is een redactie die het vermoeden van achtenswaardigheid voor zich heeft. De staatscommissie citeert in haar toelichting, die ik zojuist citeerde, gezegd dat het woord 'passend' niet betekent dat men niet de toegang tot de opleiding kan beperken. Dat is iets anders dan het constitutionaliseren daarvan. Dit betekent alleen dat de grondwet niet uitsluit dat men beperkt, doch niet dat de Grondwet zegt dat men moet beperken.

De heer **Waltmans** (PPR): Nu gaat het erom, of je de staatscommissie volgt of niet. Als u zegt dat 'passend' in normaal Nederlands betekent dat iets op pasmaat wordt gebracht, betekent dit niet alleen, dat het restricties niet uitsluit, maar ook dat het juist een restrictiemogelijkheid inhoudt. Dat hoeft niet, maar kan wel.

Minister **De Gaay Fortman**: Dat is precies wat de staatscommissie heeft gezegd. Wij hebben het begrip 'passend' trachten te omschrijven door een formule, die wij beter vonden. Het noemen van de persoonlijke en maatschappelijke behoeften en mogelijkheden geeft naar onze mening duidelijker aan wat de bedoeling is dan het woord 'passend' van de staatscommissie.

De heer **Bakker** (CPN): Het beoogt dus hetzelfde.

Minister **De Gaay Fortman**: In wezen beogen de staatscommissie en wij hetzelfde.

De heer **Hermes** (KVP): Ziet u dan geen gradueel verschil tussen de tekst van de staatscommissie en het voorgestelde artikel? Het woord 'afstemmen' vind ik een gradatie hebben.

Minister **De Gaay Fortman**: Wat wij beoogd hebben, is het geven van een verduidelijking. Wij vonden het woord 'passend' te vaag en hebben ons afgevraagd, op wat men daarbij moet letten. Ik heb er gisteren al op gewezen, dat wij toen in overeenstemming met een aantal pauselijke encyclieken hebben gezegd, dat men moet letten op de behoeften en mogelijkheden van de mens als individueel persoon en op de behoeften en mogelijkheden van de maatschappij. Deze twee staan tot elkaar in een relatie en niet los van elkaar.

Voor die afweging van de verschillende individuele maatschappelijke belangen, behoeften en mogelijkheden hebben wij met ons voorstel crite-

De Gaay Fortman

ria, zo men wil, oriënteringspunten trachten te geven. In de toelichting op het amendement van de heren Hermes, Veerman en Van Leijenhorst lees ik de suggestie dat ons voorstel de numerus fixus reeds nu zou constitutionalisieren. Ik meen dan te mogen stellen dat men èn een onjuiste uitleg geeft aan onze tekst èn de toelichting van de staatscommissie op haar tekst, waarvoor men kiest, niet met de gewenste zorgvuldigheid heeft gelezen. Voor alle duidelijkheid herhaal ik dat onze tekst noch een numerus fixus grondwettelijk vastlegt, noch haar grondwettelijk uitsluit. In dit opzicht blijft de situatie zoals het thans is. Wij hebben uitsluitend beoogd, een verduidelijking aan te brengen in de tekst van de staatscommissie. Daarom kan ik mijn betoog over dit onderdeel afsluiten met de opmerking dat ik de beslissing over het amendement van de heer Hermes en de zijnen, om als eerste lid in artikel 1.23 de bepaling van de staatscommissie 'de verzekering van voorwaarden waardoor ieder een passende vorming en opleiding kan verwerven is voorwerp van zorg der overheid' op te nemen, zonder meer aan de Kamer kan overlaten. Inhoudelijk verschil in vergelijking met de door de Regering voorgestelde tekst en plaats van de bepaling zie ik niet.

Ik begin aan een nieuw hoofdstuk over het eigenlijke onderwijsartikel, artikel 1.23. Over het voorstel in het eerste lid van dat artikel de woorden 'ter bescherming van de gezondheid' op te nemen heeft de heer Abma een vraag gesteld. In de memorie van antwoord hebben wij gedetailleerd de geschiedenis geschetst van gezondheidsmaatregelen op het terrein van het onderwijs. Uit die schets blijkt dat vanaf 1872 bepalingen omtrent de gezondheid van de onderwijzers wettelijk zijn vastgelegd. Met ons voorstel introduceren wij stellig geen nieuwigheid. Wij beogen met het voorstel, de bescherming van de gezondheid in het eerste lid op te nemen, uitsluitend de beperkingsgronden bij het recht tot het geven van onderwijs te preciseren.

Staannde voor een algemene grondwetsherziening, waarbij wij ook overigens steeds hebben getracht de beperkingsgronden zo duidelijk mogelijk te omschrijven, moet naar ons oordeel de bepaling over het geven van onderwijs geen buitenbeentje blijven. Ook aan de sinds lang bestaande gezondheidsvoorschriften ten aanzien van het onderwijs dient een grondwettelijke basis te worden gegeven.

De heer Abma vroeg verder nog op

wie de gezondheidsvoorschriften betrekking zouden kunnen hebben. Uit de verschillende bestaande wettelijke regelingen kan men afleiden dat in de eerste plaats de gezondheid van de leerlingen wordt beoogd. De bepalingen over de gezondheid kunnen echter ook de bescherming van de gezondheid van collega-docenten of van het overige personeel van een inrichting van onderwijs tot doel hebben. Indirect wordt hiermee weer de gezondheid beschermd van anderen buiten de school met wie de leerlingen en docenten in contact komen.

De heer Waltmans vroeg of de vrijheid, onderwijs te geven ook de vrijheid meebrengt, maatschappelijke kastescholen op te richten. Hij vroeg of men hiermee niet in strijd kwam met de bepaling die discriminatie verbiedt. Mijn antwoord op de met ironie gekruide vraag van de geachte afgevaardigde luidt als volgt. De vrijheid, onderwijs te geven betreft het recht van een enkeling of een groep van personen, instellingen van onderwijs op te richten. De oprichter of oprichters beslissen verder over de toelating tot die inrichting en de criteria die daarbij worden aangelegd. Zij hebben bij voorbeeld de vrijheid, de instelling uitsluitend open te stellen voor geloofsgenoten. Om elk misverstand te voorkomen, daarvan zou ik geen voorstander zijn. Een zodanige selectieve toelating houdt geen discriminatie in. Over het tweede lid van artikel 1.23, de bepaling over het openbaar onderwijs, zijn door verschillende geachte afgevaardigden vragen gesteld. Ik heb met mijn ambtgenoot van Onderwijs en Wetenschappen afgesproken, dat hij op die vragen zal ingaan.

De heer **Waltmans** (PPR): Begrijp ik het goed als ik zeg dat de Minister mijn ironische vraag, die overigens niet zo ironisch bedoeld was als zij wellicht heeft geklonken, daarmee geheel beantwoord heeft?

Minister **De Gaay Fortman**: Dat ideaal had ik en ik hoop dat het geen illusie wordt.

De heer **Waltmans** (PPR): De Minister heeft dit uitgerekend toegespitst op het lidmaatschap van kerkgenootschappen, waaraan ik niet dacht toen ik sprak over kastescholen. Ik dacht aan de recente discussie in Engeland over 'private schools for private people'. Ik maakte me voor de toekomst enige zorg, dat er bij het invoeren van de middenschool in bepaalde kringen aandrang ontstaat, kastescholen op te richten, dus dure scholen voor dure jongens en dure meisjes.

Minister **De Gaay Fortman**: Ik vrees dat ik de geachte afgevaardigde moet antwoorden dat dat een van de consequenties van de vrijheid van onderwijs is. Ik heb het voorbeeld genomen van een op religieuze basis staande school. Ik had ook andere voorbeelden kunnen nemen. Het Nederlandse stelsel brengt met zich mee, dat lieden die een school willen oprichten, dat kunnen doen. Alleen, als zij voor die school subsidie willen hebben, dan zullen zij moeten voldoen aan de bekostigingsvoorwaarden en dergelijke.

Dan kom ik toe aan de beantwoording van de vragen over de grondwettelijke positie van het uit de openbare kas bekostigde bijzonder onderwijs. Vrijwel allen die aan het debat hebben deelgenomen, hebben over dit onderwerp gesproken. Ik zal daarom niet telkens de steller van een vraag noemen en ik zal ook niet telkens de vragen herhalen. Ik heb getracht, mijn betoog zo op te zetten, dat de gestelde vragen erin worden beantwoord.

De onderwijsapificatie van 1917 had in de eerste plaats tot doel, het recht van de ouders te garanderen op onderwijs voor hun kinderen, dat overeenstemde met hun beginselen en opvattingen. De pacificatie erkende de verscheidenheid in geloofs- en denkrichtingen. Zij aanvaardde die als grondslag voor het te bekostigen bijzonder onderwijs. Aan het bijzonder onderwijs werd op deze wijze de mogelijkheid geboden, zich volledig te ontplooien. Dat mag ook wel eens worden gezegd. Hoezeer vooral na de pacificatie het bijzonder onderwijs tot bloei is gekomen, weet ieder. De beginselen van onderwijsapificatie zijn daarbij geleidelijk aan doorgetrokken van het lager onderwijs naar vele andere takken van onderwijs. Ik wijs op het kleuteronderwijs, het voortgezet onderwijs en het wetenschappelijk onderwijs.

Vanaf het begin is echter ook de taak en de verantwoordelijkheid van de overheid ten aanzien van het te bekostigen bijzonder onderwijs erkend. Naast haar taak ten opzichte van het openbaar onderwijs diende zij haar zorg uit te strekken over het bijzonder onderwijs. Ter voorkoming van misverstanden moet ik aantekenen, dat de overheid ten aanzien van die twee vormen van onderwijs in verschillende hoedanigheden optreedt. Voor het door haar zelf gegeven onderwijs, het openbaar onderwijs, is de overheid het bevoegd gezag. Voor het te bekostigen bijzonder onderwijs is zij subsidiegever. Ik zie vanzelfsprekend ook niet voorbij aan de belangrijke ver-

De Gaay Fortman

schillen in grondwettelijke waarborgen voor openbaar en bijzonder onderwijs.

Naast deze principiële verschillen vertoont echter de taak en de verantwoordelijkheid van de overheid voor beide takken van onderwijs gemeenschappelijke trekken. De overheid bepaalt het scholenstelsel, zij bepaalt in grote lijnen de inrichting van het onderwijs. Nu kan men erover twisten of het aldus gegroeide geheel van onderwijsvoorzieningen al dan niet als een stelsel moet worden beschouwd. Naar mijn mening is die vraag van theoretische aard. Van werkelijk belang is naar mijn mening dat uit de ontwikkeling van de Nederlandse onderwijswetgeving blijkt dat de wetgever de hem door de Grondwet opgedragen taak aldus heeft verstaan dat hij met inachtneming van de verschillen op principiële punten voor het openbaar en het uit de openbare kas bekostigde bijzonder onderwijs in hoofdlijnen een gemeenschappelijk kader heeft gegeven. Deze ontwikkeling die heeft plaatsgevonden onder de huidige Grondwet, vormt naar mijn mening een gegeven waarvan de grondwettigheid niet dubieus mag worden wanneer wij opnieuw vorm geven aan de grondwettelijke bepalingen over het onderwijs.

Ik wijd een enkel woord aan de vraag wat nu voorop slaat: de vrijheid van het bijzonder onderwijs of de regelingsbevoegdheid van de wetgever. Ik meen dat de tegenstelling die sommigen tussen die vrijheid en de wetgeving op het terrein van het onderwijs maken, in belangrijke mate schijn is. Die tegenstelling is veel te wiskundig. De wetgever en de krachtens de wet handelende overheid hebben bijgedragen aan de verwezenlijking van de vrijheid van onderwijs, hetzij door het scheppen van een basis, het scheppen van voorwaarden of het wegnemen van belemmeringen voor nieuwe ontwikkelingen, hetzij door het afstemmen op elkaar van gegroeide voorzieningen op het terrein van het onderwijs. Naar mijn mening moet daarom de vraag niet zijn: wat staat er voorop, vrijheid of regeling, als zou de wetgeving slechts een beknopting inhouden van de vrijheid. Het tegendeel is waar. De wetgever heeft de vrijheid juist bevorderd. De vraag dient te zijn: draagt de wetgever ook ten aanzien van het bijzonder onderwijs bij aan de ontwikkeling, de kwaliteit en het peil van dat onderwijs. Dienen zijn maatregelen het belang van het bijzonder onderwijs? Vanuit die vraagstelling moet men de taakvervulling van de wetgever

veroordeelde en tegen die achtergrond moet naar mijn mening de grondwettelijke regeling van de bevoegdheid van de wetgever ten aanzien van het uit de openbare kas te bekostigen bijzonder onderwijs worden besproken.

Thans kom ik tot de juridische gevolgen van onze voorstellen. In de schriftelijke stukken ter voorbereiding van deze openbare behandeling hebben wij de juridische betekenis van onze voorstellen uitvoerig toegelicht. Ik wil daarom nu met het schetsen van een paar hoofdlijnen. Evenals in de schriftelijke stukken, richt ik mijn beoogd hierbij op drie aspecten van de bevoegdheid van de wetgever tot het stellen van bekostigingsvoorwaarden voor het bijzonder onderwijs. 1e. de bevoegdheid tot delegatie; 2e. de betekenis van eisen van deugdelijkheid en voorwaarden van bekostiging; 3e. de vrijheid van richting, inrichting en oprichting.

Paragraaf 1. De bevoegdheid tot delegatie. Op grond van alle argumenten door ons naar voren gebracht in de schriftelijke stukken is naar mijn mening aangetoond dat de delegatiebevoegdheid van de wetgever op het terrein van de onderwijswetgeving niet meer valt weg te denken. De kwalificatie van de Raad van State van de delegatie op het terrein van het onderwijs, inhoudende dat die delegatie niet tot ernstige bezwaren heeft geleid en dat de praktijk er ten zeerste mee kan worden gediend, adstrueert dit treffend. De wetgever heeft bij het totstandbrengen van de onderwijswetgeving een behoedzaam gebruik gemaakt van zijn bevoegdheid. De aard van de materie geeft daartoe alle aanleiding.

Het in overeenstemming met andere herziene grondwetsbepalingen terminologisch duidelijker in de Grondwet tot uitdrukking laten komen van deze delegatiebevoegdheid, welke thans reeds bestaat, zal hieraan naar mijn mening niets veranderen. Beslissend voor de omvang van de delegatie zal immers ook in de toekomst mede de aard van de materie die het betreft zijn.

De vrees van sommigen, dat met het terminologisch duidelijker tot uitdrukking laten komen van de delegatiebevoegdheid het hek van de dam zal zijn, kan ik dan ook niet delen, want dit hek zou dan al lang van de dam zijn.

Deze meer uitdrukkelijke vermelding – overigens, het zij herhaald, een bevestiging van de huidige praktijk – geeft immers geen vrijbrief aan de met wetgeving belaste organen. Evenals voorheen zullen zij zich moeten blijven bezinnen op een zo goed mogelijke

vervulling van hun taak. Zij zullen van geval tot geval zorgvuldig moeten blijven onderzoeken, welke taakverdeling de beste waarborgen biedt voor een goede regeling en behartiging van het betrokken beleidsterrein.

Op het terrein van het onderwijs zullen hierbij beginselen zoals rechtsgelijkheid en rechtszekerheid meebrengen, dat van de bevoegdheid tot delegatie een voorzichtig gebruik wordt gemaakt.

Ik meen dat de waarborg voor de zorgvuldige toepassing van de bevoegdheid tot delegatie vooral is gelegen in de aard van de organen die tot de delegatie bevoegd worden verklaard: Regering en Staten-Generaal gezamenlijk. De Tweede Kamer zal hierbij, waar zij dit nodig oordeelt, corrigerend kunnen optreden ten opzichte van voorstellen van de zijde van de Regering. Ik doel op het recht van amendement. Hierbij wijs ik ook op de waarborgen die het proces van wetgeving overigens nog biedt. Als straks de wet inzake openbaarheid van bestuur in werking is getreden, zullen deze waarborgen voor een zorgvuldiger besluitvorming nog toenemen. Ik denk met name aan de openbaarheid van de adviezen van de Raad van State.

De Grondwet zelf dient naar mijn mening te volstaan met de vastlegging van de formele grenzen van de bevoegdheid, in casu door duidelijk te doen uitkomen, of de wetgever al dan niet mag delegeren. De beslissing, in welke gevallen van een grondwettelijk verleende bevoegdheid tot delegatie gebruik zal worden gemaakt en aan welke organen daarbij zal worden gedelegeerd, ligt aan de wetgever.

In de grondwetsstekst nog eens met zoveel woorden neer te leggen, dat de wetgever 'zo nodig' tot delegatie mag overgaan, zou een overbodige toevoeging betekenen die slechts zou bevestigen wat ook zonder de woorden 'zo nodig' in de bepaling is vermeld, te weten een bevoegdheid waarvan zo nodig gebruik kan worden gemaakt.

Een beperking van de delegatiebevoegdheid van de wetgever tot delegatie aan organen van de centrale overheid lijkt mij, gezien hetgeen ik over de delegatiebevoegdheid reeds heb gezegd, niet verstandig. Thans bestaande bevoegdheden tot delegatie aan lagere overheden worden erdoor afgesneden, terwijl het in een enkel geval mede in het belang van het onderwijs zou kunnen zijn, ook aan die overheden een zekere eigen beleidsruimte te geven. Op dit aspect van de delegatiebevoegdheid zal mijn ambtgenoot van Onderwijs en Wetenschap

De Gaay Fortman

pen nog nader ingaan. De regerings-commissaris zal verder de vraag van de heer Hermes beantwoorden over de termen 'delegatie' en 'medebe-wind'.

Mij rest, bij dit onderdeel van mijn betoog, nog de beantwoording van de vraag van de heer Hermes, waarom in het voorstel de bevoegdheid tot delegatie op het punt van de bekostigings-voorwaarden uitdrukkelijk is opgenomen, terwijl de voorstellen in de Proeve van de staatscommissie-Cals/Donner op dit punt zwegen. Ik moet beken-nen dat ik op deze vraag geen ander antwoord weet dan dat de samenstel-lers van de Proeve en, vervolgens, de staatscommissie, die de tekst van de Proeve op dit punt vrijwel woordelijk overnam, zich bij het redigeren van de bepaling blijkbaar niet de aanzienlijke mate hebben gerealiseerd, waarin bij de onderwijswetgeving van delegatie gebruik is gemaakt. Wij hebben in de bijlage bij de memorie van antwoord hiervan een overvloed van voorbeel-den gegeven.

Overigens is de vraag, waarom de Proeve en de staatscommissie op dlt punt zwegen, naar mijn mening ook niet zo gewichtig. Van belang lijkt mij, dat de door ons voorgestelde algeme-ne delegatiesystematiek wel aan de staatscommissie is ontleend en dat in de onderwijswetgeving zonneklaar op uitgebreide schaal is gedelegeerd. Dat dit zo is, heeft overigens de geachte af-gevaardigde de heer Hermes ook geenzins bestreden. Willen wij deze systematiek zuiver houden – dat is vooral van belang voor de uitleg van die onderdelen van onze voorstellen, waarin een verbod van delegatie voor-komt –, dan zullen wij haar consequent moeten toepassen. Vandaar dat wij op het punt van de delegatie bij het stel-len van bekostigingsvoorwaarden in de onderwijsbepalingen van de Staatscommissie zijn afgeweken.

De heer **Hermes** (KVP): Kan de Minister zich voorstellen, dat ik bij het horen van zijn betoog het in heel grote lijnen met hem eens kan zijn als het zou gaan om delegatie aan Kroon of Minister? Er zijn echter ook opvattingen die het betoog van de Minister niet meer kun-nen volgen, als het gaat om delegatie aan provincie en gemeente. Dat is het verschil.

De **Voorzitter**: Ik heb begrepen dat straks onder andere ook de Regerings-commissaris hierover zal spreken. Is het dan niet beter dat betoog af te wachten en eventueel er in tweede ter-mijn op terug te komen?

De heer **Hermes** (KVP): Maar voor het kort houden van het debat.....

De **Voorzitter**: Daar geloof ik niet meer in.

De heer **Hermes** (KVP): Ik vind het jam-mer, dat ik niet eerder heb geïnterrum-peerd wat ik wel van plan was. Ik heb willen interrumpen omdat het mij steeds niet duidelijk was waarover de Minister sprak. Over welke delegatie sprak hij? De Minister heeft naar mij achteraf is gebleken – daarom vind ik het jammer dat ik niet eerder geïnter-rumpeerd heb – voortdurend impliciet gesproken over delegatie zowel aan Kroon en aan Minister als aan provin-cie en aan gemeente. Ik kan de Minis-ter helemaal volgen, maar ik denk al-leen maar aan delegatie aan de Kroon of de Minister. Achteraf begrijp ik dat het hele verhaal van de Minister ook sloeg op de provincie en de gemeente.

Minister **De Gaay Fortman**: Dat is niet geheel juist. Laat ik om te beginnen zeggen, dat ik erg blij ben dat dit stuk van mijn betoog zo grote instemming bij de geachte afgevaardigde ontmoet. Dat is tenminste bereikt, indien nog nodig was om dat te bereiken.

In de tweede plaats heb ik uitdrukke-lijk gezegd, dat de wetgever bepaalt aan wie gedelegeerd wordt: aan de Kroon, aan de ministeriële verorde-ning, aan lagere overheden. Ik heb zo juist gezegd dat het mij niet verstandig lijkt het delegeren naar de lagere over-heden af te snijden. Ik heb daaraan toegevoegd, dat collega Van Kemena-de nog nader op dat aspect van de zaak zal terugkomen.

Ik bedoel het volstrekt vriendelijk. Op dat punt krijgt de geachte afgevaar-digde de heer Hermes zijn portie nog.

De heer **Hermes** (KVP): Ik concludeer alleen dat de valide argumenten die de Minister genoemd heeft, voor mij al-leen opgaan ten aanzien van de Kroon of de Minister.

Minister **De Gaay Fortman**: Dat begrijp ik, want de geachte afgevaardigde heeft op dat punt een amendement in-gediend. Ik begrijp heel goed dat hij daarover een andere opvatting heeft.

Ik heb gesproken over de delegatie in het algemeen. Ik heb trachten aan te tonen – niet voor de geachte afgevaar-digde, want mij was langs andere weg al bekend dat het betoog voor hem niet nodig was – voor lieden buiten de-ze hoge vergadering, die zich op dat punt wel eens bepaalde opmerkingen hebben veroorloofd en van wie ik de indruk heb dat zij bij tijd en wijle de Handelingen lezen, wat het standpunt van de Regering is ten aanzien van de delegatie.

Ik kom nu aan paragraaf 2, die han-delt over de eisen van deugdelijkheid en de voorwaarden van bekostiging. Wij hebben in de memorie van ant-woord en in de nota naar aanleiding van het eindverslag betoogd dat er geen scherp en principieel onder-scheid tussen de begrippen 'eisen van deugdelijkheid' en 'voorwaarden van bekostiging valt te maken. Uit de ont-wikkeling van het begrip 'deugdelijk-heid' blijkt dat het in verband is ge-bracht met velerlei maatregelen en voorzieningen op het terrein van het onderwijs.

'Deugdelijkheid' is zowel gerela-teerd aan maatregelen en voorzienin-gen die de inhoud van het onderwijs raken, als in verband gebracht met an-dere elementen van de inrichting van het onderwijs. Alhoewel dus een pre-cieze vaste omlijnning van het begrip 'deugdelijkheid' niet valt te geven, kan men zich overigens wel voorwaarden denken die buiten de deugdelijkheid van het onderwijs vallen. Wij menen echter dat het onderscheid tussen 'eisen van deugdelijkheid' en 'voorwaar-den voor bekostiging' niet wezenlijk is. Het komt erop aan of de voorwaarden, die in verband met de bekostiging aan het bijzonder onderwijs worden gesteld, noodzakelijk zijn.

Geleid door deze visie heeft Minister Cals ook het ontwerp van wet op het voortgezet onderwijs verdedigd. Hij betoogde toen dat het erop aan komt of de voorwaarden die in de wet worden gesteld, hetzij als eis van deugde-lijkheid, hetzij als overige subsidie-voorwaarde, al dan niet toelaatbaar zijn. Het al dan niet toelaatbaar zijn geldt voor beide.

Naar ons oordeel bestaat het grote gevaar, dat bij het aanvaarden van een scherp en principieel onderscheid tus-sen enerzijds eisen van deugdelijk-heid, waarbij deugdelijkheid dan ook nog veelal zeer restrictief wordt geïnterpreteerd, en de overige bekosti-gingsvoorwaarden, die dan admini-stratief neutraal zouden moeten blij-ven, anderzijds, men achteraf de vraag naar de grondwettigheid van onder andere de Wet op het voortgezet on-derwijs oproept. Wij menen, dat men reeds daarom een dergelijk scherp en principieel onderscheid niet moet ma-ken. Ik heb trouwens al aangetoond, dat men het niet kan maken.

Onder de huidige Grondwet heeft de wetgever de Wet op het voortgezet on-derwijs niet in strijd met de Grondwet geoordeeld. Het lijkt mij duidelijk, dat vermeden moet worden, dat de grond-wettigheid van die wet, nadat zij reeds jaren in werking is, disputabel wordt.

De Gaay Fortman

Indien ergens, dan moet ten aanzien van reeds jaren geldende wetten wat betreft hun grondwettigheid continuïteit in acht worden genomen.

Uit het voorgaande volgt niet – ik zeg dat zeer uitdrukkelijk – dat wij een vermelding in afzonderlijke grondwetsbepalingen van de beide begrippen eisen van deugdelijkheid en voorwaarden van bekostiging afwijzen. Mocht de Kamer een desbetreffend amendement aannemen, dan bestaat daartegen bij ons geen overwegend bezwaar. Ook in de huidige tekst van de Grondwet worden immers onderscheiden bepalingen gewijd aan beide begrippen. Deze bepalingen hebben naar ons oordeel dezelfde betekenis als die van ons voorstel.

Onze bezwaren richten zich tegen de zojuist genoemde interpretatie van de beide begrippen. Mocht die interpretatie de beweegredes zijn voor de afzonderlijke vermelding, dan rijzen er wel ernstige bezwaren met het oog op de grondwettigheid van bestaande regelingen.

Ik heb overigens uit het betoog van de geachte afgevaardigde de heer Hermes, van welk scherpzinnig betoog ik met ongemene belangstelling heb kennis genomen, opgemaakt dat de geachte afgevaardigde met ons instemt, dat tussen de genoemde begrippen geen scherp en principieel onderscheid bestaat.

Ten slotte nog een opmerking over het onderscheid tussen gelijkwaardige eisen en gelijke eisen voor het te bekostigen bijzonder onderwijs. Ik heb mijn zienswijze over de principiële verschillen in positie van het openbaar en het door de openbare kas bekostigde bijzonder onderwijs hierboven reeds gegeven. In aansluiting daarop merk ik op dat het vanzelf spreekt dat de eisen voor het openbaar en bijzonder onderwijs niet over de gehele linie gelijk kunnen zijn. Het grondwettelijk gebod de eigen richting, het eigen karakter van het bijzonder onderwijs te eerbiedigen, dwingt er terecht toe voor openbaar en bijzonder onderwijs op een aantal gebieden een verschillende regeling te geven. In dat verband spreekt men wel van gelijkwaardige eisen voor het openbaar en bijzonder onderwijs. Het spreekt vanzelf dat ook in dit opzicht onze voorstellen geen verandering brengen in de thans bestaande situatie.

Vrijheid van richting, inrichting en oprichting. Eerder in mijn betoog heb ik erop gewezen dat de kern van de vrijheid werd gevormd door het recht van de ouders op onderwijs voor hun

kinderen overeenkomstig hun eigen beginselen en opvattingen. Dit recht van groepen van personen op onderwijs waarin zij hun eigen richting gestalte kunnen geven vormt ook de kern van de grondwettelijke waarborgen voor het uit de openbare kas bekostigde bijzonder onderwijs.

Van groot belang voor het verwekelijken van de eigen richting in het onderwijs – hierbij moet men wel oppassen dat men het goed uitspreekt, want 'eigen richting' kan ook iets anders zijn – is daarbij dat men de personen die het onderwijs geven zelf mag kiezen; verder dat men zelf kan bepalen welke leerboeken worden gebruikt.

De verwezenlijking van de eigen richting in het onderwijs vraagt echter om meer. Het gaat ook om de sfeer, het klimaat in de instelling, die ook in de niet-specifieke richtingselementen van het onderwijs doorwerken. De geachte afgevaardigde de heer Jongeling, ik vermoed uit eigen ervaring sprekend, sprak in dit verband over de kleur van de lessen.

De vrijheid van richting betekent daarom ook dat aan instellingen van bijzonder onderwijs de ruimte moet worden gelaten binnen die instelling die sfeer, dat klimaat te scheppen, opdat de voor de eigen groep geldende ideeën en idealen omtrent mens en samenleving in het onderwijs aan die instelling volledig gestalte kunnen krijgen.

Die eis heeft ook betrekking op het bestuur, op de organisatie en de huishoudelijke gang van zaken bij een onderwijsinstelling. Op deze meer praktische terreinen is echter noch de vrijheid van de instellingen absoluut – een gedachte, die als ik de verschillende afgevaardigden goed heb beluisterd algemeen wordt onderschreven – noch kan de wetgever op die terreinen elke eis stellen die hem wenselijk voorkomt. Op deze buiten de eigenlijke richting gelegen terreinen dient de wetgever af te wegen. Enerzijds wordt hij daarbij geconfronteerd met het belang van de vrijheid der instelling, anderzijds dient hij te zorgen voor goede, deugdelijke en doelmatige inrichting van het onderwijs. Hij dient daarbij zo goed mogelijk het totale veld van onderwijsvoorzieningen te overzien, de hoofdlijnen ervan te bepalen en de verschillende voorzieningen goed op elkaar af te stemmen. Hij dient dus ook de rechtsgelijkheid en rechtszekerheid te waarborgen.

In de schriftelijke stukken hebben wij de taak van de wetgever ten aanzien van dat deel van de inrichting van het onderwijs, dat niet direct met de rich-

ting samenhangt – bestuur, organisatie en huishoudelijke gang van zaken – omschreven als 'het zoeken naar een synthese' van het door de wetgever te dienen algemeen belang van een goede en doelmatige inrichting van het onderwijs enerzijds en het belang van de instellingen van bijzonder onderwijs hun eigen inzichten en opvattingen in de inrichting tot uitdrukking te brengen anderzijds. Veel preciezer valt naar mijn mening de taak van de wetgever in algemene zin niet te omschrijven. De concrete problemen, waarvoor de wetgever en de overheidsorganen die binnen het door de wet uitgezette kader handelen zich telkens gesteld zien, zijn daarvoor te gevarieerd. Goede oplossingen in deze concrete casuïstiek zullen vooral moeten voortvloeien uit de wijsheid en de zorgvuldigheid van de met wetgeving belaste organen en uit een goede samspraak en samenwerking van de overheid en de onderwijswereld.

In verband met mijn beschouwingen over de vrijheid van richting moet ik ten slotte de opvatting van de heer Hermes bestrijden dat het zesde lid van artikel 208 van de huidige Grondwet niet een uitwerking van de bepaling van het vijfde lid van dat artikel over de vrijheid van richting van het bijzonder onderwijs is, maar heel in het algemeen de vrijheid van het bijzonder onderwijs waarborgt, welke vrijheid dan in het bijzonder op de keuze van leermiddelen en de aanstelling van onderwijzers van toepassing is. Ik meen dat de heer Hermes het historisch gezien niet bij het rechte eind heeft. Uit de bronnen blijkt overtuigend dat men tijdens de parlementaire behandeling van het huidige artikel 208 vreesde dat een algemene bepaling over de vrijheid van richting van het bijzonder onderwijs – onder meer zou kunnen worden uitgelegd in die zin, dat zij niet op de keuze van de leermiddelen en de aanstelling van onderwijzers betrekking zou hebben. Juist die vrije keuze van leermiddelen en van aanstelling van onderwijzers achtte men terecht van wezenlijk belang voor het geven van gestalte aan de eigen richting binnen het onderwijs. Na enige aandrang heeft minister Cort van der Linden daarom tijdens de mondelinge behandeling een nieuw zesde lid van artikel 208 van de Grondwet voorgesteld. Reeds hieruit blijkt duidelijk dat men niet anders beoogde dan grondwettelijk vast te leggen dat in elk geval de vrije keuze van de leermiddelen en de vrije keuze van de onderwijzers deel zou uitmaken van de vrijheid van richting. Ook andere bron-

De Gaay Fortman

nen uit die tijd – ik denk daarbij aan Huart en aan Hentzen, op het gebied van de geschiedenis van de pacificatie de 'doctor canonicus' – bevestigen deze conclusie.

De vrijheid van richting met de daarmee samenhangende vrijheid van inrichting en van oprichting bieden een deugdelijke garantie aan het uit de openbare kas bekostigde bijzonder onderwijs. Zij bieden de waarborg dat de instellingen van bijzonder onderwijs de ruimte behouden de eigen richting te verwezenlijken. Zij waarborgen daarmee de essentie van het bijzonder onderwijs. Ik meen dat het onjuist en onverstandig is deze vrijheid van richting met de daarmee samenhangende vrijheden van inrichting en oprichting te vervangen door het begrip 'vrijheid van onderwijs'.

Ik acht dat onjuist omdat het begrip 'vrijheid van onderwijs' naar mijn mening moeilijk anders kan worden uitgelegd dan als de vrijheid waarvan het eerste lid van het door ons voorgestelde artikel spreekt. Dat lid, dat geldt voor alle bijzonder onderwijs, bepaalt dat het geven van onderwijs vrij is, behoudens regels omtrent het toezicht van de overheid, de bescherming van de gezondheid en de bekwaamheid en zedelijkheid van hen, die onderwijs geven. Die vrijheid geldt voor al het onderwijs, dat niet van overheidsfaciliteiten afhankelijk is. Een gelijke vrijheid kan niet worden gegeven aan het uit de openbare kas bekostigde bijzonder onderwijs. De wetgever en de krachtens de wet handelende overheidsorganen dienen naar het oordeel der Regering mede de zorg en de verantwoordelijkheid te dragen voor het uit de openbare kas bekostigde bijzonder onderwijs. Dat onderwijs heeft nu eenmaal het grootste deel van alle onderwijsvoorzieningen in Nederland onder zijn hoede. Een gelijke vrijheid als het volledig vrije bijzonder onderwijs kan ook daarom niet worden gegeven aan het bekostigde bijzonder onderwijs, omdat daardoor vrijwel de gehele onderwijswetgeving in één klap ongrondwettig zou worden verklaard.

Nu kan men misschien zeggen, dat ik het begrip 'vrijheid van het bijzonder onderwijs' niet juist uitleg. Deze vrijheid staat niet in de weg, zo zal men betogen, aan wetgeving. Zij dwingt slechts de wetgever elke stap die hij doet op het terrein van de vrijheid van het bijzonder onderwijs – onder meer ten aanzien van de volledige inrichting van het onderwijs – terdege te verantwoorden. De wetgever wordt daarvoor slechts gedwongen tot zeer grote terughoudendheid.

Een dergelijke interpretatie van het begrip 'vrijheid van het bijzonder onderwijs' acht ik reeds niet logisch omdat dan in één artikel de vrijheid van onderwijs op twee geheel verschillende wijzen zou moeten worden gelezen.

Ik meen echter ook, dat men bij de aanvaarding van de zojuist bedoelde interpretatie een gevaarlijke weg zou inslaan. Elke eis en voorwaarde ten aanzien van het bekostigde bijzonder onderwijs zou dan immers spoedig het brandmerk van ongrondwettigheid dragen. Dat geldt niet alleen voor de toekomstige, maar ook voor de bestaande wetgeving. De grondwettigheid van vele wettelijke voorschriften zou op haar minst twijfelachtig worden. Ik heb er zoëven al op gewezen dat ten aanzien van de grondwettigheid van bestaande wetten er bij het tot stand brengen van een grondwetsherziening continuïteit moet blijven.

Ik acht de gedachte in plaats van de vrijheid van richting in de Grondwet de vrijheid van het bijzonder onderwijs vast te leggen ook onverstandig.

Bij vastlegging van het begrip 'vrijheid van het bijzonder onderwijs' als terrein, dat de wetgever bij het stellen van eisen en voorwaarden aan het te bekostigen bijzonder onderwijs zou moeten eerbiedigen, zou namelijk nog een ander gevaar dreigen. Het zou een gevaar zijn voor het bijzonder onderwijs zelf, namelijk het gevaar dat door deze ruime omschrijving de essentiële norm omtrent de eerbiediging van de eigen richting zou kunnen vervagen. Het begrip 'vrijheid van richting' moge als elk rechtsbegrip interpretatieve marges hebben, in hoofdzaak is het echter duidelijk en bestaat er consensus over de inhoud van het begrip. Bij de vervanging van dit begrip door het veel ruimere begrip 'vrijheid van het bijzonder onderwijs' wordt de duidelijke norm over de vrijheid van richting geabsorbeerd door dit ruimere begrip. Dit zou tot gevolg kunnen hebben dat, wanneer de essentiële norm ten aanzien van de vrijheid van richting niet meer expliciet wordt gesteld, de toch onvermijdelijke bepalingen op het terrein van de vrijheid van onderwijs wel eens eerder de grens van de naar het oordeel van de Regering verboden terrein van de richting zou kunnen overschrijden.

Al met al meen ik dat bij de beoogde verandering het verlies groter zal zijn dan de winst.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom tot mijn slot. Wij menen dat bij een algemene grondwetsherziening herziening van de onderwijsbepalingen niet achterwege kan blijven. Wijzigingen el-

ders in de Grondwet hebben ook hun uitwerking op de grondwettelijke bepalingen over het onderwijs. Verder menen wij dat een zekere herformulering en modernisering van het artikel onder behoud van de thans bestaande waarborgen zinvol is. Met ons voorstel blijven wij geheel in de lijn van de huidige grondwettelijke regeling. Ik meen echter dat dit met de voorstellen van de zijde van de geachte afgevaardigde de heer Hermes helaas niet altijd het geval is. Op het punt van de delegatie wordt een bestaande bevoegdheid ingekort. Op zich lijkt dat niet onoverkomelijk, maar wij achten dat niet zo verstandig. Een tweede voorstel dat op een zeer essentieel onderdeel de lijn met artikel 208 verbreekt betreft de zojuist door mij besproken verandering van de vrijheid van richting van het bijzonder onderwijs in de vrijheid van onderwijs. Dit voorstel aanvaardt naar mijn mening anders dan onze voorstellen de bestaande onderwijssituatie en de bestaande onderwijswetgeving niet als een gegeven. Het ziet voorbij aan een bijna 60-jarige ontwikkeling op het terrein van het onderwijs en gaat naar mijn mening in het bijzonder in tegen de grondwettigheidsopvattingen, die door een zeer groot deel van de Staten-Generaal – en dus door de Staten-Generaal – zijn aanvaard bij de uitvoerige behandeling van de Wet op het voortgezet onderwijs. Ik meen daarom in elk geval dit onderdeel van de voorstellen van de geachte afgevaardigde de Kamer zeer ernstig te moeten ontraden. Mijnheer de Voorzitter! Ik stam uit een geslacht waarvan leden zich voor de vrijheid van het bijzonder onderwijs, ook persoonlijk, grote offers hebben getroost, tot en met mijn ouders. Ik sta in deze traditie, niet omdat zij traditie is, maar omdat zij mijn eigen geestelijk bezit is geworden. Vanuit die achtergrond beveel ik de aanneming van de voorstellen van de Regering op dit stuk van harte aan de Kamer aan.

□

Minister Van Kemenade: Mijnheer de Voorzitter! De problematiek die vandaag aan de orde is, namelijk de grondwettelijke bepalingen met betrekking tot het onderwijs, is op zichzelf reeds een aanhoudende zorg van Regering en parlement gedurende vele tientallen jaren. Er is bijna geen onderwijsdebat waarin deze vraagstukken niet impliciet of expliciet mede een rol spelen. Dat is bepaald niet alleen de laatste jaren het geval. Ieder die enigszins vertrouwd is met de parlementaire onderwijshistorie zal zich zon-

Van Kemenade

der enige twijfel de uitgebreide en levendige gedachtenwisseling herinneren tussen Cals en de Kamer bij gelegenheid van de Mammoetwet. De geachte afgevaardigde de heer Van Ooijen heeft daaraan nog op een heldere wijze gerefereerd, om nog maar te zwijgen over de meer recente gedachtenwisselingen tussen de Kamer en Staatssecretaris Schelfhout. Ook in de afgelopen jaren zijn deze vraagstukken niet onbesproken gebleven, onder andere naar aanleiding van de zogenaamde Structuurnota, waarover de gedachtenwisseling op 26 augustus jl. in harmonie is afgerond. De heer Hermes heeft naar aanleiding daarvan toen zelfs gezegd, dat wij elkaar tot op millimeters zijn genaderd. Dat is in de politiek niet niks.

Ten aanzien van de wetsvoorstellen die wij vandaag bespreken is de discussie weer tot grote hoogte opgeklaid. Collega De Gaay Fortman heeft daarover in zijn inleiding al het een en ander opgemerkt. Ik sluit mij daarbij graag aan. Afgezien van de misverstanden, overhaaste conclusies en zelfs politiek gebruik of misbruik meen ik overigens dat zo'n voortdurende en grondige aandacht voor de verdeling van de verantwoordelijkheden met betrekking tot het onderwijs volstrekt gerechtvaardigd en van groot belang is. Ik heb bij de behandeling van de Structuurnota op 25 en 26 augustus jl. al gezegd, dat het belang op zich zelf al wordt bepaald door de grondwettelijke opdracht zelf en onze onderwijshistorie. Dat belang krijgt echter nog een extra reliëf, wanneer men zich realiseert dat ook vandaag het benadrukken van de mogelijkheid om de eigen identiteit volledig in het onderwijs tot uitdrukking te brengen en het zoeken naar verantwoorde evenwichtigheden tussen de eigen verantwoordelijkheid van de betrokkenen en de regelende taak van de overheid ten aanzien van de deugdelijkheid, de doelmatigheid en rechtszekerheid van grote betekenis zijn voor de pluriformiteit in de samenleving en daarmee voor het democratisch gehalte daarvan. Vanwege het belang van de zaak verheugt het mij dan ook dat de geachte afgevaardigde Hermes in eerste termijn begon met de mededeling dat er zijns inziens geen fundamentele verschillen van mening bestaan tussen Regering en Parlement – althans wat betreft het deel waarvoor hij sprak – ten aanzien van de vrijheid als zodanig en de grondslag van de pacificatie.

Dat is een verheugende constatering na een lange periode waarin sommi-

gen wellicht de indruk konden krijgen dat dat wat anders lag.

Collega De Gaay Fortman is in zijn betoog al ingegaan op verschillende algemene aspecten van de problematiek die aan de orde is. Mij rest nog slechts de bespreking van enkele specifieke aspecten, waaraan ik nu aandacht zal besteden.

Met name de geachte afgevaardigden Evenhuis en Bakker hebben gesproken over het tweede lid van artikel 1.23, waarbij de huidige formulering van de Grondwet, die bepaalt dat in elke gemeente voldoende openbaar lager onderwijs in een genoegzaam aantal scholen dient te worden gegeven – met de daarbij gegeven mogelijkheid van afwijking – wordt vervangen door de bepaling dat overal voldoende gelegenheid tot het ontvangen van openbaar onderwijs dient te zijn verzekerd. Allereerst is bij hen de vraag gerezen of daardoor de aanwezigheid van openbaar onderwijs even afdoend is gewaarborgd als bij de huidige formulering. Wij menen dat dat wel het geval is, omdat ook de voorgestelde bepaling inhoudt dat de wetgever dient te verzekeren dat overal waar de behoefte daartoe bestaat, openbaar onderwijs op redelijke afstand bereikbaar moet zijn. Wij menen zelfs dat onze formulering daartoe een wat betere garantie biedt, gelet op het feit dat sinds 1917 het aantal gemeenten aanzienlijk is teruggelopen. De loutere bepaling dat in elke gemeente openbaar onderwijs zelfs nog in een genoegzaam aantal scholen aanwezig moet zijn, heeft daardoor wat aan kracht ingeboet. Als de Kamer desalniettemin deze mening niet deelt, hebben wij er geen bezwaar tegen, wederom de bestaande formulering in te voeren, zoals in de betrokken amendementen is voorgesteld.

Vervolgens menen de geachte afgevaardigden dat door onze formulering het bevoegd gezag van de gemeente over het openbaar onderwijs in twijfel wordt gesteld. Zij gaan daarbij kennelijk van de veronderstelling uit dat artikel 2.08 van de Grondwet voorschrijft dat niet alleen in, maar ook door een gemeente voldoende openbaar onderwijs moet worden gegeven. Dat is echter niet juist. In de memorie van antwoord is naar aanleiding van vragen en opmerkingen van de leden van de VVD al uiteengezet dat de grondwetgever buiten beschouwing heeft gelaten welke overheid als bevoegd gezag van de openbare scholen moet optreden. Volgens de Grondwet kunnen dus zowel het rijk, de provincie, als de gemeente als bevoegd gezag van het van overheidswege te geven onderwijs op-

treden. Het is aan de onderwijswetgever overgelaten, te bepalen welke overheid hij als bevoegd gezag van een openbare school wil zien. Zo is in de Lager-Onderwijswet 1920 wel voorzien in de mogelijkheid van rijkscholen – er zijn er ook enkele – maar worden bijvoorbeeld de provincies uitdrukkelijk als instandhouders van openbare scholen uitgesloten. Ook de Wet op het voortgezet onderwijs gaat er uitdrukkelijk van uit dat er rijkscholen zijn.

De heer **Bakker** (CPN): In de nieuwe bepaling laat u het begrip 'van overheidswege' helemaal weg.

Minister **Van Kemenade**: Dat betekent echter niet dat daarmee ontkracht zou worden dat openbaar onderwijs van overheidswege wordt gegeven. De redenering is alleen – als ik u goed heb begrepen – dat twijfel ontstond aan de vraag of de gemeenten bevoegd gezag zouden zijn van het openbaar onderwijs. Dat is een zaak die altijd al – in de bestaande formulering evenzo – open is geweest. Ik meen ook dat een bepaling die dat zou uitsluiten in strijd zou zijn met de huidige mogelijkheden van artikel 2.08. Overigens wil ik opmerken dat, indien de indieners inderdaad beogen dit uit te sluiten, de tekst van hun amendementen daartoe niet leidt. Immers, zelfs de formulering dat in elke gemeente van overheidswege voldoende openbaar onderwijs aanwezig is, laat nog open welke overheid in feite het bevoegd gezag uitoefent. Dat lijkt ons ook juist.

De heer Abma heeft gevraagd wat de eerbiediging van ieders godsdienst en levensovertuiging bij de regeling door de wetgever van het openbaar onderwijs nu eigenlijk inhoudt. Zoals de huidige bepaling, artikel 2.08, derde lid, legt ook de nieuwe bepaling aan de wetgever op, ervoor te zorgen dat bij de regeling van het openbaar onderwijs wordt gewaarborgd dat ieders godsdienst wordt geëerbiedigd. De nieuwe bepaling beperkt zich dan niet tot de godsdienstige begrippen, maar garandeert ook de eerbiediging van ieders levensovertuiging. Eerbiediging van een overtuiging betekent dat een overtuiging die mogelijk afwijkt van de eigen overtuiging, wordt aanvaard en in haar waarde wordt gelaten. Hieruit volgt, dat een objectieve, niet eenzijdige benadering geboden is.

In die geest heeft ook de Staatssecretaris van Onderwijs, de heer De Jong, zich op 4 juni 1976 uitgelaten in antwoord op schriftelijke vragen van de heer Abma. Hij heeft toen gezegd, dat de gedachte, die aan het derde lid

Van Kemenade

van artikel 208 ten grondslag ligt, deze is dat het openbaar onderwijs de leerlingen bepaalde opvattingen niet mag opdringen. Evenmin mogen opvattingen worden verkondigd die kwetsend zouden kunnen zijn voor de mening van bepaalde leerlingen, maar de bepaling behoeft niet te betekenen, dat de leerlingen niet in kennis zouden mogen worden gesteld van de verscheidenheid van levensovertuigingen die in en buiten ons land leven.

De heer Van Ooijen heeft zijn twijfels geuit ten aanzien van de uitspraken van de Regering, dat zowel de publiekrechtelijke als de privaatrechtelijke beheersvorm mogelijkheden bieden voor de samenwerkingsschool. Hij merkt op dat er met betrekking tot de samenwerkingsscholen met een privaatrechtelijke beheersvorm weinig moeilijkheden zijn, maar wel met de scholen die een beheersvorm hebben op basis van bijvoorbeeld artikel 61 van de gemeentewet. Hij wijst met name op het probleem, dat bijvoorbeeld op basis van het huidige artikel 11 van de Wet op het voortgezet onderwijs het vak kennis van het geestelijk leven niet in het lesrooster kan worden opgenomen. Ik wijs er voor de volledigheid op dat het huidige artikel 11 van de Wet op het voortgezet onderwijs alleen betrekking heeft op het eerste leerjaar van de dagscholen voor vwo, havo en mavo. Het vakkenpakket in de brugklassen van deze schooltypen is limitatief omschreven. In de hogere leerjaren van de openbare scholen voor vwo, havo en mavo kan momenteel zowel kennis van het geestelijk leven als cultuurgeschiedenis van het christendom in het lesrooster worden opgenomen. Deze vakken hebben immers niet het verkondigende karakter dat het godsdienst- en vormingsonderwijs kenmerkt.

In alle leerjaren is het overigens mogelijk, dat onder verantwoordelijkheid van kerkgenootschappen of genootschappen op geestelijke grondslag godsdienstonderwijs of vormingsonderwijs aan de leerlingen, wier ouders dat wensen, wordt gegeven. Voor het opheffen van het specifieke, door de heer Van Ooijen gesignaleerde probleem is overigens een wetsontwerp bij de Kamer in behandeling. Wetsontwerp 12 357 tot wijziging van de WVO met betrekking tot de harmonisatie van de brugklas behelst een voorstel tot wijziging van artikel 11 van de WVO, waardoor meer vrijheid ontstaat ten aanzien van de keuze van de in de brugklas gegeven vakken. Dit wetsvoorstel opent de mogelijkheid,

ook in het eerste leerjaar voor scholen voor vwo, havo en mavo, kennis van het geestelijk leven op het lesrooster op te nemen, dus ook voor scholen met een publiekrechtelijke beheersvorm. Het betreft geen zaak waarvoor een afzonderlijke grondwettelijke basis voor een derde beheersvorm noodzakelijk is. De Regering kan het ook niet anders zien dan dat voor het werkstelligen van onderwijskundige samenwerking tussen openbaar en bijzonder onderwijs geen derde beheersvorm naast de openbare en de bijzondere noodzakelijk is. Zij meent inderdaad dat hier opgaat, wat Knippen destijds schreef: *tertium non datur*.

De heer Van Ooijen heeft in een zeer interessant betoog nog eens het licht doen vallen op de behandeling van de Mammoetwet en de daarbij door Cals geuite opvattingen omtrent een publiek stelsel van onderwijsvoorzieningen. Met de heer Van Ooijen stel ik mij achter de gedachtengang van Cals, waarvoor de volksvertegenwoordiging zich destijds in een duidelijk overtuigende meerderheid heeft uitgesproken. Dat er een Nederlands onderwijsstelsel bestaat dat als authentiek is aangemerkt in de ogen van de wetgever, is naar mijn mening niet te ontkennen. Waarom dan, zo vraagt de heer Van Ooijen, heeft de Regering dit niet tevens opgenomen bij de grondwetsherziening? Het antwoord daarop is dat de herziening van het onderwijsartikel volgens de Regering niet meer beoogt te zijn dan een aanpassing in technische zin. Daarbij zou het opnemen van een dergelijk voorstel niet wel passen. De Regering zou uiteraard geen enkel bezwaar zien in een grondwettelijke vaststelling, hoewel het een overbodige vaststelling zou zijn van een reeds lang aanvaard beginsel, dat overigens niet pas bij de Mammoetwet erkenning heeft gevonden, maar reeds tot uitdrukking kwam in de door Thorbecke ingediende en verdedigde middelbaar-onderwijswet.

De heer Hermes merkte op dat hij het standpunt van de Regering met betrekking tot het voortgezet onderwijs wel kan begrijpen. Hij vraagt of de Regering heeft overwogen het advies van de Onderwijsraad naar aanleiding van de proeve over te nemen, namelijk om ten aanzien van het algemeen vormend voortgezet onderwijs een aanwezigheidsgarantie voor het openbaar onderwijs en de financiële gelijkstelling voor dat type bijzonder onderwijs in het onderwijsartikel op te nemen.

De Onderwijsraad verwijst bij zijn argumentatie voor het advies naar de plannen tot leerplichtverlenging. Ik

doel op een verlenging van de leerplicht van 8 tot 9 jaar. De raad meende zelfs voor het lager beroepsonderwijs niet te kunnen adviseren tot opneming van een dergelijke garantie voor het beroepsonderwijs in verband met de gedifferentieerdheid van het onderwijs. Uiteraard heeft de Regering het advies van de Onderwijsraad overwogen. Zij meent dat introductie van het begrip algemeen vormend voortgezet onderwijs alleen verwarrend zou stichten. Immers, de WVO kent algemeen voortgezet onderwijs en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs met een algemeen karakter. Daarnaast is er een tendens tot veralgemenisering van het lager beroepsonderwijs, met name in de lagere leerjaren. Gezien de argumentatie van de onderwijsraad, leerplichtverlenging en de gedifferentieerdheid van ook het LBO, zou introductie van een dergelijk nieuw begrip naast de wettelijk geregelde onderwijstypen onduidelijkheid doen ontstaan over de reikwijdte van de garantie. In verband daarmee heeft de Regering er de voorkeur aan gegeven de aanwijzing van de soorten onderwijs aan de wetgever op te dragen.

De heer Hermes heeft bovendien gevraagd naar het onderscheid tussen de begrippen vorming, opleiding en onderwijs. Zonder nu – en zeker niet op dit uur – in alle theoretische diepte te willen afdalen, kan men stellen dat met het begrip opleiding veelal al die ontwikkelingsprocessen worden aangeduid die gericht zijn op welomschreven einddoelen, op het bereiken van bepaalde naar aard en niveau vastgestelde elementen van kennis en vaardigheid. Met het begrip vorming wordt veelal aangeduid al die ontwikkelingsprocessen die geen welomschreven einddoel hebben en hoofdzakelijk bestaan uit de begeleiding en vervulling van persoonlijke ontwikkelingsbehoeften. Het begrip vorming heeft daarenboven en in verband daarmee veelal met name betrekking op de ontwikkeling van waarden en houdingen, terwijl opleiding meer op de ontwikkeling van kennis en vaardigheden gericht is.

Opleiding en vorming kunnen zich overigens in talloze varianten voordoen, van opvoeding tot ervaring. Met het begrip onderwijs nu worden veelal al die vormings- en leidingsprocessen aangeduid die in de samenleving zijn georganiseerd in herkenbare instituties met specifiek daarop gerichte doelstellingen.

De heer Hermes heeft bovendien de paragraaf onderwijs en vorming uit het programma van het NKV ter sprake gebracht. In die paragraaf wordt ge-

Van Kemenade

zegt dat het NKV openstaat voor discussie om het principe van differentiatie naar levensbeschouwing op een andere wijze vorm te geven dan nu het geval is. De heer Hermes verneemt graag van de Regering of zij met hem van oordeel is dat het opleggen van een dergelijk model door de overheid in strijd zou zijn met de vrijheid van onderwijs. Hij heeft daarbij het oog op een passage uit het programma waarin staat dat bij schaarsere onderwijsvormen dan bij het basisonderwijs, differentiatie naar levensbeschouwing binnen een instituut gerealiseerd zou kunnen worden.

De discussie over dergelijke en andere modaliteiten is zinvol, al was het maar omdat wij niet de pretentie kunnen hebben nu reeds de meest geëigende vormen te hebben gevonden waarmee alle latere generaties hun identiteit en pluriformiteit tot uitdrukking kunnen brengen en al was het ook maar omdat zich wel degelijk problemen voordoen met betrekking tot de mogelijk onder de huidige formulering bepaalde regio's om hun identiteit in zelfstandigheid te kunnen ontwikkelen. Zo'n discussie kan leiden tot vormen en modaliteiten die door mensen in verschillende situaties als zeer zinvol kunnen worden beschouwd. Ik zie echter niet in, dat dit soort vormen als zodanig verplichtend kunnen worden voorgeschreven, omdat dit in strijd kan komen met de wijze waarop groepen hun identiteit tot uitdrukking menen te moeten brengen en dus met de vrijheid van richting respectievelijk de hiermee samenhangende vrijheid van inrichting en oprichting. Ik wil echter bepaald niet uitsluiten, dat mensen zelf dit onder gegeven omstandigheden als een zeer zinvolle manier kunnen beschouwen om de identiteitsontwikkeling tot gelding te brengen, zoals bij voorbeeld voor velen vandaag de oecumenische school een zinvolle realiteit is, terwijl zij vroeger ondenkbaar was.

De heer **Hermes** (KVP): De term 'zinvol' die de Minister gebruikt – het feit, dat de mensen het zelf willen – slaat eigenlijk op het eerste door de Minister genoemde punt, wat de discussie betreft.

Minister **Van Kemenade**: Ja, en op de mogelijkheid, hiertoe te komen.

De heer Hermes en anderen hebben gesproken over de mogelijkheden van decentralisatie, met name van regelgevende bevoegdheden naar lagere overheden toe. Ik zal nu niet meer spreken over de vraag, of dit ook on-

der de huidige formulering mogelijk is en of de voorgestelde formulering enige wijziging ter zake inhoudt. Dit is – zoals collega De Gaay Fortman in de commissievergadering en ook zojuist heeft gezegd – naar onze mening bepaald niet het geval. Een en ander is mogelijk onder de huidige formulering. De voorgestelde formulering betekent géén wezenlijke wijziging ten opzichte van de huidige formulering.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil in dit verband nu eerst iets zeggen over de behoefte van de Regering aan decentralisatie op het terrein van de regeling van onderwijsvoorzieningen.

Er kan geen twijfel over bestaan – dit is zowel gebleken uit de stukken bij dit wetsontwerp als uit de gedachtenwisseling rond de harmonisatie van de welzijnswetgeving – dat de Regering van mening is dat het onderwijs als basisvoorziening, als een voorziening die van zo centraal belang is voor individu en samenleving, ter waarborging van deugdelijkheid, doelmatigheid, rechtszekerheid en sociale rechtvaardigheid, in sterk overwegende mate een centrale regeling behoeft. Ik heb bij de openbare commissievergadering over de nota over de knelpunten harmonisatie welzijnsbeleid en welzijnswetgeving daarover ook volstrekt geen misverstand laten bestaan, tot verdriet van sommige geachte afgevaardigden, naar mijn indruk.

De noodzaak van centrale regeling is volstrekt evident op alle aspecten die te maken hebben met de deugdelijkheid van het onderwijs, de rechtszekerheid en wat men de verdelende rechtvaardigheid zou kunnen noemen. Zelfs daarbuiten lijkt ons in zeer veel gevallen, gezien het belang van deze voorziening, centrale regeling meestal meer voor de hand te liggen. Het gaat ons echter te ver, nu ook reeds ten aanzien van elke denkbare bekostigingsvoorwaarde uit te spreken dat delegatie van enige regelgevende bevoegdheid naar een lagere overheid op voorhand, ook voor de toekomst, moet worden uitgesloten. Dit gaat ons met name te ver, omdat daardoor elke, wellicht ook te zijner tijd door een grote meerderheid van deze Kamer wenselijk geachte, ontwikkeling in die richting op voorhand wordt uitgesloten, alsof wij nu reeds als deze ontwikkelingen zouden kunnen overzien. Het gaat ons ook te ver, omdat het de wetgever zelf is die te zijner tijd zal beoordelen wat wel en wat niet aan lagere overheden ter regeling kan worden overgelaten. Dit wil ik de Kamer voorhouden. Ik

wil met name de indieners van het betreffende amendement vragen, dit nog eens ernstig in overweging te nemen.

De heren Van Ooijen en Hermes hebben afschaffing van het onderwijsverslag ter sprake gebracht, nu dit niet meer als een verplichting in de Grondwet zal worden genoemd. Inderdaad is het de bedoeling, dit verslag niet meer als apart stuk te doen uitgaan naast de jaarlijkse begrotingsstukken en de andere informatiebronnen die in de memorie van toelichting worden genoemd. De uitvoerige informatie die daaraan kan worden ontleend, aldus de redenering in de memorie van antwoord, maakt een onderwijsverslag zoals er destijds behoefte aan bestond naar onze mening overbodig.

Dit neemt overigens niet weg dat, indien in enigerlei vorm toch een duidelijke behoefte zou blijken te bestaan aan een onderwijsverslag, ik zeker bereid ben daarmee rekening te houden. Wellicht dat wij bij gelegenheid van de behandeling van de begroting van onderwijs van gedachten zouden kunnen wisselen over de vraag, of en zo ja, op welke wijze aan die behoefte uitdrukking kan worden gegeven.

De geachte afgevaardigde de heer Evenhuis heeft ook aandacht geschonken aan wat hij noemde onderwijspolitieke aspecten aan het onderwijsbeleid in de laatste jaren. Hij stelt dat daarin veel in beweging is gezet, of – om zijn woorden te gebruiken – veel overhoop is gehaald. De stroom van nota's, aldus de heer Evenhuis, getuigde daarvan in de eerste plaats. Wat de discussienota's betreft, ziet hij dan nog slechts vooruitgeworpen schaduwen van een gewenst beleid. Daarin kan hij zich kennelijk nog wel vinden. Zijn ongerustheid stijgt duidelijk als hij zegt, dat het anders is met de sectoren waarop wordt geëxperimenteerd of waar advieslichamen, begeleidingsorganen en dergelijke bezig zijn hun plaats te gaan innemen. Daar worden dan volgens hem duidelijk lijnen naar een toekomstige ontwikkeling vastgelegd.

De term 'vastgelegd' moet ik toch met grote stelligheid bestrijden. Als de geachte afgevaardigde de heer Evenhuis het heeft over sectoren, waar nog geëxperimenteerd wordt – ik vermoed dat hij daarbij dan sterk denkt aan experimenten met de middenschool – dan wil ik erop wijzen, dat ik een en ander maal het standpunt heb vastgelegd, dat er geen sprake is van een uitspraak als: Er komt een middenschool en die ziet er zo en zo uit. Daarvan mag ook geen sprake zijn als men het experimenteren opvat naar de bedoeling,

Van Kemenade

die ook een en ander maal door mij is uitgesproken, namelijk het beproeven van en het zoeken naar een onderwijsvorm, die beter kan voldoen aan wat als goed onderwijs en goede toerusting en voorbereiding voor de introductie in en de deelneming aan het maatschappelijk gebeuren wenselijk wordt geacht.

Er kan ook geen sprake van zijn, omdat over invoering van een en ander pas bij wet door de wetgever kan worden beslist.

De heer Evenhuis noemt als voorbeeld in de experimentele sfeer ook het schoolwerkplan, vermeld in het conceptwetsontwerp basisonderwijs. Hij noemt dat – mijns inziens terecht – het meest centrale en inspirerende element. Als hij daarin echter een voorbeeld van het door hem als verontrustend ervaren vastleggen meent te moeten zien, kan ik hem ook niet volgen.

De behoefte aan een schoolwerkplan wordt naar mijn overtuiging nergens in het onderwijsveld ontkend; men heeft daarentegen allerlei wensen daaromtrent. De invulling van het schoolwerkplan, dus de afstemming op de eigen identiteit van de school, is en behoort een zaak te zijn waarop de school zelf en de bij die school betrokkenen zich voortdurend moeten bezinnen. Zij leggen in dat schoolwerkplan vast hoe zij het onderwijs naar hun visie menen te moeten inrichten. Ook hier weer zijn het de wet en de wetgever die de regelen moeten stellen.

De heer Evenhuis weet dat natuurlijk zelf allemaal ook wel. Ik kan zijn beschouwingen op die punten dan ook niet anders zien dan als variaties op een thema 'onrust zaaien en verwarring wekken'. Deze stijlfiguur is, met althans voor de insiders grote doorzichtigheid, ook beoefend door mevrouw Smit-Kroes toen zij in de pers beweerde dat door het begrip 'krachtens de wet' de Minister de macht greep en het parlement buiten spel zette. Dit is echter een stijlfiguur die niet overeenstemt met het belang van de zaak waarover wij hier spreken. De stijlfiguur doet op zijn minst de vraag rijzen of – onder verwijzing naar een bekende liberale uitspraak uit de vorige eeuw – de zalvende woorden van de VVD over de vrijheid van onderwijs toch niet meer een politieke bevlieging zijn dan een reële poging om de achterstand op de Groninger motie alsnog in te halen.

□

De heer **Simons** (Regeringscommissaris voor de Grondwetsherziening):

Mijnheer de Voorzitter! Degenen die mij op de kathedraal zijn voorafgegaan, hebben nogal wat aandacht geschonken aan het vraagstuk van de delegatie. Aan mij slechts de taak enkele juridische kanttekeningen daarbij te maken. Ook in het onderwijsartikel zijn bepaalde delegatiemogelijkheden gelegd. Daarbij is hetzelfde systeem gevolgd als bij andere artikelen in het gehele hoofdstuk Grondrechten.

In het voetspoor van twee staatscommissies, de Commissie-Van Schaik en de Commissie-Cals-Donner – daartussen was er ook nog de 'Proeve' – is er een vaste terminologie om aan te duiden dat de formele wetgever tot het delegeren van voorschriftgevende bevoegdheid gerechtigd is. Dat kan door het gebruik van de woorden 'regelen', 'regels stellen' en 'bij of krachtens de wet'. Die delegatiebevoegdheid strekt zich, waar zij in die termen wordt gegeven, ook uit tot overdracht van voorschriftgevende bevoegdheid aan organen van lagere lichamen.

Nu zijn daarvoor door de heren Hermes en Van Ooijen hetzij bezwaren geuit, hetzij vragen gesteld. Die wilde ik nog even bespreken. Zij zijn, dunkt mij, van min of meer formele aard.

Allereerst is er de vraag of met het overdragen van regelgevende bevoegdheid door de formele wetgever aan organen van lagere lichamen, met name aan die van gemeenten of provincies, verder zou worden gegaan dan de staatscommissies hadden bedoeld. Dat is beslist niet het geval. Dat blijkt ten duidelijkste – het is ook wel enigszins af te leiden uit het rapport van de staatscommissie-Van Schaik – uit het rapport van de staatscommissie-Cals-Donner. Zij heeft in haar toelichting op haar voorstel op dit punt gezegd dat wanneer zij aan de wetgever wilde overlaten te beoordelen in hoeverre hij het geven van voorschriften aan zich wenste te houden, daarbij ook de andere mogelijkheid past, de mogelijkheid deze aan anderen op te dragen. Zij wilde deze niet beperken tot de mogelijkheid tot overdragen aan een algemene maatregel van bestuur of een ministeriële verordening.

De verordeningen van lagere besturen, aan welke ook voorschriftgevende bevoegdheid kan worden opgedragen of overgelaten, worden daarbij uitdrukkelijk genoemd. Het is, meen ik, in de discussie ook wel eens eerder ter sprake gebracht; het staat duidelijk te lezen in het eindrapport van de staatscommissie op blz. 28. De Regering kan dus in ieder geval niet worden verweten, dat zij, zeggende zich te houden

aan de lijn van de staatscommissie, hierbij verder zou zijn gegaan.

Het tweede bezwaar is van meer theoretische aard. Ik ben het ook nog eens tegengekomen in de artikelen, die elders, in de pers, aan deze materie zijn gewijd, en ik heb het in de gedachtenwisseling in de commissievergadering van 1 december jongstleden en ook bij het debat van verleden week over het wetsontwerp 13 872 reeds genoemd en besproken. Het bezwaar, dat is geuit over de opdracht aan organen van lagere lichamen, is herhaald. Opdracht aan organen van lagere lichamen zou geen delegatie zijn, maar zelfbestuur of medebewind. Daarover wil ik nog een enkel woord zeggen.

Het is op zich zelf helemaal niet erg, dat daarvoor een andere term wordt gekozen. Dat doet aan het verschijnsel op zich zelf niets af. De termen delegatie, zelfbestuur of medebewind zijn geen wettelijke termen; men vindt ze niet terug in de Grondwet en in geen enkele andere wet. Het zijn, zoals de geachte afgevaardigde de heer Veerman heeft gezegd in de commissievergadering, schoolse termen om bepaalde juridische figuren aan te duiden. Voor het aanduiden van de figuur van overdracht van regelgevende bevoegdheden aan organen van lagere lichamen passen beide termen, zowel de term van delegatie, als die van zelfbestuur of medebewind. Elke term geeft daarvan een afzonderlijk aspect aan. Delegatie duidt de overdracht aan het lagere orgaan door de centrale wetgever aan. Zelfbestuur of medebewind wijst echter op de andere zijde; het orgaan van het lagere lichaam krijgt de bevoegdheid in de materie zelf mede te besturen of, zo men wil, medebewind te voeren. Er is dus geen tegenspraak, doch juist harmonie in de twee benamingen. Zij belichten elk een eigen aspect van de juridische figuur.

De vraag die van meer belang is, is, of de centrale wetgever gebruik zal maken van de bevoegdheid eventueel ook organen van lagere lichamen tot voorschriftgeving te roepen. Die vraag is een andere, zij is een praktische. Daarbij gaat het erom te beoordelen of men zover zal willen gaan. De Regering is van mening dat het oordeel daarover zonder bezwaar aan de centrale wetgever kan worden gelaten. In het verleden heeft deze van de onderhavige materie nauwelijks gebruik gemaakt. Ook in de toekomst zal dit, daarvan kunnen wij verzekerd zijn, pas na rijpe overweging geschieden. Ik zie daarom geen enkele reden om die mogelijkheid juist voor dit geval in de grondwetsbepaling uit te sluiten.

Voorzitter

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 14.10 uur tot 15.00 uur geschorst.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mee:

dat de bijzondere commissie voor de Nota betreffende de Internationale Culturele Betrekkingen (14 206) tot haar voorzitter het lid Mommersteeg heeft benoemd;
dat de bijzondere commissie voor het ontwerp van wet Wijziging van de Consulaire Wet wegens aanpassing aan de hedendaagse omstandigheden (14 272, R 1055) tot haar voorzitter het lid Patijn heeft benoemd.

Het Presidium heeft met eenparigheid van stemmen besloten te stellen in handen van:

a. de bijzondere commissie voor de werkgelegenheid (13 318): de Nota Langdurig Werklozen (14 270);

b. de vaste Commissie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk:

de Nota Orkestenbestel (14 296);
de Nota Naar een nieuw museumbeleid (14 290);
de Nota Toneelbeleid (14 305).

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Wijziging van de Kieswet, strekkende tot verlening van actief kiesrecht voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal aan Nederlanders buiten Nederland in Nederlandse openbare dienst (13 885)**.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

Minister **De Gaay Fortman**: Mijnheer de Voorzitter! Uit het betoog van de geachte afgevaardigde mevrouw Kappeyne van de Coppello heb ik begrepen, dat zij dit wetsontwerp aanvaardbaar acht, maar tevens dat zij verdrietig is dat alle andere Nederlanders in het buitenland nog van het kiesrecht verstoken zullen blijven. Gelet op de vele Nederlanders in het buitenland, die naar de mening van haar partij allen het kiesrecht zouden moeten krijgen houdt zij voorts vast aan haar in het voorlopig verslag gedane uitspraak, dat het wetsontwerp een krenterig stukje gelegenheidswetgeving is.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb niet goed begrepen waarom de geachte afgevaardigde het nodig heeft gevonden die uitspraak nog eens zo nadrukkelijk

te herhalen. Ik acht die kwalificatie van het wetsontwerp denigrerend en onjuist.

Wat is de bedoeling van het wetsontwerp? De bedoeling is, gebruik te maken van de mogelijkheid die in het kader van de huidige Grondwet aanwezig is, om aan degenen, die in Nederlandse openbare dienst in het buitenland werkzaam zijn, de mogelijkheid te geven het kiesrecht uit te oefenen, terwijl zij dat op dit ogenblik niet kunnen.

Ik heb de laatste 20 jaar nogal veel in ambassades en ten huize van leden van de Buitenlandse dienst verkeerd. Daarbij is mij voortdurend het gevoel van discriminatie opgevallen, dat bij de betrokkenen bestaat omdat hen de uitoefening van het kiesrecht niet mogelijk is. Ik heb het als een eis van simpele rechtvaardigheid gevoeld om binnen de grenzen van de huidige Grondwet te doen wat ik kon doen. Ik mag erop wijzen, dat het voor de betrokkenen niet een stuk gelegenheidswetgeving is; het is integendeel voor hen een belangrijke zaak.

Mijnheer de Voorzitter! Het verheugt mij dat de heer De Kwaadsteniet zijn instemming heeft uitgesproken met het feit dat ik in tegenstelling tot mijn voorgangers gemeend heb de indiening van dit wetsontwerp te moeten bevorderen. De geachte afgevaardigde heeft er voorts op gewezen dat één en andermaal door leden uit deze Kamer is gesproken over de wenselijkheid, aan deze groep Nederlanders in het buitenland actief kiesrecht te verlenen, waarbij hij ook wees op het ter zake besprokene tijdens de behandeling van mijn begroting in 1974 en 1975. Dit bracht hem tot de vraag waarom dit wetsontwerp niet een jaar eerder is ingediend.

Mijnheer de Voorzitter! Mijn bedoeling is altijd geweest dat het ontwerp tijdig voor de verkiezingen in 1977 in werking zou treden. Ik heb dat bevorderd door dat ontwerp al in april 1976 in te dienen. Nu kunnen de meeste wetsontwerpen en memories van antwoord best een maand eerder – of misschien nog wel vroeger – worden ingediend, maar hetzelfde kan men zeggen van voorlopige verslagen en eindverslagen. Ik geloof niet dat het erg vruchtbaar is om elkaar op dit punt nader aan de tand te voelen.

De heer **De Kwaadsteniet** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Ik had dit niet onvriendelijk tegenover de bewindsman bedoeld, maar men vraagt zich in het algemeen wel eens af, of de zaken wel op tijd gereed komen. Aangezien ik wel eens van kamerontbinding heb ge-

hoord, denk je altijd: Hoe eerder het boven water komt, hoe beter.

Minister **De Gaay Fortman**: Ik begrijp dat de geachte afgevaardigde steeds blijft denken aan kamerontbinding.

Het doet mij in elk geval genoegen te constateren dat de geachte afgevaardigde met mij van mening is dat het hier niet gaat om bevoorrechtiging van een groep Nederlanders boven een andere groep, maar om het verlenen van een recht dat deze groep zonder noodzaak is onthouden. Met de geachte afgevaardigde ben ik het eens, dat er geen sprake is van bevoorrechtiging van een groep, wanneer die groep een recht krijgt, dat een andere groep nog niet gegeven kan worden.

Alle sprekers, met uitzondering van de heer Jongeling, hebben ingestemd met de opvatting van de Regering dat de voorgestelde voorziening verenigbaar is met artikel 90 van de Grondwet, dat voor het actief kiesrecht voor de Tweede Kamer de eis van ingezetenschap stelt. De geachte afgevaardigde de heer Jongeling heeft evenals hij dat in 1968 deed verklaard dat zijn fractie het met deze opvatting niet eens is. Ik geloof dat het bij deze stand van zaken niet noodzakelijk is, dat ik nog eens uitvoerig op de kwestie van de grondwettigheid inga. Ik moet constateren dat er op dit punt een verschil van inzicht met de fractie van de geachte afgevaardigde bestaat. Het lijkt mij tot mijn leedwezen niet goed mogelijk, dat wij elkaar bij deze stand van de discussie, waarin de argumenten over en weer bekend zijn, nog van overtuiging kunnen doen veranderen.

De heer **Jongeling** (GPV): Mijn leedwezen zou een stuk geringer worden, wanneer de Minister op een stuk van de argumentatie, die eenvoudig en duidelijk is, wil ingaan. Hoe is het mogelijk dat een niet-ingezetene ingezetene kan zijn, gezien ook het feit dat dit indertijd in een organieke wet is toegepast? Ik begrijp dat eenvoudig niet. Ik wil graag het standpunt van de Minister horen.

Minister **De Gaay Fortman**: Mijnheer de Voorzitter! Dit is in de memorie van toelichting en in de memorie van antwoord uiteengezet. Ik kan niet anders doen dan mede te verwijzen – dat had ik al willen doen voordat de geachte afgevaardigde interrumpeerde – naar datgene wat de heer Stoffelen in verband met artikel 6 van de Grondwet hierover gisteren heeft gezegd.

Zowel de geachte afgevaardigde mevrouw Kappeyne als de geachte afgevaardigde de heer Van Mierlo zou dan graag inzicht willen hebben in de groe-

De Gaay Fortman

pen van Nederlanders, waaraan naar het oordeel van de Regering na de totstandkoming van de voorgestelde grondwetswijziging het kiesrecht zou moeten worden verleend. Deze vraag loopt vooruit op dat wat de wetgever zal regelen, als de Grondwet daartoe de mogelijkheid biedt. De heer Van Mierlo vraagt in dit verband, welke opvatting schuilt achter het voorstel, de mogelijkheid te openen, dat de wet het kiesrecht verleent aan andere Nederlanders in het buitenland. Een debat daarover zou voor de toekomstige wetgever van belang kunnen zijn uit een oogpunt van interpretatie.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben van mening dat de vraag, aan welke categorie van Nederlanders in de toekomst het kiesrecht moet worden verleend thans buiten beschouwing moet blijven. Het gaat er nu om, aan een groep van Nederlanders in het buitenland dat actieve kiesrecht te verlenen, die er naar algemeen gevoelen aanspraak op kan maken en ten aanzien van wie de huidige Grondwet naar vrij algemeen wordt aanvaard geen belemmering vormt. Ook de Raad van State ziet op dit punt geen belemmeringen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Ik wil de bewindsman vragen, of hij toch niet een tegenstelling ziet tot de normale betekenis van een grondwetsdebat. Wij hebben geen toetsingsrecht.

Minister **De Gaay Fortman**: Dat heeft u wel.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Dat hebben we niet, en daar ben ik het nog mee eens ook, maar dat betekent dat de wetgever de zedelijke opdracht heeft te handelen naar de meest verantwoorde interpretatie van de Grondwet. Dat is niet afdwingbaar. Waarin wordt hij dan gesteund? In de debatten over bijvoorbeeld het onderwijsartikel en andere grondrechten komt een gevoel van deze grondwetgevende vergadering tot uitdrukking. De rechter is daarop voor een groot gedeelte gericht. Dat is de zin van het debat daarover. De Minister staan twee dingen voor ogen. Hij verruimt de mogelijkheid voor de toekomstige wetgever in de Grondwet om het aan andere Nederlanders te geven. En geeft het recht in een wet aan een categorie. Daar ligt echter een rechtsvraag onder, namelijk of deze grondwetgever vindt dat eigenlijk – bij de wet te regelen natuurlijk – in principe de andere Nederlanders in het buitenland in bepaalde omstandigheden recht hebben op het kiesrecht. Wij doen daar in de debatten van deze dagen vaak uitspraken over.

Ik begrijp echt de redenering van de Minister niet als hij zegt dat hij dat niet hoeft te doen en dat het er buiten moet blijven.

Minister **De Gaay Fortman**: De debatten in deze Kamer zouden soms bekort kunnen worden, wanneer men de bewindsman de gelegenheid liet, zijn betoog ten aanzien van een bepaald punt af te ronden. Ik was namelijk nog niet klaar. Ik moet er ook op wijzen dat wij thans niet bezig zijn met een ontwerp tot herziening van de Grondwet, maar met een ontwerp dat de Kieswet wijzigt binnen de grenzen van de bestaande Grondwet.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Bij wetgeving moet toch ook worden gelet op het effect dat die wetgeving heeft en de gevoelens van de mensen die het kiesrecht niet krijgen? Men moet ook bezien of daaraan in het vooruitzicht kan worden gesteld dat zij het mettertijd zullen krijgen.

Minister **De Gaay Fortman**: Voor de mensen die er zo naar uit zien – dat is niet mijn ervaring bij alle Nederlanders die ik in het buitenland spreek – kan het een wenkend perspectief zijn dat op dat punt een wetsontwerp tot wijziging van de Grondwet is ingediend dat naar ik hoop nog in deze Kamer in behandeling zal komen.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Dat wetsontwerp geeft echter niet aan welke groepen het kiesrecht zullen krijgen. Dat wordt dan weer naar de wetgever teruggeschoven.

Minister **De Gaay Fortman**: Ten aanzien van de ontwerpen voor het Burgerlijk wetboek spreken wij van anticiperende interpretatie. Wat wij nu dreigen te krijgen is de anticiperende behandeling van een wetsontwerp waarover nog niet eens een voorlopig verslag is uitgebracht.

Mevrouw **Kappeyne van de Coppello** (VVD): Ik dacht dat er hier in debatten door bewindslieden ook wel eens politieke uitspraken werden gedaan.

Minister **De Gaay Fortman**: Ik meen mij te herinneren dat dat wel eens gebeurt, ja. Ik wil trachten mijn betoog te vervolgen. Er zal toch nog wel een tweede termijn zijn. Ik heb nog een klemmend argument om voorzichtig te zijn. Het gaat er nu om, aan een groep Nederlanders in het buitenland het actief kiesrecht te verlenen, die er naar algemeen gevoelen aanspraak op kan maken en ten aanzien van wie de huidige Grondwet naar het gevoelen van zeer velen geen belemmering vormt. Een volgende fase zal zijn, uit

de Grondwet de belemmering weg te nemen die thans nog in de weg staat om ook aan andere Nederlanders in het buitenland kiesrecht te geven. Eerst daarna komt de vraag aan de orde aan welke andere categorieën Nederlanders dan het actief kiesrecht moet worden verleend. Ik ben van mening dat een Minister, van wie in elk geval vast staat dat hij op de avond van 24 mei 1977 demissionair zal worden, uiterst voorzichtig moet zijn om uitspraken te doen ten aanzien van zaken die onder het bewind zullen vallen, misschien van hem zelf en maar misschien ook van een opvolger. Juist met het oog op die opvolger vind ik dat men in het zicht van een nieuwe kabinetsformatie erg voorzichtig moet zijn met interpretatieve uitspraken, omdat herhaaldelijk blijkt wel een last een bewindsman kan hebben van uitspraken die een voorganger gedaan heeft, terwijl die uitspraken op dat ogenblik niet strikt noodzakelijk waren.

Ik ben er uiteraard voor dat het wetsontwerp tot wijziging van de Grondwet dat ik heb ingediend wordt afgehandeld en aangenomen. Ik vind ook dat de wetgever daarom alle vrijheid moet hebben zelf te bepalen welke categorieën Nederlanders in het buitenland hij het kiesrecht wil geven. Die wetgever moet daarbij niet worden gehinderd door uitspraken die zijn gedaan op een ogenblik dat de zaak zelf nog niet aan de orde was.

Ik zal overigens wel op een bepaald punt een uitspraak doen. In dit verband hebben mevrouw Kappeyne en de heer Stoffelen namelijk gesproken over de uitvoering van de motie-Kappeyne van de Coppello. Mevrouw Kappeyne van de Coppello verwijt mij na de krenterigheid dat ik aan die motie op niet ruimhartige wijze gevolg heb gegeven in wetsontwerp 14 223, omdat daarin de eis van ingezetenschap ten principale is gehandhaafd, terwijl de motie het opheffen van het ingezetenschap als belemmering voor het verlenen van actief kiesrecht aan in het buitenland woonachtige Nederlanders verlangt. Ook de heer Stoffelen verzoekt mij, hierop in te gaan, hoewel hij naar mijn mening terecht van oordeel is, dat het onderwerp op dit ogenblik niet aan de orde is.

Ik acht het verwijt, dat niet ten volle aan de strekking van de bedoelde motie zou zijn voldaan, ongegrond. Nu komt er een motief dat ook betrekking zal hebben op de inhoud van de toekomstige wetgeving: er is geen goede reden, het kiesrecht aan willekeurig welke Nederlander in het buitenland zonder uitzondering te geven. Het gaat

De Gaay Fortman

namelijk om een groep mensen van zeer gevarieerde samenstelling. Er zijn Nederlanders die al 20, 30 jaar in het buitenland wonen, nog steeds Nederlander zijn en van wie ik althans, als ik hen bezoek, de indruk krijg dat zij van dit land vervreemd zijn. De vraag rijst dus, of je niet een termijn voor die afwezigheid in het buitenland moet opnemen. Er zijn ook lieden die naar het buitenland zijn gegaan omdat zij menen dat zij daar goedkoper kunnen leven. Ik vind het allemaal prachtig, je mag je best vrij her en der over de wereld bewegen, maar dan moet je er niet van uitgaan dat je alle rechten behoudt die je hebt als je in dit land gevestigd bent.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Ik denk dat weinigen dat zullen betwisten. Ik vind dat op zichzelf zeer belangrijk, mits je eraan toevoegt, dat de ratio voor het verruimen van de Grondwet ook ligt in het feit dat men vindt dat meer Nederlanders die in het buitenland verkeren en niet behoren tot de groep die wij vandaag behandelen, het actief kiesrecht hebben. Niemand heeft gevraagd, alle Nederlanders in alle omstandigheden kiesrecht te verlenen. Ik vraag dat in ieder geval niet.

Minister **De Gaay Fortman**: Dat is natuurlijk een hele geruststelling. Juist wat de heer Van Mierlo zegt, sterkt mij in de overtuiging dat er, als wetsontwerp 14 223 wordt aangenomen en dus uitgesproken is, dat het wonen in het buitenland op zichzelf geen reden is om iemand het actief kiesrecht te onthouden, een andere vraag naar voren komt, namelijk: hoe is de groep van Nederlanders in het buitenland nu samengesteld? Ik heb bijvoorbeeld geen moeite met degenen die in dienst zijn van internationale organisaties, hoewel ik niet elk argument dat voor het toekennen van het actief kiesrecht aan die mensen wordt gebruikt, kan onderschrijven. Hun positie is intrinsiek anders dan die van lieden die in Nederlandse openbare dienst zijn. Het komt erop neer, dat men altijd zal moeten nagaan, of er nog een band van loyaliteit is ten opzichte van het koninkrijk der Nederlanden. De Engelse uitdrukking daarvoor is *allegiance to the Crown*. Ik heb vanmorgen mijn uiterste best gedaan, daarvoor een passende Nederlandse omschrijving te vinden, maar dat is niet gelukt.

In mijn tekst, die ik overigens op dit punt niet zelf heb bedacht, staat dat de mate van verbondenheid met het moederland nu eenmaal niet voor alle Nederlanders in het buitenland hetzelfde is. Dat vind ik ook een zeer goe-

de aanduiding, waarop de wetgever straks zal moeten letten. Er moet een aantoonbare band met Nederland zijn, wil men tot het verlenen van het actief kiesrecht overgaan. De Grondwet dient de mogelijkheid te openen, dat de wetgever daarbij ruimhartig te werk gaat, maar zij behoeft niet zelf aan iedere Nederlander in den vreemde het kiesrecht zonder meer te verlenen. Dat kan men aan de wetgever overlaten.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello meent dat er op deze wijze sprake is van attributief kiesrecht en zij noemt in dit verband het voorgestelde eerste artikel van de herziene Grondwet, waarin het gelijkheidsbeginsel is neergelegd.

Het is inderdaad de bedoeling dat dit principe ook bij de wetgeving betreffende het verlenen van kiesrecht aan niet-ingezetenen Nederlanders in acht wordt genomen. Dat spreekt vanzelf want het is een algemeen geldend artikel van de Grondwet indien het door deze Kamer en door de overzijde wordt aanvaard en door de Koningin bekrachtigd wordt. Men kan echter in dit verband niet van een attributief kiesrecht spreken. Evenmin als aan de ingezetenen Nederlanders, zullen aan de in het buitenland verblijvende Nederlanders, bepaalde eisen van geschiktheid in de oude zin van het woord worden gesteld.

De heer De Kwaadsteniet kan ik bevestigen dat het niet in de bedoeling ligt ten aanzien van de eis van ingezetenschap voor het kiesrecht een wijziging van het Statuut te bevorderen voordat de Grondwet op dit punt is gewijzigd. Zouden wij het anders doen dan zou de procedure van artikel 55, derde lid van het Statuut, moeten worden gevolgd en dat zou betekenen dat er nog een keer een extra kamerontbinding en nieuwe verkiezingen zouden moeten plaatsvinden. Daarom is het beter eerst de Grondwet te wijzigen.

De geachte afgevaardigde stelde mij voorts de vraag of ik niet van mening ben dat het in artikel 2, derde lid, bepaalde, te weten dat het verzoek om in het door burgemeester en wethouders van Den Haag bij te houden kiezersregister te worden opgenomen, voor de dag der kandidaatstelling gedaan moet worden, er niet toe zal leiden dat velen het verzoek te laat zullen doen, omdat de datum van kandidaatstelling hun niet bekend is.

Zoals ik ook in de memorie van antwoord heb uiteengezet is het argument om aan deze Nederlanders in het buitenland het kiesrecht te verlenen, dat de rechtstreekse dienstverhouding

tot het Nederlands openbaar gezag een zodanige band met de Nederlandse publieke zaak scheidt dat het op grond daarvan verantwoord is hen tot een Nederlandse ingezetene te rekenen en hun het actief kiesrecht voor de leden van deze Kamer te verlenen.

Ik acht het dan ook vanzelfsprekend dat deze groep op de hoogte is en blijft van de gebeurtenissen in Nederland. Men is daartoe ook stuk voor stuk verplicht omdat men in dienst van de Nederlandse overheid is. Men mag dus aannemen, gezien de behoefte die er bij de betrokkenen bestaat om het kiesrecht te verkrijgen, dat zij bekend zullen zijn met de datum van de verkiezingen en met de datum van de kandidaatstelling. Ik ben dan ook niet bereid te bevorderen dat soepelheid wordt betracht wanneer een verzoek eerst na de dag van de kandidaatstelling binnekomt. Het zal de geachte afgevaardigde niet onbekend zijn dat de kieswet nogal wat fatale termijnen kent. Wij mogen geen precedent scheppen en afwijkingen in een bepaald geval toestaan. Overigens ben ik voornemens in het kiesbesluit vast te leggen dat een verzoek geacht wordt tijdig te zijn ingediend, indien het uiterlijk op de dag voorafgaande aan die van de kandidaatstelling bij de Minister onder wiens departement de werkzaamheden van de betrokkenen ressorteren – op de betekenis van die term kom ik nog terug – is ingekomen. Daarbij hoeft het echter niet te blijven.

Ik meen te mogen veronderstellen dat wat betreft het geven van bekendheid aan de datum, met name mijn ambtgenoten van Buitenlandse Zaken, voor Ontwikkelingssamenwerking en van Defensie, hieraan ruchtbaarheid zullen geven in het belang van de betrokkenen. Ik zeg de geachte afgevaardigde toe dat ik dit met mijn ambtgenoten zal bespreken.

De geachte afgevaardigde heeft voorts gesproken over het stemmen per brief waarvan hem de nadelen niet meer voor ogen staan, dit in tegenstelling tot mevrouw Kappeyne van de Coppello. Ik wil op verzoek van de heer De Kwaadsteniet die bezwaren opsommen. 1e. De mogelijkheid van misbruik. Mensen kunnen gedwongen worden op een bepaalde manier hun stem uit te brengen. 2e. Er bestaat geen zekerheid dat het biljet de betrokkene inderdaad bereikt en dat het niet door een ander wordt ingevuld. 3e. Het is denkbaar dat in inrichtingen het invullen van de stembiljetten wegens lichamelijke of andere gebreken aan verplegend personeel wordt overgelaten. 4e. De mogelijkheid bestaat, dat stembiljetten verkocht worden.

De Gaay Fortman

Het invoeren van het stemmen per brief alleen voor deze categorie Nederlanders in het buitenland zou wellicht minder bezwaren oproepen, maar leidt wel tot de vraag of dat rechtvaardig zou zijn jegens degenen die aan bed gebonden zijn, invaliden en bejaarden, die ook in een aantal gevallen in persoon niet kunnen stemmen. Ook dezen zullen dan terecht het verzoek doen, per brief te mogen stemmen, hetgeen dan weer de door mij geschetste bezwaren oproept. Ook de Kiesraad heeft herhaaldelijk in gelijke zin geadviseerd, namelijk om het stemmen per brief niet in te voeren.

De geachte afgevaardigde de heer De Kwaadsteniet heeft mij vervolgens vragen gesteld over de mogelijkheid, aan minderjarigen die met hun ouders meegaan naar het buitenland het kiesrecht te verlenen, uiteraard mits zij 18 jaar zijn. Mevrouw Kappeyne van de Coppello en de heren Stoffelen en Van Mierlo spraken hierover in gelijke zin. De geachte afgevaardigden hebben verschillende van mijn argumenten geciteerd en bestreden, echter, één belangrijk argument heb ik in hun beschouwingen gemist, namelijk dat wanneer de betrokken groep van 18- tot 21-jarigen, woonachtig bij hun ouders, het kiesrecht verkrijgt rechtsongelijkheid ontstaat ten opzichte van die groep van 18- tot 21-jarigen die eveneens gedwongen zijn – gezien de aard van de betrekking van hun ouders – naar het buitenland te gaan, maar die vanwege hun schoolopleiding niet bij hun ouders wonen, hetgeen zich met name voordoet ten aanzien van het personeel van de buitenlandse dienst en ten aanzien van anderen die aan Nederlandse vertegenwoordigingen in het buitenland verbonden zijn.

De heer Van Mierlo gaat nog een stap verder en stelt voor, aan de betrokken 18-jarigen het kiesrecht te verlenen, maar hun dit, als zij 21 jaar zijn geworden, niet af te nemen. Hij meent hiermee een van mijn bezwaren te hebben ontzenuwd. Hetgeen hij voorstelt is naar mijn mening echter in flagrante strijd met de Grondwet, immers, deze jongeren, eenmaal meerderjarig geworden en derhalve niet meer gedwongen in het buitenland te verkeren, zijn dan gelijk aan alle andere Nederlanders die in het buitenland verkeren en voor wie het grondwettelijk nog onmogelijk is, het kiesrecht uit te oefenen, aangezien voor hen geen enkele band bestaat met het Nederlandse openbare gezag.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijn rede-

nering staat slechts als tegenwicht tegenover de uwe, dat het zo vreselijk is, ze het kiesrecht na drie jaar weer af te nemen, hetgeen ik een kromme redenering vind. De betrokken jongen is, onder wetsdwang, geacht zijn ouders te volgen, aldus de presumpctie. Welnu, dan participeert hij aan dit recht en krijgt het vervolgens niet omdat hij het drie jaar later weer zal verliezen. Als men dit als een bezwaar ziet – ik vind het op zich zelf overkomelijk – kan men er ook de redenering tegenover zetten: laat het hem dan maar houden. Iemand die, door deze omstandigheden, zo'n recht heeft verworven mag het voor de rest van zijn leven houden.

Minister De Gaay Fortman: Dan komt men in strijd met de Grondwet. In deze vergadering zijn afgevaardigden die menen dat het elastiek van de Grondwet te ver wordt uitgerekt – bijvoorbeeld de heer Jongeling – wanneer door wetsduiding wordt gezegd, dat de desbetreffende groep in het buitenland woonachtig ingezet is. Bij deze lieden zou echter volstrekt vaststaan dat zij geen ingezetenen zijn: zij zijn meerderjarig en zijn als zodanig vrij te gaan en te staan waar zij willen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Zij zijn op een andere manier aan hun recht gekomen. Dat is juist. Zij zijn er overigens een keer op de juiste manier aangekomen. Wat voor verschil ziet de Minister tussen het recht van de echtgenote van de diplomaat en dat van de diplomaat zelf? Geen! Van de diplomaat zegt de Minister, dat hij krijgt waarop hij grondwettelijk eigenlijk al lang recht heeft. De Minister ziet geen verschil tussen de diplomaat en zijn vrouw, die geacht wordt te volgen. De vraag is, of een jongen van 18 jaar niet ook een grondwettelijk recht heeft.

Minister De Gaay Fortman: Daarom gaat het niet. Het gaat erom dat deze lieden, als zij 21 worden, niet meer als mensen die gedwongen in het buitenland zijn, kunnen worden aangemerkt, omdat zij dan vrij zijn te gaan en te staan waar zij willen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Voor u is dit echter de reden, ze het kiesrecht van hun 18e tot hun 21e jaar dan ook maar niet te geven.

Minister De Gaay Fortman: Neen. Ik heb gezegd dat de groep minderjarigen van 18 jaar en ouder zo verschillend is van samenstelling, dat men moet oppassen het kiesrecht te geven aan mensen die niet meer bij hun ouders wonen. Men kan niet anders doen dan het te geven aan hen die bij hun ouders verblijven. Met name in deze

groep van de 18- tot 21-jarigen zitten er nogal wat die wel in het buitenland verblijven maar die door de opleiding die zij volgen, sommigen ook door het beroep dat zij alreeds hebben gekregen, niet meer hun domicilie bij hun ouders hebben.

De geachte afgevaardigde de heer De Kwaadsteniet heeft mij gevraagd, of ik nog andere groepen kan noemen, die van deze regeling zullen profiteren en niet in de memorie van toelichting of de memorie van antwoord zijn genoemd. Ja, ik denk bij voorbeeld aan het ambassadepersoneel, dat niet in diplomatieke dienst, maar wel in Nederlandse openbare dienst is, zoals bewakingspersoneel, chauffeurs en meestal secretaresses.

De door mij gegeven argumentatie waarom er redenen zijn aan te geven waarom aan de uitoefening van het actief kiesrecht de voorwaarde van ingezetenschap wordt verbonden en aan de uitoefening van het passief kiesrecht niet, heeft de geachte afgevaardigde mevrouw Kappeyne van de Coppello niet meer van deze tijd en knetterig genoemd. Ook hierover ben ik lichtelijk verbaasd. Ik acht het namelijk van belang, dat de politieke partijen en de kiezers alleen in hun keuze beperkt worden daar, waar het strikt nodig is. Dat alleen Nederlanders in het Nederlandse parlement zitting kunnen hebben, is voor mij vanzelfsprekend. Dat heb ik dan ook in wetsontwerp 14 223 gehandhaafd.

Wil evenwel een partij iemand kandidaat stellen, die in het buitenland woont, dan is dat een zaak van die partij en van de betrokken kiezer. Ook blijf ik bij mijn mening, dat de betrokkene, eenmaal gekozen, weer zal terugkeren naar Nederland ten einde zijn lidmaatschap op de juiste wijze te vervullen.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Dat is een verwachting die u uitspreekt, maar die niet gevolgd wordt door enige wettelijke garantie en misschien feitelijk in de praktijk in de toekomst ook niet gevolgd zal worden.

Minister De Gaay Fortman: Wat de geachte afgevaardigde doet, is ook een verwachting uitspreken, waarvan geen sterving weet of haar verwachting wel juist zal blijken te zijn en de mijne niet. Ik meen dat voor het werkelijkheid worden van mijn verwachting wel wat sterkere gronden aanwezig zijn dan voor het werkelijkheid worden van de verwachting van de geachte afgevaardigde.

Ik kan mij eenvoudig niet voorstellen dat iemand lid van het Nederlandse

De Gaay Fortman

parlement wordt en dat hij zijn domicilie in het buitenland vestigt. Ik kan mij dat feitelijk wel voorstellen, maar indien ik dan nog enige invloed in mijn partij zou hebben en het zou een partijgenoot zijn, dan zou ik mijn uiterste best doen om ervoor te zorgen, dat hij bij de volgende verkiezingen niet meer op de lijst komt. Een Nederlands parlements lid behoort in dit land te wonen, behoort de atmosfeer in dit land te snuiven en behoort zich met dit land te vereenzelvigen.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Wat is nu het verschil tussen het wonen in Brussel of Groningen, als men zijn werktijd verdeelt tussen enerzijds het Nederlandse parlement en anderzijds het Europees parlement? Ik zie daar geen enkel verschil in.

Minister De Gaay Fortman: Dat is weer een apart probleem. Over de positie van degenen die rechtstreeks gekozen worden als lid van het Europees parlement, zullen wij in deze Kamer nog praten. Dat is een aparte zaak. Wij moeten niet een algemene regel op het uitzonderingsgeval gaan baseren. Het verschil tussen iemand die in Groningen woont en iemand die in Brussel woont, is dat de een in Nederland woont en de ander in België.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Maar, excellentie, dat is toch helemaal niet van belang. Het gaat nu om de overgangssituatie, die zich wel degelijk feitelijk kan voordoen. Ik neem aan dat een partij, als een kamerlid buiten Nederland gaat wonen ten einde zijn werk in het Europees parlement beter te kunnen doen, een lid heus niet om die reden eruit zal gooien. Ook niet de ARP, denk ik. De afstanden zijn helemaal niet meer relevant.

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter! Het gaat mij niet om de afstanden. Ik houd mijn mening staande dat een lid van het Nederlandse parlement in zijn vaderland behoort te wonen en zich met zijn vaderland ook in dat opzicht behoort te vereenzelvigen.

Wij krijgen nu één uitzondering, namelijk de lieden die straks misschien het lidmaatschap van het Europees parlement met het lidmaatschap van het Nederlandse Parlement combineren. Ik ben niet te beroerd in bepaalde gevallen daarop een uitzondering te maken, hoewel ook die lieden naar mijn mening in dit land behoren te verblijven als hoofdverblijf.

Ik moet nog ingaan op een aantal

vragen die mevrouw Kappeyne van de Coppello mij heeft gesteld. Uit het gestelde op bladzijde 7 van de memorie van antwoord heeft zij opgemaakt dat de oproepingskaart niet de mogelijkheid bevat alsnog ondershands een gevolmachtigde te zoeken. Ik heb echter bedoeld, dat de betrokkene, na zijn verzoek om in het door burgemeester en wethouders van Den Haag bij te houden kiezersregister te worden ingeschreven, bericht krijgt, dat aan zijn verzoek gevolg is gegeven. Hierbij wordt hem meegedeeld, dat hij in persoon aan de stemming kan deelnemen in Den Haag, met de oproepingskaart, dan wel in een stembureau naar zijn keuze, door middel van een kiezerslegitimatiekaart. Indien hij niet in persoon aan de stemming kan deelnemen, kan hij bij volmacht stemmen. Verklaart hij in persoon aan de stemming te willen deelnemen, dan krijgt hij een oproepingskaart met daarop het stembedict van Den Haag, waarin hij zijn stem zal kunnen uitbrengen. Hij zal dan ondershands wel iemand kunnen machtigen, maar deze zal hij dan in hetzelfde stembedict moeten zoeken. Met andere woorden, hij zal niet een willekeurige andere Nederlander in het buitenland, die in Nederland zijn stem zal gaan uitbrengen, kunnen machtigen.

Ik heb niet gemeend te moeten bepalen, dat burgemeester en wethouders van Den Haag voor deze groep Nederlanders een apart stembureau inrichten, opdat deze Nederlanders te allen tijde elkaar ondershands zouden kunnen machtigen. Ik heb daarvoor twee redenen. Ten eerste meen ik, dat het geval, dat een Nederlander in het buitenland met een oproepingskaart in Den Haag gaat stemmen, zich niet vaak zal voordoen. Naar mijn mening zullen deze Nederlanders in hoofdzaak via de schriftelijk aangevraagde volmacht stemmen. Ten tweede ben ik van mening, dat de gemeente Den Haag zo vrij mogelijk gelaten moet worden hoe zij een en ander wil regelen.

De geachte afgevaardigde heeft mij ten slotte gevraagd – dat is een interessante vraag – waarom de Regering het stemmen op de Nederlandse ambassades in het buitenland niet bij wijze van experiment heeft overwogen, dan wel willen overwegen. Ook de geachte afgevaardigde de heer Stoffelen heeft mij dat gevraagd.

Allereerst merk ik op, dat het uitoefenen van het kiesrecht te belangrijk is om mee te experimenteren. Voorts wijs ik erop, dat het niet juist geacht moet worden in de ambassades stem-

bureaus op te richten, omdat dan de kans bestaat, dat het stemgeheim niet kan worden gehandhaafd. Er zijn immers ambassades, en niet zo weinige, waar heel weinig Nederlanders werken. Ook voel ik er niets voor te bepalen dat in deze ambassade wel en in een andere ambassade niet een stembureau wordt ingericht. Welk criterium dient er dan gehanteerd te worden bij het bepalen waar wel en waar niet?

Ten slotte zou het inrichten van stembureaus op de ambassades betekenen dat het stembureau grotendeels gerecrueteerd zou moeten worden uit lieden die met de materie volstrekt onbekend zijn. Er zijn zelfs ambassades waar alle kiesgerechtigden in het stembureau zouden moeten gaan zitten.

Dit zijn voor mij voldoende redenen, los van de reeds in de memorie van antwoord gegeven overwegingen, niet tot het oprichten van stembureaus in ambassades over te gaan.

Ik heb niet onderzocht in welke landen het inrichten van stembureaus als inbreuk op de soevereine rechtsorde zou worden aangemerkt, zoals mevrouw Kappeyne mij vroeg, omdat ik aan een dergelijk onderzoek geen behoefte heb. Overigens is de stelling mij niet duidelijk omdat een ambassade nationaal territorium is en wat binnen die ambassade gebeurt, tenminste in de burgerlijke sfeer, nauwelijks als een inbreuk op de soevereine rechtsorde van het land in kwestie zou kunnen worden aangemerkt.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Ik dacht dat er in sommige landen bezwaren tegen bestonden, omdat die toch ambassades van Nederland beschouwen als te vallen onder hun rechtsmacht. Ik dacht dat dit in Duitsland het geval is. Daarom leek het mij interessant te informeren, als later het kiesrecht voor andere groepen Nederlanders in het buitenland aan de orde komt, in welke landen dat een onoverkomelijk bezwaar is en in welke landen niet.

Minister De Gaay Fortman: Ik erken met mevrouw Kappeyne dat de zaak een ander facet krijgt wanneer het wetsontwerp 14 223 is aangenomen en wanneer vervolgens een wetsontwerp is aangenomen dat, naar mijn mening, aan de Nederlanders in het buitenland in zo ruim mogelijke mate het kiesrecht moet verlenen. Dan ontstaat een andere situatie. Wij zijn gisteravond tamelijk laat geëindigd, waardoor ik werkelijk geen kans heb gezien om naast andere bezigheden die ik ten behoeve van deze Kamer heb moeten

De Gaay Fortman

vervullen, over de kwestie van de inbreuk op de soevereine rechtsmacht nog gedegen informatie in te winnen. Het enige telefoongesprek dat ik erover heb gehad met iemand, van wie ik dacht dat hij mij volledig zou kunnen inlichten resulteerde in diens opmerking dat hij van de hele vraag niets snapte. Dat bemoedigde mij niet nog meer aan het telefoneren te gaan. Dat hij de vraag niet begrijpt, slaat natuurlijk niet op mevrouw Kappeyne van de Coppello, want ik weet dat het feit dat dat het geval zou zijn door sommigen naar voren wordt gebracht.

De heer Jongeling heeft in een uitvoerig betoog geconcludeerd dat het wetsontwerp op onaanvaardbare wijze discrimineert tussen in het buitenland werkzame Nederlanders. Ik ben het daarmee niet eens. Waar naar mijn stellige overtuiging het geven van het kiesrecht aan deze groep van Nederlanders binnen de Grondwet valt, zal het onrechtvaardig zijn hun dit recht langer te onthouden. Er is geen sprake van discrimineren, laat staan van een 'op onaanvaardbare wijze discrimineren', gesteld al dat dat mogelijk zou zijn, want discrimineren als zodanig is al onaanvaardbaar.

De fractie van de heer Jongeling had het veel eleganter geacht, wanneer ik met de indiening van het wetsontwerp had gewacht op de op handen zijnde grondwetswijziging. Ik leg er nogmaals de nadruk op dat ook wanneer de door de heer Jongeling bedoelde grondwetswijziging zal zijn aanvaard deze nog niet in werking zal kunnen treden, gelet op artikel 46 van het Statuut. De procedure tot wijziging van het Statuut zal dan moeten worden ingezet. Dat zal leiden tot een nog langer uitstel van het geven van een recht aan een groep aan wie dat recht toekomt, hetgeen ik ongewenst acht.

Ook de heer Jongeling is zijn betoog geëindigd met een aantal concrete vragen. Ik ben van mening dat de term 'openbare dienst' een voldoende juridische inhoud heeft. Ik verwacht hiervan in de toekomst geen moeilijkheden. Verwijzing naar de Ambtenarenwet, zoals de heer Jongeling suggereerde, is niet mogelijk, omdat die wet slechts ziet op degenen die in openbare dienst zijn aangesteld om hier te lande werkzaam te zijn. Een deel van de groep waarom het hier gaat, is niet in de zin van artikel 1 van de Ambtenarenwet ambtenaar. Alle Nederlanders die buiten Nederland in openbare dienst werkzaam zijn, krijgen het kiesrecht. Hieronder vallen dan ook degenen die door een rijksuniversiteit als

docent naar het buitenland worden gezonden en daar in dienst van de universiteit blijven, alsmede de gemeente-ambtenaar, die door de gemeente voor een aantal jaren is uitgezonden en in dienst van de gemeente blijft.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Iemand van de Vrije Universiteit dus niet.

Minister De Gaay Fortman: Ten eerste is het de vraag, of dat afschuwelijk zou zijn...

De heer **Van Mierlo** (D'66): Zij moeten natuurlijk in Nederland blijven.

Minister De Gaay Fortman: Ik aarzel met mijn antwoord, omdat ik niet weet, of men ten aanzien van lieden die bij gesubsidieerde instellingen van onderwijs werkzaam zijn kan zeggen dat er een Minister is tot wiens departement zij een relatie hebben.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Het is puur formalistisch, want in werkelijkheid...

Minister De Gaay Fortman: Formalistisch?

De heer **Van Mierlo** (D'66): Het onderscheid tussen een hoogleraar of een lector van de Vrije Universiteit of van de Gemeentelijke Universiteit is natuurlijk een volstrekt formeel onderscheid. Ze hebben beiden eenzelfde soort van relatie met de universiteit, met hun werk; zelfs hun salaris komt uit dezelfde pot.

Minister De Gaay Fortman: Wat wilt u daarmee zeggen? Wilt u bestrijden mijn stelling – die is a prima vista, althans op het eerste horen –, dat ik meen dat men kan verdedigen dat ten aanzien van een hoogleraar van de Vrije Universiteit kan worden gesteld, dat er een departement is, tot hetwelk hij in een bepaalde verhouding staat? Ik meen de heer Van Mierlo in zijn gevoelens tegemoet te komen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Ja, maar hij is volgens mij niet in overheidsdienst.

Minister De Gaay Fortman: Maar u zegt zelf: Het is puur formalistisch, dat onderscheid. Daarmee bent u begonnen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Neen, ik maakte een sprong terug naar mijn eerste opmerking en vroeg of die man naar uw gevoel onder deze wet valt. Ik weet niet wat uw antwoord is.

Minister De Gaay Fortman: Ik heb gezegd, dat ik het op het eerste gezicht verdedigbaar acht dat iemand, die werkzaam is bij een instelling van bijzonder onderwijs, een verhouding tot een bepaald departement heeft.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Dat acht ik ook verdedigbaar, maar ik weet niet of het onder de letterlijke tekst van de wet valt. Wij spreken nu over het vraagstuk of de formulering 'in overheidsdienst zijn' wel helder genoeg is om dit soort problemen te ontkomen.

Minister De Gaay Fortman: De formulering is: Werkzaam zijn in Nederlandse openbare dienst in het buitenland. Ik erken, dat daaraan weer een argument kan worden ontleend, dat het niet verdedigbaar is, maar zouden wij ook niet iets overlaten aan degenen die straks moeten oordelen of Jan er wel en Piet er niet onder valt? Het zijn volslagen willekeurige voornamen.

De heer **Nooteboom:** Het gaat natuurlijk niet alleen om de onderwijssector. Het gaat ook om stichtingen, die voor 100%, 99%, 98% enz. worden gesubsidieerd. Tot welke categorie worden die gerekend?

Minister De Gaay Fortman: Laten wij dat dan overlaten aan degenen, die over het kiesrecht van de betrokkenen zullen hebben te oordelen. Daar is een rechtsgang voor en laten wij het dan maar in vol vertrouwen aan de wijsheid van die rechtsgang overlaten. Bovendien vind ik – dit is niet onaardig bedoeld – dat men dit soort technische vragen niet pas bij de mondelinge behandeling aan de bewindsman moet stellen. Als hij dan ook nog zo vriendelijk is, zijn mening erover te geven om hem dan vervolgens op zijn kop te geven, gaat mij dat iets te ver.

Het derde lid van artikel D2 spreekt over het departement onder wiens werkzaamheden de betrokken functionarissen ressorteren, hetgeen iets anders is dan dat de betrokkene in een dienstverhouding tot een bepaald rijksdepartement staat, zoals de geachte afgevaardigde schijnt te veronderstellen. Het criterium is dus, dat de werkzaamheden onder een bepaald departement ressorteren. Met betrekking tot de gemeenteambtenaar, die naar het buitenland wordt gezonden, betekent het dat er altijd een minister kan worden aangewezen en dat dit veelal de Minister van Binnenlandse Zaken zal zijn.

□

De heer **Jongeling** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de Minister danken voor de antwoorden, die hij heeft gegeven. Ik blijf echter met een moeilijkheid zitten. Zeker in dit geval zou ik de Minister graag gelijk geven, omdat de zaak zelf mij zeer sympathiek is. Ik zou graag willen, dat deze gekwalificeerde groep het kiesrecht inderdaad kreeg.

Jongeling

Mijnheer de Voorzitter! De moeilijkheid, waarover ik het had, betreft het volgende. Artikel 90, lid 1, van de Grondwet zegt: 'De leden der Tweede Kamer worden rechtstreeks gekozen door de ingezetenen, tevens Nederlanders of door de wet als Nederlandse onderdanen erkend'. Artikel 6, lid 1, zegt: 'De wet verklaart wie Nederlanders en wie ingezetenen zijn.' Dat artikel dateert van 1887 en vlak daarop — in 1892 — had men de wet, die dat moest verklaren, al gereed. Daarin lees ik in artikel 13: 'Ingezetenen van Nederland zijn zij, die hun woonplaats in Nederland hebben'. In artikel 14 staat: 'Het ingezetenschap van Nederland houdt op door vestiging der woonplaats buiten Nederland'.

Mijnheer de Voorzitter! Daar kan ik niet onderuit! Dat is de hoofdrichtlijn, die de wet aangeeft. Ook heb ik gewezen op wat prof. Oud hierover heeft gezegd. Maar het hoofdcriterium is dat het ingezetenschap volledig is gekoppeld aan de woonplaats. De Minister is hierover wel heel erg kort in de memorie van antwoord en dat geldt ook voor hetgeen hij hierover opmerkt in de memorie van toelichting. Ik vind nu, dat er absoluut geen weerlegging is geleverd. Wanneer grote mannen als de heer De Gaay Fortman en de heer Stoffelen het met mij oneens zijn, wil ik in het algemeen wel buigen. Maar dit keer heb ik de argumenten niet gehoord en moet ik dus rechtop blijven staan.

□

Mevrouw **Kappene van de Coppello** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de Minister voor zijn antwoord. Ik heb er nota van genomen, dat volgens hem mijn motie ruimhartig zal worden uitgevoerd. Toch vind ik het jammer dat er niet meer concreet uitzicht wordt gegeven op de groepen, die eventueel wel naar het oordeel van de Regering kiesrecht zouden kunnen krijgen. Ik begrijp de voorzichtigheid op dit stuk niet erg, gezien het feit dat de Regering op andere punten wel anticipeert en reeds probeert, wetgeving te beïnvloeden, die voltooid zal worden in een volgende periode, waarbij impliciet politieke uitspraken worden gedaan. Zo zou ik mij kunnen voorstellen dat men bij het voorstellen van een grondwetswijziging daarnaast mededeelt, wie men met die verruiming tracht te bereiken. De Minister weet kennelijk in tegenstelling tot de heer Van Mierlo, dat het wél de bedoeling van mijn partij is, alle Nederlanders in het buitenland kiesrecht te verlenen. Ik

geloof toch dat de procedure, die nu gevolgd wordt, heel veel aanraking heeft met een attributief kiesrecht. Men zou namelijk kunnen zeggen dat de eis van geschiktheid, die aan Nederlanders in het buitenland wordt gesteld, in het systeem van de Minister de band van de loyaliteit ten opzichte van het Koninkrijk is. Ik ben er dan erg verrast over wat de loyaliteit zou moeten zijn. Als men in de harten van sommige Nederlanders kijkt, zal men misschien in principe niet zo geweldig veel loyaliteit met het Koninkrijk aantreffen. De moeilijkheid is, wie zal uitmaken, of men loyaal is.

Ik heb ten slotte nog twee opmerkingen naar aanleiding van de concreet gestelde vragen. Heb ik goed begrepen dat de Regering nu wel gaat onderzoeken, in welke ambassades eventueel wel gestemd zou kunnen worden, en in welke niet met het oog op de ruimere toevloed van Nederlandse kiezers in het buitenland, omdat natuurlijk het stemmen per brief nog steeds praktisch erg moeilijk is en men niet aan alle Nederlanders in het buitenland op den duur kan opleggen om bij volmacht te stemmen. Het kan namelijk wel eens onmogelijk zijn, dat zij mensen vinden, die de stem, die zij wensen uit te brengen, ook werkelijk zo zullen uitbrengen.

Ik vind het vervolgens jammer dat geen gelegenheid wordt gegeven aan de kiezers, die onder dit wetsontwerp vallen, hun oproepingskaart om te zetten in een volmacht-legitimatiekaart. Ik begrijp de autonomie van het Haagse bestuur zeer wel, maar geloof dat in de belangenafweging, die men moet maken ter zake van deze Nederlanders in het buitenland, die gedacht hebben dat zij wel naar Den Haag zouden kunnen komen om te stemmen, maar die op het allerlaatste moment verhinderd werden en dan hun oproepingskaart zouden kunnen endosseren aan een van de collega's die wel naar Nederland gaan, het kiesrecht van de Nederlanders in het buitenland zwaarder telt dan eventuele organisatorische bezwaren voor het Haags gemeentebestuur.

□

De heer **Stoffelen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Allereerst wil ik de Minister danken voor zijn antwoord, dat voor ons in ieder geval een nieuwe vraag heeft opgeleverd. Ik meende het begrip 'werkzaam zijn in Nederlandse openbare dienst' geheel te begrijpen. Na het antwoord weet ik dat ik dit niet alleen niet volledig begrepen heb, maar ook dat degenen, die daarover moeten

oordelen in grote moeilijkheden kunnen komen. Ik wijs onder andere op de tussenkomst van onze Minister (artikel D2) die moet bepalen, of betrokkene wel of niet in openbare dienst is. Los van de vraag, of de desbetreffende Minister hoogleraar is geweest aan de g.u. of de v.u. of een andere opleiding heeft gehad, vrees ik dat hij op de een of andere manier in moeilijkheden zal kunnen komen. Mijn vraag is nu: Gesteld dat degene, die dit aan de Minister vraagt, een niet bevreemdend antwoord krijgt, hoe is dan de verdere procedure?

Mijn tweede opmerking is dat onze vraag niet zozeer was om precies aan te geven welke Nederlanders nu wel of niet ook naar het oordeel van de Minister na de grondwetsherziening kiesrecht zouden moeten krijgen. Het ging om de vraag of wel of niet grondwettelijk alle bestaande belemmeringen zullen verdwijnen. De vraag was, of de eis van ingezetenschap wel of niet volledig zou verdwijnen; anders gezegd: of wel of niet aan een door de Kamer aangenomen motie gevolg werd gegeven. De vraag hoe dat dan door de wetgever zal worden ingevuld, is een andere die nu nog niet zo zeer aan de orde is. Het is voor ons echter meer dan een theoretische vraag. Zoals wij bij ons stemgedrag in 1968 al hebben laten blijken, zit het ons bijzonder dwars dat wij in de situatie verkeren dat wij aan bepaalde Nederlanders wel het kiesrecht willen en kunnen verlenen, maar aan andere niet. Het minste wat men dan kan doen, is die anderen heel duidelijk aantonen welk grondwettelijk perspectief er wel of niet is. Daar sloeg die vraag op. Ik zou graag zien dat de Minister nog eens op dat aspect inging.

Ik kom dan tot het stemmen op bij voorbeeld Nederlandse vertegenwoordigers in het buitenland. Bij een vorige wijziging van de Kieswet heeft de Minister naar mijn mening toegezegd, nog eens te zullen nagaan of het mogelijk is bijvoorbeeld aan Nederlandse militairen in het buitenland op legerplaatsen de mogelijkheid te geven om in persoon aan de stemming deel te nemen in het buitenland zelve. Wij zouden daar nog nader over horen. Komt dat nog? Bij het wetsontwerp over de Europese verkiezingen zullen wij er van onze kant in ieder geval uitgebreid op terugkomen. Die vraag zal dan naar alle waarschijnlijkheid bijzonder actueel zijn. Ik begrijp dat de Minister hier nu nog niet volledig op kan ingaan.

Minister **De Gaay Fortman**: Het is mij

Stoffelen

even ontgaan welke vraag straks nog aan de orde zal komen.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Dat is de vraag of Nederlanders per se naar Nederland moeten komen als zij in persoon aan de stemming willen deelnemen. Anders gezegd, is het de vraag of in het buitenland stembureaus moeten kunnen worden ingericht waar Nederlanders in persoon kunnen stemmen.

Minister De Gaay Fortman: U doelt op het stemmen op ambassades.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Ik noemde bij voorbeeld Nederlandse vertegenwoordigingen in het buitenland. Waar het precies moet, is een punt van nadere uitwerking, waarover nog kan worden gesproken.

Ik ben blij met de opmerking van de Minister dat het onderwerp in ieder geval in den brede terug komt wanneer ook aan andere categorieën Nederlanders na grondwetswijziging het kiesrecht zal worden verleend. De redenering van de Minister dat het helemaal niet zou kunnen, heeft ook naar zijn eigen zeggen alleen betrekking op de huidige situatie. Ik ben blij dat de Minister niet een dergelijke redenering toepast op schoolgebouwen, zo in de trant van: als niet alle schoolgebouwen in Nederland ingericht kunnen worden als stembureaus ben ik er tegen.... enz. Ik heb de indruk dat die redenering niet helemaal sloot. Ik dank de Minister overigens voor zijn antwoord. Wij zullen graag in overgrote meerderheid voor het wetsontwerp stemmen.

□

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer Jongeling heeft mij wederom gevraagd iets te zeggen over het grondwettelijke bezwaar. Ik kan er twee dingen van zeggen. De belanghebbenden worden door de belastingwetgeving als ingezetenen aangemerkt. De belastingwetgeving heeft ten aanzien van deze mensen gezegd dat ze ingezetenen zijn. Zij dragen derhalve bij aan de instandhouding van het publieke leven in Nederland.

Het tweede punt is dat zij een zodanige relatie met Nederland hebben omdat zij in een speciale relatie tot de overheid van Nederland staan, dat ten aanzien van hen een extensieve interpretatie van het woord 'ingezetene' verantwoord is. Zij behoren hier en zij komen in overwegende mate ook hier terug op gezette tijden.

Voor het overige moet ik verwijzen naar de in 1968 gewisselde stukken en

de thans gewisselde stukken en ik moet er de aandacht op vestigen, dat ook de Raad van State hier geen strijd met de Grondwet ziet.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello heeft nog eens aangedrongen op een uiteenzetting mijnerzijds, welke categorieën in de toekomst het kiesrecht zullen verkrijgen wanneer zij in het buitenland gevestigd zijn. Ik ben niet in de laatste plaats daarom zo terughoudend geweest, omdat deze materie volledig aan de orde komt bij wetsontwerp 14 223. Ik heb in de tweede plaats opgemerkt – men kan het zowel positief als negatief achten – dat ik vind dat zoveel mogelijk Nederlanders in het buitenland stemrecht moeten krijgen, maar ik vind evenzeer dat niet allen het behoren te krijgen. Ik stel mij voor dat dat 'niet allen' bepaald wordt aan de hand van objectieve criteria die onder andere aan de Kiesraad gevraagd zullen worden, omdat de Kiesraad het voornaamste adviescollege van de Regering op dit punt is.

De geachte afgevaardigde heeft ook nog gevraagd, of ik nog eens wil nagaan, in welke landen wel in ambassades gestemd kan worden. Ik wil dat wel aan mijn college van Buitenlandse Zaken vragen, als de geachte afgevaardigde daar zoveel prijs op stelt.

Wat de kwestie van de oproepingskaart en de volmacht betreft heb ik betoogd, dat ik het aan de gemeente Den Haag wil overlaten. Met andere woorden, ik wil de gemeente Den Haag, die een speciale taak krijgt in dit verband, ook de mogelijkheid geven om zelf ten aanzien van die taak te handelen zoals zij vindt, dat gehandeld moet worden. Ik herhaalt dat er naar mijn mening zeer weinig naar Nederland gegaan zal worden om te stemmen. Ik ben overigens wel bereid, nog eens na te kijken of in dit opzicht aan het bezwaar van de geachte afgevaardigde tegemoet zou kunnen worden gekomen.

Ik besluit wat het betoog van mevrouw Kappeyne betreft met de opmerking dat de wetgever zeer veel kan regelen, maar niet alles. Er zijn gevallen bekend dat mensen die in Nederland wonen, door volstrekt onvoorzien omstandigheden niet in staat zijn, aan de stemming deel te nemen en ook niet de gelegenheid hebben, iemand te machtigen. Dat is natuurlijk zeer betreurenswaardig, maar het is onvermijdelijk dat wij niet alles kunnen regelen, zoals wij het graag zouden willen.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): Het was alleen mijn bedoeling, dat er niet een typisch verschil zou zijn in de uitoefening van het kiesrecht tus-

sen de Nederlanders in het buitenland en de Nederlanders hier. U omschreef het zo stellig in de memorie van antwoord, dat ik eruit afleidde, dat er helemaal geen mogelijkheid was om alsnog die oproepingskaart om te wisselen in een volmacht/legitimatiekaart. Als u zegt dat het eventueel wel zou kunnen, dan ben ik al tamelijk tevreden.

Minister De Gaay Fortman: Dat zou dan nog wel eens duchtig nagegaan moeten worden. Ik kan natuurlijk niet de toezegging doen dat men er voortaan niet zo verschrikkelijk op behoeft te letten omdat men zelfs op het laatste moment een oproepingskaart in een volmacht kan omzetten. Dat zal aan zekere regels gebonden moeten zijn.

Mevrouw Kappeyne van de Coppello (VVD): De regels van de wet die wij onlangs hebben aangenomen.

Minister De Gaay Fortman: Ja, alle kiezers zijn gelijk, maar er zijn kiezers die anders gelijk zijn dan andere. Deze lieden verschillen van de geachte afgevaardigde en van mij, doordat zij niet in Nederland wonen. Dat brengt zekere administratieve moeilijkheden mee. Ik vind het best dat men naar het volmaakte streeft, maar het moet natuurlijk niet ad absurdum leiden.

De heer Stoffelen heeft gelijk. Hij heeft het zo niet gezegd, maar ik proefde dat achter zijn woorden. Ik had mij niet moeten laten verleiden om op de vraag van de heer Van Mierlo omtrent de vermeende hoogleraren aan de vrije universiteit in te gaan. Om te voorkomen dat er narigheid over ontstaat, stel ik mij voor dat door mijn medewerkers nog eens duchtig te laten uitzoeken en dan in een brief aan de Kamer mijn definitief bescheid te geven. Het is weer een les voor mij geweest. De courtoisie die ik graag in acht neem ten opzichte van leden van deze Kamer, heeft mij in de kuil doen vallen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Ter rechtvaardiging van die vraag wil ik nog het volgende stellen. Je probeert toch bij voorbaat zoveel mogelijk lacunes in de wetgeving te vermijden? Het stellen van de vraag of die formulering eigenlijk zuiver genoeg is, is realistisch. Het is ook realistisch om aan de hand van een voorbeeld te vragen of dat er onder valt om er achter te komen of je met die formulering genoeg kunt nemen. Dat de Minister naar zijn vermogen probeert te antwoorden, is niet in een kuil vallen, maar dat is een beetje zijn plicht.

De Gaay Fortman

Minister **De Gaay Fortman**: Ik ben natuurlijk verplicht te antwoorden, maar ik ben niet verplicht om te antwoorden in een sfeer van 'sta stil of ik schiet.'

De heer **Van Mierlo** (D'66): Die creëer ik niet.

Minister **De Gaay Fortman**: Dat is mijn fout geweest. Daar maak ik de geachte afgevaardigde geen verwijt van. Ik heb zelf ook herhaaldelijk geprobeerd Ministers tot onberaden uitspraken te verleiden en ik heb er altijd een uitbundig plezier in gehad als dat eens een enkele keer lukte.

De heer **Jongeling** (GPV): De Minister zal begrepen hebben dat in elk geval mijn vraag die al eerder was gesteld, inzake hoogleraren in het algemeen, niet bedoeld was om hem in een of andere kuil te lokken, maar zeer relevant was.

Minister **De Gaay Fortman**: Er zijn natuurlijk leden van de Kamer die braver zijn dan andere leden van de Kamer.

De heer **Stoffelen** stelde nog een vraag. Gesteld werd dat de eerstgerede partij de Minister is tot de werkzaamheden van wiens departement de zaak geacht wordt te behoren. Ik denk dat er een AROB-beroep is, maar ook dat zal ik moeten nagaan. Ik zal proberen mijn 'lijk' te verbeteren, de hele materie te doen onderzoeken en in een schriftelijk stuk aan de Kamer te doen toekomen. Ik kan echt niet zeggen op welk tijdstip dit kan gebeuren. Wij zijn in een tijd van het jaar dat al deze dingen zo moede worden dat een mens de lust tot werken vergaat.

De heer **Stoffelen** heeft ook nog gesproken over de kwestie van het ingezetenschap en de motie-Kappeyne van de Coppello. Ik ben van mening dat ik die motie ruimhartig heb uitgelegd in wetsontwerp 14 223. Ik wil echter wel dringend vragen de discussie daarover te houden bij de behandeling van dat wetsontwerp.

Dan kom ik op de kwestie van het stemmen in het buitenland. Wij zullen de mogelijkheden onderzoeken – en dat sluit aan bij de vraag die mevrouw Kappeyne van de Coppello over de ambassades heeft gesteld – om in een ander land al dan niet in een ambassade in persoon te stemmen. Wij kunnen dat toezeggen omdat wij nog steeds bezig zijn met het vraagstuk van de heer **Stoffelen** over de Nederlandse militairen in het buitenland. Ik meen dat de geachte afgevaardigde weet dat de kiesraad afwijzend heeft geadviseerd. Ik heb mij daar niet bij neergelegd. Ik heb opdracht gegeven na te

gaan of toch ondanks het afwijzend advies van de Kiesraad niet een regeling te ontwerpen is om dat tot stand te brengen. Ik weet dat er op mijn tafel een nota ligt dienaangaande, waarin mijn medewerkers mij een zekere procedure voorstellen. Op die nota staat noch 'heden', noch 'terstond', noch 'veel spoed', noch 'onmiddellijk' en ik voel mij dan ook volkomen gerechtigd hier te verklaren dat ik het stuk niet gelezen heb. Ik ben niet bereid, dat stuk aan de Kamer over te leggen.

Laat ik eindelijk eens flink worden, mijnheer de Voorzitter....

Over de kwestie van de stembureaus in het buitenland heb ik al gesproken. Ik zou hiervan nog willen zeggen, dat mijn bezwaar wat de ambassades betreft is gelegen in de beperktheid van het personeel van de meeste ambassades. Het zou een ander karakter krijgen bij uitbreiding van de groep van Nederlanders die in het buitenland mogen stemmen. Echter, wanneer men weet dat slechts de mensen die zich in de ambassade bevinden (en dan nog niet eens allemaal) mogen stemmen, dan moet naar mijn mening worden gevreesd, aangezien het om slechts enkelen gaat, dat het stemgeheim niet voldoende kan worden gewaarborgd. Ook dit zullen wij nagaan. Wij moeten dit trouwens wel doen met het oog op de schone toekomst die de Nederlanders in het buitenland nog wacht, althans wat het kiesrecht betreft.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

Over de onderdelen van het wetsontwerp wordt geen beraadslaging gevoerd.

De behandeling van het wetsontwerp wordt geschorst.

Het lid **Porthéine** vervangt het lid **Vondeling** op de voorzittersstoel.

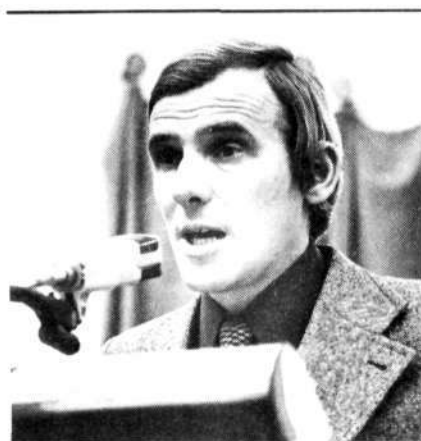

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake onderwijs (13 874)**.

De algemene beraadslaging wordt hervat.

□

De heer **Evenhuis** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de bewindslieden en de regeringscommissaris voor de beantwoording van de gemaakte opmerkingen en vragen. De Minister van

Binnenlandse Zaken heeft nog eens stilgestaan bij de geschiedenis van de totstandkoming van het regeringsvoorstel. Ik meen dat het goed is dat hij dit heeft gedaan. Hij heeft ook stilgestaan bij de advisering ten aanzien van het regeringsvoorstel. Daarvan moet het ons toch van het hart, dat juist een orgaan als de Onderwijsraad nog wel had kunnen worden geraadpleegd voordat de Regering met haar voorstellen bij de Raad van State kwam en erover zelf een definitief oordeel gaf na de werkzaamheden van de staatscommissie. Ik meen, dat daarvoor wel de tijd zou zijn geweest. Juist voor een artikel als het onderwijsartikel uit de Grondwet zou dit zeker op zijn plaats zijn geweest.

Over het delegatieprobleem zou ik van de kant van de Regering toch nog graag een nadere verduidelijking krijgen – daarbij gaat het mij met name om 'krachtens of bij wet' – omdat, als de oude grondwetstekst zou blijven bestaan, het begrip 'bij wet' een andere interpretatie zou krijgen wanneer de systematiek en de betekenis van de nieuwe Grondwet zou gaan gelden. Anders gezegd: zonder wijziging van de tekst van de oude Grondwet zou er dan toch een andere betekenis in gelegd kunnen of moeten worden.

Wij hebben een amendement ingediend op lid 2, waarin het gaat over het openbaar onderwijs overal of in elke gemeente. De Minister van Onderwijs en Wetenschappen heeft daarvan gezegd dat 'overal' een nog grotere verzekering zou kunnen zijn dan 'in elke gemeente'. Ik betwijfel dat, omdat door samenvoeging van gemeenten en dergelijke – vanavond zullen wij weer over een dergelijke samenvoeging spreken – het grensoverschrijdende effect wel eens veel groter kan worden. Bovendien is 'overal' als het om afstand gaat sterk aan subjectieve interpretatie onderhevig.

Evenhuis

Ik heb echter begrepen, dat er geen al te grote problemen bij de Regering bestaan om één van de amendementen op dat stuk over te nemen. Het gaat er in dit geval om, dat het recht van het openbaar onderwijs ook verzekerd wordt en blijft onder de nieuwe Grondwet. Het is helaas ook een bittere noodzaak talloze gemeentebesturen op hun verplichtingen ten aanzien van het openbaar onderwijs te wijzen.

Ik zou de Minister nog een vraag willen stellen ter wille van de schoonheid van de nieuwe tekst. Er zijn twee amendementen met een klein verschil in de bewoordingen. Wij zijn ervan uitgegaan dat openbaar onderwijs inhoudt het door de overheid gegeven onderwijs. Daarom hebben wij, ook ter wille van de schoonheid, de woorden 'van overheidswege' weggelaten. Wij vernemen gaarne aan welk amendement de Minister de voorkeur geeft.

Een aardige discussie was de door de Minister van Binnenlandse Zaken gegeven interpretatie van het begrip 'vrijheid van onderwijs' en speciaal daarbij de vrijheid van het bijzonder onderwijs. Illustratief is dat, als je over volstrekte vrijheid van onderwijs zou spreken – dat doen wij niet en het ligt ook niet in de tekst besloten –, door die wijziging in de tekst eigenlijk de hele onderwijswetgeving in elkaar zou storen. Dat bewijst hoe subtiel de wijzigingen overwogen moeten worden. Die gedachte bekwam mij toen de Minister sprak over de vrijheid van het bijzonder onderwijs.

Ik dacht bij mijzelf: als de Minister nog even doorgaat, dan gaat de tekst van de heer Hermes op een gegeven moment een bedreiging vormen voor de vrijheid van richting van het onderwijs. Op die manier zou men het precies in omgekeerde richting kunnen uitleggen. Ik ben daarbij een belangstellend toeschouwer. Ik ben benieuwd naar de reactie van de heer Hermes op de interpretatie van de Minister. Ook dat illustreert echter hoe zorgvuldig men moet afwegen bij het samenstellen van een tekst voor de Grondwet.

Ik dacht dat de Minister iets wilde zeggen?

Minister De Gaay Fortman: Ik wilde u laten uitspreken, want dat is iets wat mij zelden overkomt.

De heer Evenhuis (VVD): Ik wil u graag alle ruimte geven.

Ik constateer dat een kleine verandering in de samenhang van de tekst tot een wezenlijk andere betekenis zou kunnen leiden, met name als het op

een gegeven moment om de interpretatie gaat. Wij wachten op dat punt echter met belangstelling de nog volgende discussie af.

Interessant was de dialoog tussen de Minister van Binnenlandse Zaken en de heer Waltmans, waarbij het ging om de, in de woorden van heer Waltmans, 'maatschappelijke kastenschool'. Als ik goed naar de Minister van Binnenlandse Zaken heb geluisterd, heeft hij gezegd: Ja, dat kan, het is een consequentie van de vrijheid van onderwijs.

Ik ben ook geneigd tot die interpretatie. Als men over vrijheid van onderwijs praat, heeft men het over beperkte vrijheid van onderwijs en als men over beperkingen praat, kan men zich afvragen waar die gelegd moet worden.

Nu staat in artikel 16 van de conceptwet op het basisonderwijs dat het niet is toegestaan een geldelijke verplichting aan de ouders op te leggen, in de vorm van bij voorbeeld schoolgeld, wanneer het gaat om toelating tot de school.

Minister Van Kemenade: Om precies te zijn staat daar, dat de toelating niet afhankelijk mag worden gesteld van een geldelijke verplichting. Dat betekent, dat er een 0-voet moet zijn in de bijdrage van de ouders.

De heer Evenhuis (VVD): Akkoord. Er moet een 0-voet zijn, maar de toelating mag niet afhankelijk gesteld zijn van een geldelijke verplichting. Dat zou betekenen, dat de geldelijke verplichting niet aanwezig mag zijn. Als dat dan toch gebeurt, is dat dan niet strijdig met de vrijheid van onderwijs, zeker zoals de Minister van Binnenlandse Zaken die heeft geïnterpreteerd? Afgezien van het oordeel dat men heeft over het verschijnsel van dit soort scholen, hoe vult men het principe van onderwijs in en waar legt men de grenzen? Daarover zou ik graag een nadere uiteenzetting van beide bewindslieden horen.

Het onderwijsverslag zal officieel niet meer worden geschreven. Het wordt verwerkt in of een aanhangsel van de begroting van Onderwijs. Hoe dat er gaat uitzien, zullen wij moeten afwachten. Ik kan mij voorstellen, dat het, wanneer het verwerkt wordt in de begrotingsbrief, allemaal wat versluierd overkomt. Dat zou onze fractie betreffen, omdat het hier een zelfstandige rapportage van op een specifiek terrein deskundigen betreft, met name de inspecties. Zij kunnen een eigen zelfstandig oordeel en een eigen zicht hebben op wat in het onderwijs ge-

beurt. Het is naar mijn mening waardevol, dat ook dat eigen, zelfstandig oordeel in het geheel van de afweging, zowel van wat er in de school gebeurt, als van wat het beleid wil, betrokken kan worden. Onze fractie hecht daaraan grote waarde. Op dat punt hebben wij dan ook inmiddels een amendement ingediend.

Tot slot richt ik nog een bijzonder woord van dank aan de Minister van Onderwijs en Wetenschappen voor de gevoelige manier van antwoorden en de bijzondere wijze, waarop hij tot selectieve interpretatie in onderwijs en politiek in staat blijkt te zijn.

□

De heer Waltmans (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik hoop dat ik in staat zal zijn de fijngevoeligheid van de heer Evenhuis te evenaren.

Ik was bijzonder vergenoegd met het antwoord van de bewindslieden en de regeringscommissaris, omdat het op een aantal twijfelpunten die ik had zo nadrukkelijk stelde dat mijn zorg ten onrechte was en dat ik, in ieder geval wat hen betreft, geen zorg hoeft te hebben over de aantasting van de pacificatie van het Nederlandse onderwijs in welke richting dan ook en voor een ondergraving van datgene wat wij allemaal als een groot goed in onze samenleving beschouwen.

Ik stel nog eens nadrukkelijk dat ons uitgangspunt is geweest dat wij alles afwijzen wat de pacificatie in het gedrang brengt en dat wij alles afwijzen wat het openbaar onderwijs minder zekerheid zou geven. In dit verband zou ik de heren Evenhuis en Bakker willen vragen of zij in nader overleg niet hun beider amendementen in elkaar zouden kunnen schuiven. Dat lijkt mij niet zo moeilijk nu de heer Evenhuis in ieder geval aan zijn bedoelingen heeft toegevoegd dat van overheidswege voor het basisonderwijs in de gemeenten zou worden gezorgd.

Ik begrijp nog niet – ik vrees dat ik het in dit debat ook niet zal begrijpen – hoe het mogelijk is dat de centralisatie- en bureaucratietendens van het CDA afkomstig is. Ik begrijp dat niet zo best gezien de opvattingen welke deze partij in den lande verkondigd. Men blijkt bij het CDA meer vertrouwen te hebben in de algemene maatregelen van bestuur en in regeringscirculaires dan in provinciale staten en gemeenteraden als het over onderwijs gaat. Dat kan ik weer niet rijmen met hun voorliefde voor lokale en regionale overheden als het om andere zaken gaat.

Ik wil nog een enkele opmerking maken over de amendementen. Van de

Waltmans

amendementen van de heren Bakker en Evenhuis hoop ik dat zij in elkaar geschoven kunnen worden. Zou dat niet het geval zijn, dan neem ik aan dat mijn voorkeur toch zal uitgaan naar het amendement van de heer Bakker, omdat dat een wat duidelijker taal spreekt.

De amendementen van de heer Hermes zullen in genedele onze instemming kunnen hebben, om de doodeenvoudige reden dat – ik noem slechts iets – de numeris fixus, als die nu geconstitutionaliseerd wordt, natuurlijk ook geconstitutionaliseerd wordt in het begrip 'passend' dat zij hanteren in hun amendement op stuk nr. 13. De Minister heeft voldoende duidelijk gemaakt dat het daarbij eigenlijk lood om oud ijzer is.

Ik meen dat het amendement, voorkomende op stuk nr. 15, zo contrair is aan mijn betoog, dat ik het niet kan steunen. Er wordt immers van gesproken over de welbewuste uitsluiting van delegatie aan provincies en gemeenten, hoe bescheiden zij in het verleden ook is geweest, zelfs voor de heel verre toekomst, ook na nieuwe bestuurlijke eenheden. Dat lijkt mij niet zinnig.

Mij ontgaat in 1976 ook wel een beetje de zin van het artikel, dat de Koning jaarlijks een rapport moet uitbrengen over de staat van onderwijs.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Wij zijn steeds bereid bewindslieden, in dit geval ook de Regeeringscommissaris, te danken voor hun opmerkingen en hun antwoorden, even dankbaar als zij waren voor wat van de zijde van de Kamer, ik neem aan van elk lid in het bijzonder, tot hen kwam. Wij zijn daarvoor te meer erkentelijk, daar wij voor zover het de amendementen aangaat mild zijn begoten met het groene licht. Zij hebben onbezwaard daarvan heel wat gegeven. Ik hoop niet dat het een soort van koopsom was om met huid en haar en met hart en hand te verdwijnen in hun stellige geruststellende betuiging, dat voor de teergevoelige vrijheid van onderwijs minder dan niets zou zijn te duchten. De kou is uit de lucht, heeft de Minister van Binnenlandse Zaken van de Grondwet gezegd. In eerste instantie hebben wij van onze kant al beweerd, dat wij niet gans of was het gans niet, voor hen angst koesteren. Trouwens, wat kan er in enkele maanden nog gebeuren? Wel koesteren wij angst voor de eventueel na deze bewindslieden komende en voor wat zij zich onverhoopt

zullen menen te kunnen veroorloven.

Die vrijheid blijft gewoon zoals zij is, dus: de vrijheid blijft. Wij hebben ook niet gezegd dat de voorgestelde grondwetswijzigingen ostentatief de vrijheid in zware boeien ketenen en knevelen. Slechts is her en der wel eens voorzichtig gevraagd of het erop lijkt dat die vrijheid straks bij voorbeeld in het rood gekleed zal gaan. Voor ons is niet slechts de vrijheid bijzonder dierbaar, maar ook de mantel en het kleed, waarin zij zich hult.

Toch is de klopp van ons hart nog steeds niet helemaal rustig. Er verandert, zo zeggen de bewindslieden, niets. Het is slechts modernisering en verder is er niets aan de hand. Maar, zo vraag ik hun, waarom dan toch zo veranderd als is voorgesteld te veranderen, als er niets verandert? Ik noem enkele knelpunten. In de eerste plaats noem ik het punt van de gezondheid. De Minister heeft gezegd dat het meer mensen dan alleen de leerlingen aangaat. Ik had dat reeds toegegeven en dat ook uitgesproken. Slechts luidde mijn vraag waarom speciaal gezondheidseisen worden gesteld aan onderwijsgevenden als het bij voorbeeld gaat om sollicitaties en benoemingen, zoals bij andere betrekkingen of ambten niet ongebruikelijk is. Met de tekst heb ik moeite. Ik meen een gedeelte tussen komma's te kunnen weglaten, omdat de zin dan directer klinkt. Het gaat dan om regels die zijn te stellen aan de gezondheid en, staat er, 'ten aanzien van de bekwaamheid en zedelijkheid van hen die onderwijsgeven'. Ben ik dan een slecht exegeet wanneer ik bij bescherming van gezondheid – ook in tegenstelling met wat hier werd bijgebracht – denk aan gezondheid van onderwijsgevenden?

Het verhaal begint eentonig te worden, mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu bij de delegatie, opzij en omlaag en bij krachten en bij de wet. De bewindslieden roepen om strijd, dat het al gebeurde en nog gebeurt. Dat is ook al weer geen nieuws en ook dat is in eerste instantie geen ogenblik ontkend. Mijn klomp dreigt echter wel wat krakend te breken. Immers, destijds heette het dat de nieuwe grondwet lenig en soepel zou moeten zijn en dat hij een geschikte uitvalsbasis zou behoren te zijn voor de toekomstige wetgeving. Welnu, thans gaat het om bevestiging en verankering van bestaande wetten en praktijken. Dat is toch wel een keerpunt, registreer ik bevreemd.

Het gaat dus om een bevestiging van bestaande wetgeving, maar wanneer iets bij de wet geldig is, behoeft dat toch niet te betekenen dat ik het

ten overvloedige nog eens grondwettig geconsolideerd wil zien? Als bewijs van de wettige praktijk is vandaag aangedragen het voorbeeld van een wet waardoor mijn fractie destijds, als ik het wel heb, niet onder de voet is gelopen. Als nu sommige zaken in de wet zijn neergelegd, wil ik dat nog niet in de Grondwet hebben. Immers, wanneer wetswijziging door ons gewenst zou worden, wordt het er alleen maar moeilijker op wanneer zoets in grondwetsbepalingen wortelt.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom nu tot de deugdelijkheidseisen en bekostigingsvoorwaarden. De bewindslieden gaven ten antwoord: De grenzen zijn immers vloeiend.

Ook dat heb ik onbekrompen beleiden. Ik heb gezegd, dat zij echter niet van de tafel van lid 3 en van het bed van lid 4 mogen worden gescheiden. Zij behoren bijeen en kunnen elkaar wederkerig bijstaan en belichten. Ik heb gesproken van een ellips-achtig criterium met twee middelpunten. Wij willen het namelijk eenvoudig houden en het ontwerp wil het simpel maken naar onze indruk. Juist in vereniging kunnen beide zaken heilzaam werken. Nu worden ze al te zeer losgekoppeld en gaat het lijken op een heel specifieke vorm van verdeel-en-heers.

Artikel 1.22 wil niet – is gezegd – de numerus fixus constitutionaliseren. Toch wordt dit in het licht van andere uitspraken weer dubieus want waarom zegt de Minister in dit geval niet: De numerus fixus bestaat immers al en wordt nu alleen maar in de Grondwet vastgelegd? Of: het is een bevestiging van de bestaande praktijk?

Minister **De Gaay Fortman**: Omdat het de bedoeling niet is. Wij achten de numerus fixus niet een zaak, die men in de Grondwet moet vastleggen dan wel moet verbieden.

De heer **Abma** (SGP): Ik noteer dankbaar, dat dat in ieder geval niet de bedoeling is. Het wordt alleen een beetje moeilijk welke bestaande praktijken wel en niet bevestigd worden. Dat is voor ons de vraag.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom bij de eerbiediging van de godsdienst en levensovertuiging. Ik dank de Minister voor het antwoord terzake. Het waren echter in feite precies dezelfde woorden, die ik in eerste instantie reeds had uitgesproken. Ik ben misschien wel erg ver gegaan, want ik heb heel duidelijk gezegd dat leerlingen – dat kunnen ook leerlingen van het bijzonder onderwijs zijn – zeker wel geconfronteerd mogen worden met afwijkende opvattingen. In zekere zin kan men zeggen

Abma

dat dit zelfs behoort. Wat voor mij eigenlijk het grote punt was, is dat het in dit geval, waarop de Minister duidelijk heeft gereageerd, niet alleen door sommigen als kwetsend wordt ervaren, maar dat dit nu juist via landelijke examenopgaven moet gebeuren. Ik geloof dat dit niet de methode is om dat wat overigens gewenst kan zijn te bewerkstelligen.

Ten slotte wil ik nog iets zeggen aan het adres van mijn geachte collega Van Ooijen. Hij zal begrepen hebben dat ik wil ingaan op wat hij aan mijn adres heeft opgemerkt over mijn orthodoxe ketterij (of ketterse orthodoxie), die hij mij als afschrikwekkend heeft voorgehouden. Ik heb begrepen wat hij met deze paradox bedoelt. Aan het einde van mijn bijdrage in eerste termijn heb ik gezegd dat, als wij iets willen houden zoals het is, wij dan op zijn tijd zullen moeten veranderen. Dat is juist een weerstaan van die ketterse orthodoxie. De vraag is natuurlijk wel, of die verandering op dat gelijk blijven is toegespitst.

Een ander punt is dat de heer Van Ooijen zo ras is afgeweken van het orthodoxe spoor, dat hij in het Brabants Nieuwsblad volgde. Hij zei dat hij plots een grote ontdekking deed, namelijk dat het hier gaat om een algehele grondwetswijziging, waardoor zijn oorspronkelijke visie is gewijzigd. Ik deed echter precies de omgekeerde ontdekking. Ik meende dat het een algehele grondwetswijziging zou worden, maar kwam tot de ontdekking dat het er niet van gekomen is. Ik geloof dat ik dat ook van de heer Van Mierlo bij een eerdere gelegenheid heb beluisterd, terwijl – het wordt steeds ingewikkelder – de heer Van Ooijen ook namens de heer Van Mierlo in dezen heeft gesproken.

□

De heer **Jongeling** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de beide bewindslieden graag danken voor wat zij hebben gezegd. Op een aantal punten is er ongetwijfeld verheldering gekomen, hetgeen wij slechts kunnen toejuichen. Ik zal nu niet meer op alle details ingaan. Dat is al genoeg gebeurd en zal stellig nog verder gebeuren door mensen die daarvoor wellicht bekwaam zijn dan ik. Ik wil mij beperken tot de hoofdvraag, die ik in eerste instantie heb gesteld, namelijk of er voldoende noodzaak is tot wijziging van artikel 208 van de Grondwet. Ik wil alvast wel zeggen dat – ik neem daarmee natuurlijk alle belangstelling weg – ik nog steeds op het standpunt sta dat ik aan-

vankelijk heb verdedigd, namelijk dat die noodzaak onvoldoende aanwezig is. Ik zal dat toelichten. Nu al is gebleken wat nieuwe formuleringen kunnen loswoelen. Zo is het indertijd ook wel geweest met het pacificatie-artikel 208. De bevredigingscommissie-Bos heeft al heel wat moeten worstelen over een precieze formulering. Dat is in de Kamer in 1917 voortgezet, maar in 60 jaar is er geleidelijk aan steeds meer helderheid gekomen onder andere in de jurisprudentie, in een organieke wet en in alles wat daarop werd gebouwd, zodat men langzamerhand vrij goed wist waaraan men toe was, al bleef er nog wel strijd tot het laatste toe. Al die vastigheid dreigt nu te verdwijnen met de schrapping van dit artikel. Dat gebeurt op een moment dat het gehele onderwijs weer op de helling staat, dat er veel nieuwe dingen zijn of worden doorgevoerd. Meer dan voorheen wil de Regering een zeer actieve rol spelen inzake het onderwijs. De Minister van Onderwijs komt met een hele reeks van nota's, voorstellen, voorontwerpen, enz. Hij stormt als het ware in zijn vernieuwingsdrang over de Kamer heen. Wij kunnen het bijna niet bijbenen. In die vernieuwingsdrang zitten naast goede elementen ook punten die vooral van confessionele zijde nogal wat kritiek ontmoeten. In deze storm grijpen wij ons dan vast aan artikel 208, met alle stabiliteit die daar langzamerhand in gekomen is. Nu blijkt ook dit artikel niet aan de vernieuwingsdrang te kunnen ontsnappen. Wat ervoor in de plaats komt, lijkt mij voorshands niet beter, veiliger en meer geruststellend dan wat wij tot nu toe hebben. Er is nu al zoveel toelichting nodig en er blijken zoveel echte of gewaande misverstanden te zijn, dat het ons in dit geval beter lijkt, vast te houden aan de oude formuleringen en geen voorstel tot verandering van het grondwetsartikel 208 in overweging te nemen.

□

De heer **Hermes** (KVP): Mijnheer de Voorzitter! Ook wij beginnen graag met onze erkentelijkheid te betuigen aan de bewindslieden en aan de Regeeringscommissaris voor de beantwoording in eerste termijn.

In deze tweede ronde, wil ik graag beginnen met allereerst het artikel 1.22 aan te snijden in combinatie met artikel 1.23. Ik heb begrepen dat de zaken niet zo geweldig ver uit elkaar behoeven te liggen. Men kan zich eigenlijk afvragen of er eigenlijk nog wel reden tot verschil is. De zaken dekken elkaar inhoudelijk zo identiek – ik heb ook be-

grepen dat de Regering daarom geen bezwaren heeft om alsnog het bewuste lid onder te brengen in artikel 1.23 – dat de belangstelling om het amendement te handhaven des te groter is geworden. Er blijft wel een probleem, namelijk de kwestie van de numerus fixus.

De Minister van Binnenlandse Zaken heeft er terecht op gewezen dat ook de staatscommissie Cals-Donner bij de toelichting over het woord 'passend' heeft gewezen op de sociaal-economische omstandigheden. Toch is de tekst van de toelichting van de staatscommissie wat algemener gesteld dan de tekst van artikel 1.22, omdat daarin duidelijk wordt gesproken over 'afstemmen'. Ik meen dat het een goed standpunt van de Regering is – dat wij ook willen delen – dat men de numerus fixus niet in de Grondwet moet vastleggen of uitzonderen. Het lijkt mij het verstandigste dat de Grondwet daar niet over spreekt. Er is nog een ander groot verschil. Numerus fixus is nooit grondwettelijk uitgesloten geweest. Wij hebben tot nu toe altijd gesproken over een numerus fixus op andere gronden dan het afstemmen op de arbeidsmarkt. Dat is juist in deze Kamer bij amendement in grote meerderheid verworpen. De numerus fixus uit anderen hoofde blijft over. Het lijkt mij dan verstandig, een tekst te zoeken die niet voor tweeërlei uitleg vatbaar is en die ook niet alle mogelijke verwachtingen of interpretaties met zich mee kan brengen. Laten wij maar nuchter blijven en ons houden aan wat de staatscommissie-Cals-Donner heeft voorgesteld in het eerste lid van artikel 83, waarvan ik begrepen heb dat ook de Raad van State de Regering uitdrukkelijk heeft geadviseerd, die tekst over te nemen. Dan bevinden wij ons in veilig vaarwater. Wij spreken ons dan noch vóór, noch tegen een numerus fixus uit. Grondwettelijk wordt op dat punt dan niets vastgelegd. De sociaal-economische omstandigheden kunnen dan inderdaad een rol spelen bij het al of niet kunnen honoreren van een aanvraag om onderwijs.

Overigens geloof ik dat het ook om andere redenen goed is om deze artikelen bij elkaar te plaatsen. Ik heb met belangstelling geluisterd naar de uiteenzetting van de Minister van Onderwijs over vorming, opleiding en onderwijs. Een van de uitgangspunten van de Contourennota is ook dat onderwijs en vorming niet te scheiden zijn. Op grond van die overweging lijkt het mij erg belangrijk om 1.22 wederom het eerste lid van artikel 1.23 te laten worden, zij het met een andere redactie.

Hermes

Ik ga graag over op 1.23. Ik wil hierbij de kanttekening maken dat de bewindslieden met het nodige enthousiasme geconstateerd hebben, dat er geen gevaar bestond voor het bedreigen van de vrijheid van het onderwijs, van de fundamenteën van de pacificatie. Dat is juist, dat hebben wij ook uitdrukkelijk naar voren gebracht. Er mag echter niet de indruk worden gewekt, alsof er niets aan de hand is. De problemen die wij hebben, hebben niet zozeer met de vrijheid van onderwijs op zichzelf te maken als wel met de mate van vrijheid. Delegatie aan provincie en gemeente en de voorwaarden die gesteld kunnen worden, zijn voor ons zulke belangrijke zaken dat wij er de nodige waarde aan hechten.

De Regering heeft begrip getoond, toen zij zei dat zij met genoeg had gehoord dat wij er begrip voor hadden dat niet iedereen meer de gelegenheid heeft gehad om te adviseren. Wij vroegen juist naar de Onderwijsraad. De Regering heeft gezegd dat zij consequent heeft willen handelen en niemand advies heeft laten uitbrengen. Daarvoor hebben wij weer wel enig begrip, maar je vraagt je af, of de twee belangrijke wijzigingen ten opzichte van de staatscommissie-Van Schaik, ten opzichte van de proeve en ten opzichte van de staatscommissie-Cals-Donner niet de aanleiding hadden kunnen zijn, de Onderwijsraad toch maar in te schakelen. Wijzigingen als het delegatieprobleem en de nieuwe formulering van de subsidievoorwaarden hadden toch wel voor nader advies mogen worden voorgelegd aan de Onderwijsraad.

Ik wil beginnen met het moeilijkste probleem, namelijk met dat van de delegatie. De Minister van Binnenlandse Zaken heeft betoegd, dat die niet meer weg te denken is. Er is in het verleden al zoveel gedelegeerd bij de Onderwijswetten. Dat is juist. Dat bestrijden wij ook niet. Het lijkt ons echter verstandig, dat duidelijk tot uitdrukking komt dat het gaat om nadere regels en nadere uitwerking. Delegatie is nu eenmaal in het kader van de onderwijswetgeving niet te vermijden, althans als het gaat om delegatie in de richting van de Kroon of van de Minister. De delegatie naar provincie of gemeente stuit op grotere moeilijkheden bij ons. Het heeft ons gefrasseerd, dat de Regering er geen verklaring voor heeft kunnen vinden, waarom de adviescolleges – Van Schaik, de proeve en Cals-Donner – niet die formulering hebben gebruikt.

Ik vind het ook frapperend dat de Raad van State wordt aangehaald als een college dat wel advies heeft uitgebracht en zich ten gunste heeft uitgesproken van delegatie aan provincie en gemeente, terwijl ik bij het lezen van de desbetreffende passage tot andere conclusies moet komen. In dat advies van de Raad van State aan de Regering staat onder andere:

‘Dit voorop stellende is de Raad van mening dat tegen het voorstel geen overwegend bezwaar behoeft te staan. Dat klinkt overigens niet zo enthousiast. Voorts staat er: nu ten aanzien van het bijzonder voortgezet onderwijs, zowel als ten aanzien van het bijzonder gewoon lager onderwijs, reeds verscheidene voorbeelden zijn aan te wijzen van regelingen die krachtens de wet bij algemene maatregel van bestuur tot stand zijn gekomen.’

De Raad van State zwijgt in alle talen over een ander soort delegatie. ‘Zulks heeft dan – vervolgt de Raad van State – voor zover de Raad bekend is niet tot ernstige bezwaren geleid en de praktijk kan er ten zeerste mee worden gediend.’ Dat dank je de koekoek! Dat is een opmerking van de Raad van State ten aanzien van de delegatie aan Kroon of Minister. Verder spreekt de Raad van State zich in zijn advies niet uit.

Ik betreur het ook dat van de zijde van de Regering en van de regeringscommissaris geen antwoord is gekomen op mijn vraag om nu eens duidelijk in de literatuur bepaalde passages aan te geven van staatsrechtgeleerden die inderdaad hebben aangevoerd dat wat door de grondwetgever aan de wetgever wordt opgedragen gedelegeerd kan worden, niet aan de Kroon of Minister, maar aan provincie of gemeente. Als ik Stellingaan neem, als ik Oud neem, als ik Donner neem, dan kom ik altijd het vraagstuk van delegatie tegen. Het wordt uitvoerig uiteengezet, maar ik kan uit hun verhalen en stukken niets anders halen dan een delegatie naar de Kroon of de Minister. Op dat punt hoeven wij geen problemen te hebben. Ik kan niet duidelijk uit de stukken halen dat ook gedacht wordt aan delegatie als het gaat – ik zeg dit ook in de richting van de heer Waltmans – om een zaak die in de Grondwet wordt geregeld, een vrijheidsrecht. Als er gedelegeerd moet worden om de zaak werkbaar te doen zijn aan Kroon of Minister, dan willen wij dat niet tegenhouden, maar delegatie aan provincie of gemeente gaat ons bepaald te ver.

De heer **Waltmans** (PPR): Waarom dan?

De heer **Hermes** (KVP): Omdat het gaat om een vrijheidsrecht waarvan de overheid alleen maar de eisen van deugdelijkheid en de bekostigingsvoorwaarden dient te regelen. Dat is de enige taak die de overheid ten aanzien van het bijzonder onderwijs heeft. Kunt u dat decentraliseren?

De heer **Waltmans** (PPR): Het gaat erom dat er gelijkheid is van de verschillende soorten onderwijs. Het cardinale punt waar het altijd om gedraaid heeft, is de financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs – het particuliere onderwijs, zoals ik het graag noem – ten opzichte van het openbare onderwijs. Dat betekent alleen maar dat die provincie best op een aantal punten mogelijkzoud zou willen en kunnen afwijken bij besluit van de meerderheid van provinciale staten. Dat kan op de cardinale voorwaarde die in de Grondwet is vastgelegd, namelijk dat het niet een discriminatie van het ene soort onderwijs ten opzichte van het andere soort onderwijs betekent. Waar staat geschreven dat al het onderwijs in Nederland nationaal altijd op dezelfde manier geregeld moet worden? De nationale staat hebben wij toch ook maar ergens uit de geschiedenis weggeplukt?

De heer **Hermes** (KVP): Het is jammer, maar ik moet de heer Waltmans teleurstellen. Ik vrees ook dat hij een aantal zaken door elkaar haalt. Ik wil niet uitsluiten dat de lagere overheden bepaalde taken zouden kunnen hebben bij het onderwijs. Ik wil ook niet uitsluiten dat de provincie of de gemeente op enigerlei wijze kunnen bijdragen in de bekostiging van het onderwijs. Wij moeten wel in de gaten houden waar het hier om gaat dat in de Grondwet is geregeld: het stellen van de eisen van deugdelijkheid en de bekostigingsvoorwaarden. Ik kan mij niet voorstellen dat je dit soort zaken als het gaat om de vrijheid van onderwijs in de ene streek anders zou kunnen regelen dan in een andere streek.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik kan mij dat heel goed voorstellen. Het aantal leerlingen dat nodig is om een school te beginnen ligt in Zeeuwsch-Vlaanderen wezenlijk anders dan in Friesland of de Randstad. Het gevaar dat in de hele theorie van de zogenaamde nationale aanpak zit, is dat de problematiek rondom de Randstad geldend wordt gemaakt voor de oplossingen. In feite worden de criteria voor de Randstad iedere keer verlegd naar de buitengewesten. Dat is het tegendeel van wat de heer Hermes zou dienen te willen.

Hermes

De heer **Hermes** (KVP): Nu pleegt de heer Waltmans een uitspraak met betrekking tot de slechte samenstelling van de volksvertegenwoordiging. Dat waag ik te betwisten. Ik vind dat je het parlement een wat eerlijker positie behoort te geven. Ik stel dat het helemaal niet noodzakelijk is – ook al wordt dat landelijk geregeld – dat een goede volksvertegenwoordiging geen rekening zou houden met de diverse streken en regio's van het land.

De regeringscommissaris zei dat de commissie Cals/ Donner er ook vanuit is gegaan dat het mogelijk is, nog afgezien van de formulering van de door haar gebruikte tekst. Professor Simons verwees naar de toelichting. Ik geef toe, dat het in de toelichting niet wordt uitgezonderd. Is het echter een stelling om op te bouwen? Er wordt over gezwegen. Iedereen zwijgt erover. Ik wil nu wel eens iemand horen die hierover een uitspraak doet. De Raad van State spreekt er niet over. Er staat ook niets over in de stukken van de staatscommissie en ook niet in de proeve. Iedereen zwijgt erover, hetgeen mij voorzichtig maakt. Ik vraag mij af, of het eigenlijk wel kan.

Het mooie van de zaak is, dat het ene voorbeeld dat de Regering nog had – ten aanzien van het buitengewoon lager onderwijs; hiervan heb ik in eerste termijn gezegd, nog op speurtocht te zijn – naar mijn mening inmiddels ook niet opgaat. Mijn speurtocht heeft namelijk tot bepaalde resultaten geleid. Ik ben namelijk tot de conclusie gekomen, dat ook van 1920 af het buitengewoon lager onderwijs wel degelijk op centraal niveau werd geregeld, bij Koninklijk besluit. De betreffende Koninklijke besluiten gaven alle voorwaarden en stelden alle regels ten aanzien van het buitengewoon onderwijs.

Bij de invoering van de Lager-onderwijswet in december 1920 is een Koninklijk besluit verschenen. Daarna gebeurde dit in 1922 – hetgeen door financiële omstandigheden niet doorging – en in 1923. Het zijn oude Koninklijke besluiten en ik heb ze niet direct gevonden. Men heeft al moeite genoeg om de gehele onderwijswetgeving van vandaag te kennen. Zij geven alle mogelijke bepalingen, voorwaarden en regels waaraan het buitengewoon onderwijs moet voldoen.

Het enige is – dit is voor mij echter geen criterium van delegatie van regelgevende bevoegdheid naar provincie en gemeente – dat in artikel 5 van de Lager-onderwijswet 1920 staat, dat in het ene geval waterschappen en provincies zijn uitgesloten van bekosti-

ging van het lager, voortgezet lager onderwijs en het uitgebreid lager onderwijs, terwijl ten aanzien van het blo alleen de waterschappen worden uitgezonderd. Met andere woorden: de provincies mogen wel subsidies geven aan het blo. Dit is in het verleden ook gebeurd. Echter, ik zie in het geven van bijdragen van de kant van de provinciale besturen geen regelgevende bevoegdheden, want de bepalingen en de voorschriften van de Koninklijke Besluiten blijven voor het blo onverkort van kracht.

Ik kom tot de conclusie, dat het enige argument dat de Regering had in de sector van het onderwijs om te kunnen delegeren naar provincie en gemeente eigenlijk ook niet opgaat. Ik kan niet anders doen dan concluderen dat, hoezeer wij begrip hebben voor het delegatievraagstuk, wij niet verder komen dan delegatie naar de Kroon en de Minister. In dit verband wil ik verwijzen naar hetgeen de heer Cals – die veel bij dit debat is geciteerd – heeft gezegd. Hij heeft namelijk ook over delegatie gesproken, bij de Wet op het voortgezet onderwijs. Ik zal hem niet citeren; dit zou te veel tijd kosten. Men kan echter de stukken nalezen. Ik verwijs naar de Handelingen van 3 mei 1962, blz. 2667, linkerkolom. Daar vindt men een passage van de heer Cals over de delegatie. Hij spreekt daarin alleen over de delegatie aan de Kroon en aan de Minister.

Ik zit met nog een probleem. Ik was nieuwsgierig, hoe het dan zou moeten met artikel 191 van de Grondwet, namelijk de kwestie van de munt. Het zelfde geldt voor artikel 195, de krijgsmacht. De Minister heeft hierop bij interruptie gereageerd door te zeggen dat in deze artikelen uit de aard van het onderwerp blijkt dat men niet kan delegeren naar de provincie en de gemeente. Dit is inderdaad zo, de Minister heeft daarin gelijk. Wie maakt dit echter uit? Het kan kennelijk betwistbaar zijn. Bij onderwijs kan dit misschien ook de aard der zaak zijn. De opvattingen kunnen hierover verdeeld zijn.

Moet het dan niet op de één of andere manier worden beslist? Ik geef toe – Oud had gelijk – dat de grondwetgever niet wijzer moet zijn dan de wetgever maar jeder Konsequenz führt zum Teufel. Daarmee moet men ook voorzichtig zijn; men kan de Grondwet immers wel afschaffen als de grondwetgever niet wijzer hoeft te zijn dan de wetgever. Ik ben van mening dat het belangrijk is om sommige zaken toch maar in de Grondwet te regelen. Dat doet de Regering trouwens

ook. Mag ik erop wijzen dat bij de klassieke grondrechten de Regering niet voor niets 'behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet' heeft opgenomen? De Regering heeft bepaalde zaken duidelijk willen uitsluiten. Het lijkt mij dan ook verstandig, bepaalde zaken duidelijk in de Grondwet te regelen en niet af te gaan op de aard van het onderwerp, waarover naderhand toch een hele discussie kan ontstaan.

Ik sluit de delegatieproblematiek af met de opmerking dat wij er zeer aan hechten, vast te houden aan de huidige gebruiken en gewoonten. Als het dan niet op de leer is gebaseerd, is het op het gewoonterecht gebaseerd, wat ik zo langzamerhand wel heb aangetoond. Als het nu uitdrukkelijk bij de Grondwet geregeld zou moeten worden, dan willen wij niet verder gaan dan delegatie in de richting van de Kroon en de Minister.

Ten aanzien van de eisen van deugdelijkheid en de bekostigingsvoorwaarden geloof ik dat er niet zoveel problemen zouden behoeven te bestaan. Ik stel er prijs op een paar opmerkingen te maken, niet omdat dit qua discussie nodig is, maar voor de duidelijkheid. Ik wil nog eens uitdrukkelijk onderstrepen, dat de grens tussen de eisen van deugdelijkheid en de bekostigingsvoorwaarden moeilijk is te trekken. Dat loopt vloeiend in elkaar over. Wij erkennen dat. Wij willen ook niet meewerken aan het idee, dat achteraf de Wet op het voortgezet onderwijs ongrondwettig zou kunnen worden verklaard. Ik ken trouwens nog andere onderwijswetten, waar dat probleem zich zou kunnen voordoen, omdat men eisen van deugdelijkheid en overige bekostigingsvoorwaarden gezamenlijk onder één hoofdstuk heeft gebracht.

In zoverre kunnen eisen van deugdelijkheid en bekostigingsvoorwaarden rustig gezamenlijk gezien worden als de subsidievoorwaarden, maar het uitdrukkelijk noemen van deze twee soorten geeft duidelijk de grens aan van de aard van de voorwaardenstelling. Met het verzamelwoord 'voorwaarden' kan men zoveel soorten voorwaarden bedoelen. Geeft men twee termen 'eisen van deugdelijkheid' en 'bekostigingsvoorwaarden', dan zijn zij gezamenlijk – niet afzonderlijk – een duidelijke begrenzing.

Mijn derde punt betreft de vrijheid van richting, inrichting en oprichting. Daar doen zich weer een aantal problemen voor. De Minister van Binnenlandse Zaken heeft erop gewezen dat het niet juist zou zijn het zesde lid van artikel 208 los te zien van het vijfde lid en het niet te zien als een nadere uit-

Hermes

werking. Hij verwijst daarvoor naar Huart en naar Hensen. Ik heb beiden gelezen, en ik ben tot andere conclusies gekomen.

Misschien is dat wel een kwestie van de manier waarop men iets leest. Huart was namelijk heel erg duidelijk, omdat hij de eerste zin van het zesde lid zag als een memorie van toelichting op het vijfde lid. De eerste zin gaat over het feit dat de eisen die gesteld worden even afdoende de deugdelijkheid waarborgen van het openbaar en bijzonder onderwijs.

Over het tweede lid praat Huart niet. Als ik Hensen goed lees – de Minister heeft dat ook gereleveerd – begrijp ik dat bij de mondelinge behandeling in de Kamer Minister Cort van der Linden het zesde lid heeft toegevoegd als een compromis. Dat compromis is niet ontstaan door de tweede zin, maar door de eerste zin, omdat men in de Kamer van bepaalde zijde een sterke aandring uitoefende om de eisen van deugdelijkheid, die in lid 5 van artikel 208 waren opgenomen, in de toekomst tussen openbaar en bijzonder onderwijs gelijk te trekken. Daartegen heeft Cort van der Linden zich verzet. Na veel beraad is hij met de term 'even afdoende' gekomen.

Het merkwaardige is echter dat, tegelijk met het oplossen van de kwestie van de gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs – ik mag daarvan eigenlijk niet spreken, maar ik moet spreken van het 'even afdoende' regelen – Minister Cort van der Linden het noodzakelijk achtte om daaraan een passage toe te voegen ter geruststelling van de voorstanders van het bijzonder onderwijs. Op deze manier verklaar ik dat in die term niet meer gesproken wordt van de vrijheid van richting, maar van de vrijheid van het bijzonder onderwijs, en dan met name bij de keuze van de leermiddelen en bij de aanstelling van hen die onderwijs geven.

Minister De Gaay Fortman: In de tekst van Cort van der Linden komen de woorden 'met name' niet voor. In het vervolg van het betoog wordt de zaak uitdrukkelijk betrokken op de vrijheid van richting. Immers, hij zegt, dat het geen limitatieve opsomming is; het kan zijn, dat de vrijheid van richting meebrengt, dat men nog meer moet ontzien dan de keuze van de leermiddelen en het aanstellen van onderwijzers.

De heer **Hermes** (KVP): Dat klopt.

Minister De Gaay Fortman: Maar wat scheidt ons dan nog?

De heer **Hermes** (KVP): Ik heb het idee, dat de kwestie is – dat zie ik niet als een bedreiging van het bijzonder onderwijs – dat de woorden 'vrijheid van het bijzonder onderwijs', zoals zij hier geformuleerd zijn, uitgelegd kunnen worden als te absoluut. Men kan er een soort contradictio in lezen, omdat er staat, dat bij de eisen en voorwaarden, die gesteld kunnen worden, met de vrijheid van onderwijs rekening gehouden moet worden. Men kan misschien zeggen, dat die vrijheid van onderwijs te algemeen gesteld is, of dat zij terugslaat op lid 2 van artikel 208, ofwel lid 1 van het nieuwe artikel 1.23. Daar staat, dat het geven van onderwijs vrij is. Het kan te absoluut klinken, waardoor het lijkt, dat men geen voorwaarden of eisen zou mogen stellen.

Dat is geenszins de bedoeling. Wat dat betreft zouden wij er misschien uit kunnen komen – dat is een uitdrukkelijke vraag aan de Regering – als wij dezelfde formulering zouden gebruiken als in artikel 208. Dan sluit ik helemaal aan bij wat Cort van der Linden destijds in de Kamer heeft voorgesteld. Dan zou de passage luiden, zoals zij op het ogenblik ook luidt in artikel 208, lid 6, namelijk dat 'de in het 3e en 4e lid bedoelde eisen en voorwaarden met name de vrijheid van het bijzonder onderwijs, betreffende de keuze der leermiddelen en de aanstelling van hen die onderwijs geven, eerbiedigen.'

Vindt de Regering ook niet dat een dergelijke formulering, die het voordeel heeft dat zij identiek is aan hetgeen nu is omschreven in artikel 208 en die bovendien de discussie rond de grondwetsherziening van 1917 nog eens vastlegt, de voorkeur verdient? Bovendien geeft deze formulering naar mijn gevoel aan – de Regering erkent dit ook – dat de vrijheid van het bijzonder onderwijs niet ophoudt bij de vrijheid van richting alleen. Bij die vrijheid van onderwijs, waarbij het gaat om meer dan de richting, moet, zoals de Minister van Binnenlandse Zaken al heeft gezegd, een afwegingsproces plaatsvinden van wat als noodzakelijke voorwaarden voor de bekostiging moet worden gesteld tegenover de belangen van degenen die de vrijheid van onderwijs uitoefenen.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): De heer Hermes heeft zich beroepen op de nota van wijziging die Cort van der Linden indertijd heeft ingediend. Hij bedoelt kennelijk hetzelfde. Waarom heeft hij dan in zijn amendement in eerste instantie niet dezelfde tekst genomen? Heeft hij daarmee een bedoeling gehad? Of is dat een vergissing?

Het komt mij wat vreemd voor dat hij enerzijds zich op Cort van der Linden beroept en anderzijds toch een andere tekst neemt die, althans voor de vlotte lezer van het amendement, de indruk wekt dat er toch iets anders mee bedoeld is.

De heer **Hermes** (KVP): In de loop van de laatste jaren zijn er zoveel teksten geweest over dit onderwerp dat je licht in alle mogelijke varianten terecht kunt komen.

Ik vind mijn tekst praktisch identiek. Ik weet niet welk onderscheid men daarin ontdekt. Ik vind het van essentiële betekenis dat de vrijheid van onderwijs niet ophoudt bij de vrijheid van richting alleen. Dat betekent dat er ook een vrijheid is die niet getoetst kan worden aan de vrijheid van richting. Het gaat dan om de vrijheid van inrichting en oprichting. Daaraan moet onmiddellijk verbonden worden dat die vrijheid niet absoluut is want er kunnen eisen van deugdelijkheid en andere bekostigingsvoorwaarden gesteld worden. Op hetzelfde moment wordt dan de vrijheid beperkt.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Ik ben het volstrekt met de heer Hermes eens dat er nog iets meer is dan alleen die vrijheid van richting. Wat meer is is echter te toetsen aan de vrijheid van richting. Inrichting en oprichting zonder vrijheid van richting is niet zinvol. Dat hangt nauw met elkaar samen.

Ik vind het daarom terecht dat de heer Hermes de tekst van Cort van der Linden, zoals die sinds 1917 in de Grondwet stond – sinds 1917 is die tekst niet veranderd; er zijn niet zoveel teksten in omloop, wij doen al 60 jaar met dezelfde – handhaaft. Eerst had hij echter een andere tekst.

De heer **Hermes** (KVP): Dat klopt, maar ik blijf volhouden dat een aantal zaken, waar het gaat om de vrijheid van inrichting en van oprichting, niet altijd kunnen worden getoetst aan de vrijheid van richting. De heer Van Ooijen kan niet bedoelen, dat wanneer de vrijheid van richting niet in het geding is, de overheid alle mogelijke voorwaarden kan stellen. Dat betekent dat er toch ergens een stuk vrijheid is. Ik kan daarvan een aantal voorbeelden geven. Het doet mij deugd, want ik kan meteen doorgaan met wat de Regering hierover heeft gezegd. De Minister van Onderwijs en Wetenschappen heeft gezegd dat het model van het NKV, in het midden latende hoe het is bedoeld, niet door de overheid verplicht kan worden opgelegd. Het doet alleen maar recht aan de vrijheid van richting. Het doet geen recht aan de vrijheid van oprichting en inrichting.

Hermes

Ik denk in dit verband aan het gehele proces dat Groen van Prinsterer heeft doorgemaakt ten aanzien van de openbare gezindteschool. Hij heeft daarvan zelf met veel pijn en moeite moeten ondervinden dat zij niet is te realiseren. Een zodanige vorm zou recht doen aan de vrijheid van richting, maar niet aan die van inrichting en oprichting. Ik ben ervan overtuigd dat dat soort van vrijheid dat verder gaat dan de vrijheid van richting nodig is en dat je die alleen mag beperken door het stellen van eisen van deugdelijkheid en door het stellen van bekostigingsvoorwaarden. De heer Van Ooijen draait het echter om. Ik begrijp hem wel. Hij begint vanuit de filosofie dat de overheid alleen maar rekening behoeft te houden met de vrijheid van richting en dat wij het overige allemaal kunnen regelen.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Neen, nu doet u mij onrecht. Voordat de heer Hermes nog meer fouten in die richting maakt door mij niet helemaal juist te begrijpen of weer te geven, merk ik op dat mijn eenvoudige vraag de volgende is. U beroept zich op Cort van der Linden, omdat hij in zijn dagen een nota van wijziging heeft ingediend, die in de Grondwet is terecht gekomen. Vervolgens neemt u zijn gedachte over, maar met andere woorden. U bent niet bereid om met zijn woorden akkoord te gaan. De vraag is eenvoudig: Stak daar iets achter dat u Cort van der Linden niet exact, niet letterlijk volgde, maar een andere tekst gebruikte? Als er niets achter stak, is dat interessant, want er zijn wel meer opmerkingen over deze Grondwet gemaakt, waar kennelijk niets achter stak. Het is erg belangrijk om dat nu te weten.

De heer **Hermes** (KVP): Ik meen rond uit te moeten verklaren dat er wel iets achter stak. Wij dienen geen voorstellen in waar niets achter steekt! Ik heb u die bedoeling ook verteld. Zij is exact dezelfde als de bedoeling achter de interventie, zoals ik haar uitleg, van Cort van der Linden bij de indiening van zijn nota van wijziging en zoals ook ik hoop mijn tekst in de Grondwet te krijgen.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Dan is het toch eenvoudig om dezelfde tekst te gebruiken. Het is dan toch helemaal niet nodig een andere tekst te maken. Dan wordt het alleen maar ingewikkeld. Dan moeten wij eerst achterhalen wat u eigenlijk bedoelt met een iets andere tekst terwijl u misschien hetzelfde bedoelt.

De heer **Hermes** (KVP): Ik wijs de heer Van Ooijen erop dat de Regering het ons ook niet gemakkelijk heeft gemaakt. Ga het proces van artikel 1.23 nu eens na. Neem het laatste lid van dat artikel. Dan zult u zien dat de Regering zelf een nota van wijziging heeft ingediend, waarin aan de vrijheid van richting plotseling de vrijheid van het bijzonder onderwijs wordt toegevoegd. Dat zal ook u niet zijn ontgaan.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Er is geen vrijheid van richting van het openbaar onderwijs. U kunt dat toevoegen, dat is duidelijker.

De heer **Hermes** (KVP): Dat voegde de Regering er niet aan toe. De Regering heeft er bij nota van wijziging aan toegevoegd de vrijheid van het bijzonder onderwijs, in het laatste lid.

De heer **Waltmans** (PPR): Omdat u het niet goed genoeg begreep!

De heer **Hermes** (KVP): Dat wil ik niet ontkennen, maar aan die woordkeuze is de afgelopen dagen, weken en maanden al enkele maanden gesleuteld.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): De Regering heeft in die nota van wijziging alleen gesproken over de vrijheid van richting van het bijzonder onderwijs, niet over de vrijheid van onderwijs van die vorm van onderwijs.

De heer **Hermes** (KVP): Dat is juist. Ik wijs er overigens op, dat wij ons niet eenzaam voelen op dit punt. Afgezien van de brief van de zeven instellingen, die de nodige aandacht, ook juridisch, aan deze problematiek hebben geschonken, wil ik graag wijzen op het stuk dat wij hebben gekregen, dat staatsrechtelijk misschien niet zo goed was onderbouwd, maar misschien is het soms verstandiger dat niet te doen. Ik doel op het stuk van de tien organisaties uit het onderwijs, namelijk de vakbondsorganisaties. Dat stuk ligt er op dit punt evenmin om.

Die organisaties hebben zorgen over twee punten. Wij hebben al gesproken over de eisen van deugdelijkheid en de bekostigingsvoorwaarden. Het tweede punt betreft het volgende. 'De te stellen voorwaarden dienen volgens het vierde lid van meergenoemd voorstel de vrijheid van richting te eerbiedigen en niet meer de vrijheid van onderwijs, die volgens de ondertekenaars van deze verklaring meer omvat dan de vrijheid van richting alleen'. Die verklaring is ondertekend door 10 onderwijsorganisaties! Wat dat betreft voelen wij ons dus bepaald gesteund in de gedachte om een dergelijke formulering in het amendement vast te houden.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Het is interessant om te constateren, dat er geen vertegenwoordigers van die onderwijsorganisaties op de publieke tribune zitten.

De heer **Hermes** (KVP): Dat is jammer.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb er ten slotte behoefte aan nog een enkel woord te zeggen over hetgeen de heer Van Ooijen in eerste termijn naar voren heeft gebracht ten aanzien van het samenhangend geheel van onderwijsvoorzieningen en het publieke stelsel. Hij heeft onder andere gewezen op hetgeen Cals indertijd heeft gezegd.

Ik geloof dat het goed is daarop te reageren en te laten merken aan welke kant wij staan. De heer Van Ooijen heeft ten aanzien van dit aspect zeker geen ongelijk. Alleen, hoe ver ga je met deze opvatting? De Minister van Binnenlandse Zaken vroeg zich af of het niet een louter theoretische benadering van de zaak was. Ik dacht, dat het iets verder ging, maar ik heb wel een paar 'mitsen'. De heer Cals heeft destijds uitdrukkelijk betoogd, dat hij naar een samenhangend geheel van onderwijsvoorzieningen wilde, naar een publiek stelsel. Thorbecke worstelde merkwaardig genoeg indertijd met dezelfde problematiek als waarmee nu de Minister van Onderwijs ten aanzien van de middenschool worstelt, toen hij namelijk de Wet op het middelbaar onderwijs in de Kamer moest verdedigen waarbij hij heftig verzet ondervond. Ook hier – en dat is terecht door de Minister van Onderwijs gezegd – was een samenhangend geheel van onderwijsvoorzieningen aan de orde. Wat dat betreft kan ik de heer Van Ooijen helemaal volgen en dat is ook altijd onze stelling geweest; het onderwijsstelsel kan natuurlijk door de overheid worden geregeld. Zo kan bij voorbeeld het vraagstuk van de middenschool nooit in strijd komen met de vrijheid van onderwijs. Als de wetgever vindt, dat er een middenschool moet komen, komt er een middenschool. Als de heer Van Ooijen het zo bedoelt, ben ik het met hem eens. Als je bekostigd wilt worden, heb je je maar te voegen in het stelsel. De overheid beslist en dat is geen aantasting van de vrijheid van onderwijs.

In zoverre kan ik de gedachtengang van het publieke stelsel wel volgen. Maar ik wil er wel voor waarschuwen, dat er niet méér in wordt gelegd. Ik zeg overigens niet, dat de heer Van Ooijen dit doet. Immers, bij deze kwestie moet het alleen gaan om het stelsel. Al kan de overheid de middenschool wetelijk aanvaarden zonder dat de vrijheid van onderwijs in gevaar komt,

Hermes

iets anders is als het gaat om de inrichting van de middenschool. Wat dat laatste betreft moet de overheid duidelijk de nodige terughoudendheid betrachten. De overheid kan wel eisen van deugdelijkheid en bekostigingsvoorwaarden stellen, maar er zal wel sprake moeten zijn van een stuk eigen vrije inbreng voor het bijzonder onderwijs, dat die middenschool ook wil realiseren.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Naarmate de vrijheid van onderwijs wordt uitgebreid – opgeblazen, als men wil – komt men eerder in strijd met een dergelijk stelsel dan wanneer je die onderwijsvrijheid vooral toespitst op de richting. In mijn betoog heb ik geprobeerd duidelijk te maken dat de vrijheid van onderwijs wat de richting betreft absoluut is en wat betref: de andere punten uiteraard beperkt wordt door de wetgeving. In Nederland is de wetgever in staat binnen dat publieke stelsel zowel aan het bijzonder onderwijs als aan het openbaar onderwijs gelijke voorwaarden te stellen. Wat dat betreft zullen wij het niet oneens zijn.

De heer **Hermes** (KVP): Dat klopt. Alleen, als het gaat om de voorwaarden, die de wetgever voor het openbaar en het bijzonder onderwijs stelt, wil ik zeggen: niet in gelijke mate slechts 'even afdoende geregeld'. Ik kan mij namelijk voorstellen dat er enig verschil zit in de regelingen voor het openbaar en het bijzonder onderwijs.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil afsluiten met de woorden, die de heer Cals in 1962 heeft uitgesproken, waarbij hij op zijn beurt Nolens citeerde:

'De oplossing, welke men in 1917 heeft gevonden was een compromis, zoals verschillende geachte afgevaardigden terecht hebben beklemtoond. Nolens merkte toen op:

'In artikel 192 ligt zeker – dat geeft iedereen toe – een compromis.' En hij voegde er met zijn gewone nuchterheid aan toe:

'Dat heeft juist geleid tot bevrediging.'

Mijnheer de Voorzitter! Ditzelfde realisme is het mijne. Ik hoop dit ook in deze Kamer aan te treffen.'

□

De heer **Bakker** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Op de vraag, hoeveel confessionele engelen kunnen dansen op de punt van de naald van de vrijheid van het onderwijs, zal ik verder niet ingaan. Ik wil mij beperken tot die punten, die door ons al dan niet bij amendement in eerste instantie aan de orde

zijn gesteld. Wij hebben gezegd, tegen de redactie van artikel 122 grote bezwaren te hebben, omdat daarin een politiek van beperkingen 'gegrondwetelijk' kan worden, om dat afgrijselijke woord eens te gebruiken. Dat wil zeggen dat, zoals hier al eerder is opgemerkt, daarbij aan de numerus fixus een uitgesproken grondwettelijke basis kan worden gegeven. Er is namelijk nog een heel groot verschil – en hiermee zit ik op de lijn die de heer Hermes sprekend over dit artikel heeft gevolgd – of de Grondwet iets niet verbiedt, zoals nu met de numerus fixus het geval is, of dat zij min of meer gebiedt iets tot stand te brengen, zoals in feite in het nieuwe artikel gebeurt. Volgens het voorgestelde artikel moeten nu de maatschappelijke behoeften en mogelijkheden een rol spelen bij de onderwijsvoorzieningen. Wij voelen er niet voor om dat op deze wijze vast te leggen.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Hermes en de zijnen hebben op dit punt een amendement ingediend. Gebleken is uit de toelichting die de Regering op haar standpunt heeft gegeven dat dit amendement dezelfde inhoud heeft als datgene wat in het voorgestelde artikel staat. De heer Hermes heeft in tweede instantie geprobeerd, daaraan een eigen interpretatie te geven, maar ik denk dat deze interpretatie niet erg sterk is na de wijze, waarop de Regering zich hierover heeft uitgelaten. Daarom lijkt het mij verstandiger, als van de kant van de indieners dit amendement wordt ingetrokken en er wordt teruggekeerd naar de formulering van de huidige Grondwet. Onzes inziens is daarvoor nog een reden, namelijk de vervanging van het woord 'onderwijs' door de woorden 'vorming en opleiding'. De Minister van Onderwijs en Wetenschappen heeft een tweetal zorgvuldige definities op tafel gelegd van wat vorming en wat opleiding is. Ik zie de Minister nu een relativerend handgebaar maken; laten wij het dan maar op vrij zorgvuldig houden. Bij het woord 'opleiding' speelde in de definitie van de Minister het beroepsgericht element een vrij belangrijke rol, terwijl bij de vorming het algemeen maatschappelijk element nogal een rol speelt. Wij hebben in beide definities dat element gemist dat nu juist naar ons inzien bij onderwijs hoort, namelijk het algemeen kennis verrijkende element dat niet aan een maatschappelijke aanpassing of niet direct aan een beroepsgewijze opleiding is verbonden.

Minister **Van Kemenade**: Dan hebt u toch niet helemaal goed geluisterd.

Het was toch wel wat zorgvuldiger geformuleerd. Bij het begrip opleiding heb ik gezegd dat daarbij veelal worden aangeduid al die ontwikkelingsprocessen die gericht zijn op welomschreven einddoelen, op het bereiken van bepaalde naar aard en niveau vastgestelde elementen van kennis en vaardigheid. Dat zijn niet alleen beroepsdoelen.

De heer **Bakker** (CPN): In het normale begrip hierover gaat het wel over beroepen. Beroep is iets beperkter, maar het afrondingselement zit er zwaar in, als men spreekt over einddoel. Normaal gesproken is dat de overgang naar het beroep.

Minister **Van Kemenade**: Dat hoeft niet; het kan ook een einddoel zijn, geformuleerd in termen van de wetenschappelijke discipline. Het behoeft niets met beroep te maken te hebben.

De heer **Bakker** (CPN): Ik geloof dat juist in het begrip onderwijs het idee van kennisverrijking zit, het tot stand brengen van dat element van de beschaving dat op kennis is gebaseerd. Daarbij speelt de kwestie van het einddoel niet. Ik dacht dat het van waarde was, dat element in het onderwijsartikel te handhaven. Ik vind het een interessant punt, omdat de laatste tijd in de discussies over bij voorbeeld middenschoolen naar ons gevoel bij de Minister een zekere evolutie in het denken heeft plaatsgevonden, waarbij juist het kenniselement in zijn betogen een zwaardere rol is gaan spelen – dat is dus het onderwijsselement als zodanig. Dat werd het antwoord aan degenen, die in de middenschool iets zagen dat zij niet zo graag zouden willen zien. In die lijn door redenerend, pleit ik ervoor om in dit grondwetsartikel het begrip 'onderwijs', dat in de huidige opzet helemaal wordt gebonden aan het onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs, te handhaven in de algemene doelstelling. Dat is de reden waarom wij er de voorkeur aan zouden geven om terug te grijpen op het oude eerste lid van artikel 208 en niet te avonturen met het nieuwe artikel 1.22.

Ik kom dan op het amendement dat wij hebben ingediend op het tweede lid van artikel 1.23, betreffende de positie van het openbaar onderwijs. De Minister heeft de opmerkingen die de heer Evenhuis en ik hebben gemaakt over de functie van de gemeenten daarbij op een positieve wijze benaderd. Hij heeft duidelijk doen uitkomen dat wat hem betreft de functie van de gemeenten alsnog in het artikel zal worden opgenomen. De Minister heeft daar een beperking aan toegevoegd.

Bakker

Hij heeft gezegd dat op dit ogenblik de gemeente al niet automatisch bevoegd gezag is over al het openbaar onderwijs. Hij heeft gezegd dat wij het anders moeten formuleren als ons voor ogen zou staan, dit te veranderen. Het staat mij niet voor ogen om dat te veranderen. Ik dacht dat dit ook voor de heer Evenhuis gold. Het gaat erom, niet iets verloren te laten gaan dat op het ogenblik bestaat.

Nu lopen er twee amendementen parallel, dat van de heer Evenhuis en dat van onze fractie, op één punt na, namelijk dat door onze fractie uit het oude artikel het 'van overheidswege' nadrukkelijk is overgenomen. In de huidige situatie is openbaar onderwijs, onderwijs van overheidswege. Dat is zonder enige twijfel het geval. Er is echter sinds geruime tijd een stroming in dit land die het openbaar onderwijs wil verzuilen, die het openbaar onderwijs niet meer typisch het onderwijs van overheidswege wil laten zijn.

Er is over dit punt onder andere in deze Kamer een interessante discussie geweest bij de behandeling van de begroting van 1969. Het is een voordeeltje als je wat langer in de Kamer zit, dan herinner je je nog wel eens wat. Er was toen een idee van D'66 om de verzuiling van het openbaar onderwijs in te voeren door ouders, verenigingen enz. meer tot het bevoegd gezag te maken en de rol van de overheid te beperken tot de financiering van het openbaar onderwijs. Er is toen een vrij omstandige discussie over geweest en die gedachte werd toen door de PvdA, de VVD en de CPN gezamenlijk en in vereniging afgewezen. De toenmalige Staatssecretaris van Onderwijs heeft toen gezegd, dat je dat niet zou moeten doen als het niet leefde bij het openbaar onderwijs, hoewel het hem, naar hij liet doorschmeren, niet onwelkom zou zijn als het die richting uit zou gaan.

Potentieel is er dus in de maatschappij een streven om te gaan in de richting van het onttrekken van het openbaar onderwijs wat de beheerspositie betreft aan de overheid. De heer Laban herinnert het zich nog wel, hij heeft ook aan die discussie deelgenomen. Nu is het onze vrees, dat een dergelijke stroming, wanneer overgegaan wordt naar deze nieuwe formulering en het begrip 'van overheidswege' uit de Grondwet gaat verdwijnen, daarin een stimulans zou vinden en dat wij in de toekomst daardoor naar een ander begrip 'openbaar onderwijs' zouden overgaan, juist omdat het wegvallen van het begrip 'van overheidswege' zelf al een zekere inhoud zou krijgen.

Als de VVD en de CPN tot een samenvatting zouden komen, dan zou naar onze mening het begrip 'van overheidswege' dus in een nieuwe formulering moeten blijven figureren.

Het lid **Vondeling** neemt de voorzittersstoel weer in.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor de beantwoording van mijn vragen en opmerkingen. Ik begrijp zeer goed dat zij aan mijn bijdrage minder aandacht behoefden te besteden vanwege het feit dat ik niet zoveel problemen op hun weg heb gewonnen. Er zijn echter nog wel wat punten overgebleven na de beantwoording van de Regering in eerste termijn. In eerste termijn heb ik de vraag gesteld waarom de Regering nu in haar voorstel met betrekking tot het openbaar onderwijs is gekomen met de formulering die in 1917 door de bevredigingscommissie is voorgesteld en die toen door de Regering en door de Kamer niet is aanvaard. Wat is de reden, zo vroeg ik, waarom de Regering thans dat voorstel aan de Kamer voorlegt terwijl het toen is verworpen.

Aangezien de Regering geenszins tilt aan de door de heren Evenhuis en Bakker ingediende amendementen op dit punt, vraag ik mij af waarom men toch die formulering van toen heeft gekozen, terwijl het duidelijk was dat er op de een of andere manier bezwaren aan zaten. Ik wil u wel zeggen dat ik op dit moment ertoe neig om een van de amendementen die zijn ingediend de voorkeur te geven boven de tekst van de Regering omdat mij niet overtuigend is overgebracht dat de Regering een verbetering aanbrengt met haar wijze van formulering.

Als ik dan toch over het amendement met betrekking tot het openbaar onderwijs spreek, moet ik zeggen dat ik ook enige voorkeur heb het begrip 'van overheidswege' te laten staan in dat artikel. Ik heb in mijn eerste termijn aangegeven dat het begrip openbaar onderwijs vanaf 1801 een andere betekenis had dan het vandaag heeft. Openbaar onderwijs stond in die dagen niet tegenover bijzonder onderwijs, maar omvatte mede een aanzienlijk deel van het bijzonder onderwijs. Er was namelijk een tegenstelling van privé-onderwijs tot openbaar onderwijs. Privé-onderwijs hield huisonderwijs in, het openbare werd in het openbaar gegeven en het was voor iedereen toegankelijk. Ik kan mij zeer wel voorstellen dat in de loop van de tijd opnieuw een woord van inhoud kan

wisselen. De aanduiding 'van overheidswege' in het licht van de geschiedenis, lijkt mij daarom niet volstrekt overbodig en zinloos.

Ik heb nog een historische opmerking met betrekking tot het onderwijsverslag. Dat gaat verdwijnen. Waar vanaf het begin van de vorige eeuw de overheid met betrekking tot het bijzonder onderwijs nauwelijks een taak had, anders dan het toezicht houden op de kwaliteit van de onderwijsgevenden – zoals op de wijze waarop men toezicht hield op de arts die de gezondheid van de mensen te lijf ging – bepaalde men met betrekking tot het onderwijsverslag in de Grondwet, vanaf 1801, uitdrukkelijk dat het onderwijsverslag deed van het hele onderwijs, ook het bijzonder onderwijs.

Dat gaat nu verdwijnen. Ik neem aan dat de meerderheid van Kamer dat verslag in de Grondwet niet als noodzakelijkheid zal willen houden. Nu dit lid uit de Grondwet verdwijnt wil ik nog graag opmerken dat dit verslag indertijd niet alleen op het openbaar, maar op het gehele onderwijs sloeg, vanaf 1801.

Ik kom tot een aantal opmerkingen met betrekking tot het amendement-Hermes c.s. dat betrekking heeft op artikel 1.23. Ik heb al een aantal punten van bezwaar in mijn eerste termijn naar voren gebracht. Zij zijn blijven bestaan. Ik stip nog even het probleem rondom het begrip vrijheid aan, zoals dat in het vijfde lid van het amendement-Hermes is verwoord. Aansluitend op de opmerking van collega Abma met betrekking tot de in rood geklede vrijheid, wil ik zeggen dat het begrip vrijheid in het amendement van heer Hermes in lid nr. 5 een naakte vrijheid is, omdat het begrip niet toegepast is. In deze beeldspraak is het een naakt begrip.

Ik kom nu tot het vraagpunt van de delegatie waarover het amendement van de heer Hermes ook spreekt. Waarom zouden wij nu bij de Grondwet uitsluiten dat de wetgever in de toekomst ook maar op het kleinste onderdeel zelfs de geringste regelingsbevoegdheid zou kunnen toekennen met betrekking tot het onderwijs aan een lagere overheid. Waarom zou – ik heb het in eerste termijn gezegd – het provinciaal bestuur van Friesland niet enige bevoegdheid kunnen krijgen met betrekking tot de regeling van het Fries? Waarom zouden wij deze mogelijkheid uitsluiten? Met het opnemen van verbodsbepalingen in de Grondwet moeten wij zeer behoedzaam zijn. Ik meen, dat men hierbij niet alleen naar het verleden moet zien. Wij heb-

Van Ooijen

ben ons nogal eens gedragen als schriftgeleerden, onze aandacht richtend op de schrijftuur van 1917, waarbij wij het vraagstuk van de hermeneutiek, zoals gebruikelijk onder bijbelgeleerden, toepasten op het grondwetsartikel over onderwijs. Het is belangrijk, maar het is niet alléén belangrijk. Wij moeten onze ogen niet sluiten voor ontwikkelingen op het terrein van het onderwijs van vandaag. Wij moeten ook oog hebben voor de toekomst. Wat het laatste betreft, vraag ik mij af, waarom wij iets zouden uitsluiten waarvan iedereen vindt, dat er een uiterst behoedzaam gebruik van zou moeten worden gemaakt, iets wat bovendien aan de wetgever wordt toegekend. In deze Kamer zijn wij er zelf bij!

Ik constateer, dat ik kennelijk meer vertrouwen in de wetgever heb dan de heer Hermes, als het gaat over het onderwijsbeleid en over het overdragen van taken aan provincies en gemeenten.

Mijnheer de Voorzitter! De laatste tijd ben ik, als ik in het land kwam, verschillende malen gestuit op verzoeken van gemeentebesturen en van provinciale besturen inzake het hebben van enige bevoegdheden met betrekking tot het onderwijs. Hierbij kan niet alleen worden gedacht aan schoolbegeleidingsdiensten, maar ook aan een zaak – onlangs hoorde ik van dit verzoek van een provinciebestuur – als die van het in stand houden van kleine scholen, scholen die onder de norm vallen. Men heeft gevraagd, waarom niet een bepaald bedrag voor de provincies beschikbaar zou kunnen zijn voor het in stand houden van onderwijsvoorzieningen in kleine gemeenten. *Waarom moet men in een dun bevolkt gebied altijd de landelijke normen strikt toepassen?* Ik kan mij voorstellen dat er enige ruimte aan de wetgever zou worden toegestaan om te zien, of niet aan een provinciaal bestuur – wellicht aan een gemeentebestuur – enige bevoegdheid zou kunnen worden overgedragen. Ik zeg niet dat dit zou moeten; ik constateer slechts dat wij niet nu al onze mogelijkheden moeten afsluiten.

Ik constateer ten slotte dat na dit onderwijsdebat de vrijheid van onderwijs kennelijk niet zodanig wordt bedreigd dat velen – hoewel de scholen vakantie hebben – de tribunes bevolken om getuige te zijn van de wijze waarop de volksvertegenwoordiging zich van haar taak kwijt, fundamentele vrijheden op het vlak van het onderwijs hier te bespreken.

Collega Abma heeft zich nog tot mij gericht met betrekking tot mijn opmerking over het begrip 'ketterij van de orthodoxie'. Het was een woordspeling, gericht op het verschijnsel in de taal dat woorden een verdichting krijgen, een soort autonome functie die in een bepaald milieu of in een bepaalde situatie een concrete betekenis hebben die op den duur alleen nog maar voor degenen die zich in die kleine kring bevinden duidelijk is. In de theologie komt dit ook voor. De theologie is oud, meer dan 2000 jaar, althans de theologie waarover wij nu spreken. In het kader ervan komen ook woorden voor die in de loop der eeuwen een volstrekt andere betekenis hebben gekregen. Niet in het geding is de ketterij noch de orthodoxie van één onzer; het is slechts een vergelijking.

Ik hoorde de heer Hermes zijn betoog afsluiten met een citaat. Ik wil dat ook doen, zij het met een citaat van een politieke geestverwant van mij, bij de behandeling van de Grondwet van 1917 in deze Kamer. Ik citeer de heer Gerhard, destijds woordvoerder van de SDAP-fractie, met betrekking tot onderwijsvragen:

'Zolang de bijzondere school – de confessionele school dan – het aureool kan blijven dragen van de martelares, o, dan is de belangstelling en de sympathie voor die bijzondere school gemakkelijk te wekken. Daar zit in ieder onzer, en zeker in den besten de neiging altijd partij te trekken voor degenen die op den kop worden gezeten. Ik kan mij levendig voorstellen, dat, was ik ook maar een beetje confessioneel, ik een woest verdediger zou zijn van de bijzondere school, alleen al omdat de idee: ik word op de kop gezeten, je van zelf al op den stang zet. Maar laat dat eens weg zijn, laat die aureool eens verdwijnen, laat die geheel verdwijnen, dan zal men (...) zien, een veel groter convergentie van inzichten, dan men op het oogenblik maar durft vermoeden.'

Mijnheer de Voorzitter! In het verleden heb ik wel eens geconstateerd de divergentie-inzichten in het bijzonder onderwijs met betrekking tot de identiteit. Ik constateer nu dat de heer Gerhard dingen heeft gezien die bepaald niet van realiteit zijn gespeend. Misschien heeft hij zozeer gelijk gehad, dat sommigen thans menen de martelares van de bijzondere school tegen de geest van de tijd in nog in stand te moeten houden.

De vergadering wordt van 17.50 uur tot 19.30 uur geschorst.

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter! Er is door allen, die in tweede termijn van de zijde van de Kamer aan het debat hebben deelgenomen, dank betuigd aan de Regering voor de informatie, die zij verschaft heeft, en voor de beschouwingen, die zij heeft gehouden. Het spreekt vanzelf, dat wij verheugd zijn over de constructieve wijze, waarop de Kamer van rechts en van links ons is tegemoetgekomen. Niet geheel duidelijk is, of rechts en links ook onderling elkaar zijn tegemoetgekomen. Nu zal het duidelijk zijn, dat het van groot belang is, dat het nieuwe onderwijsartikel tot stand zal komen met een zo groot mogelijke meerderheid van de Staten-Generaal, zoals destijds het ongeveer tot een kanoniek geschrift verklaarde artikel 208 ook met zeer grote instemming van de Staten-Generaal is tot stand gekomen.

Ik beantwoord de sprekers in de volgorde, waarin zij gesproken hebben. Ik ontmoet dan in de eerste plaats de heer Evenhuis, die evenals de heer Hermes gevraagd heeft: hadt gij nu niet de Onderwijsraad kunnen horen?

Fysiek was dat ongetwijfeld mogelijk geweest, maar wat is de gedragslijn, die door het kabinet is uitgestippeld met betrekking tot het alsnog horen van adviesinstanties? Het kabinet heeft zich verenigd met mijn gedachte, dat het, aangezien er uitvoering naar aanleiding van de 'Proeve' stemmen uit allerlei adviesorganen hebben geklonken en aangezien ook het rapport van de staatscommissie-Cals-Donner op allerlei wijzen aanleiding heeft gegeven tot het geven van meningen, niet noodzakelijk was om nu nog opnieuw adviesinstanties te horen.

Het betreft dus niet alleen het niet horen van de Onderwijsraad. Neen, wij hebben ten aanzien van alle artikelen van de nieuwe Grondwet, zoals wij die hebben voorgesteld, niemand meer buiten de departementen gehoord. Van die procedure hebben wij mededeling gedaan aan de Kamer. Van de zijde van de Kamer hebben ons geen opmerkingen bereikt, geen mondelinge vragen, geen schriftelijke vragen, ook niet bij de begrotingsbehandelingen.

De heer Evenhuis (VVD): Bij de begrotingen was dat misschien niet wel mogelijk, omdat die al afgehandeld waren. Bovendien zijn daarover, naar ik meen, in het voorlopig verslag toch wel opmerkingen gemaakt.

De Gaay Fortman

Minister De Gaay Fortman: Ja, in het voorlopig verslag, maar toen hadden wij het ontwerp al ingediend. Wij hebben aan de Kamer mededeling gedaan van de procedure die wij zouden volgen. Daar heeft de Kamer in geen enkel opzicht, wat dit betreft, op gereageerd. De heer Evenhuis heeft natuurlijk gelijk dat in het voorlopig verslag is gevraagd om alsnog de Onderwijsraad te gaan horen. Als wij dat toen waren gaan doen, dan hadden wij over de sociale grondrechten de Sociaal Economische Raad moeten horen en wij zouden op tal van andere terreinen alsnog betrokkenen hebben moeten horen. Wanneer zou er aanleiding zijn geweest om de onderwijsraad te horen? Wanneer wij van plan waren geweest iets te veranderen! Welnu, dat waren wij niet en dat zijn wij niet. Naar onze mening blijft de regeling ten opzichte van de vrijheid van onderwijs zoals zij thans in artikel 208 is neergelegd, volstrekt onverlet in de nieuwe situatie.

De heer Evenhuis heeft wederom de delegatie aan de orde gesteld en gezegd dat de nieuwe terminologie de begeerte tot delegeren kan opwekken.

De heer Evenhuis (VVD): Neen, het gaat om iets anders. Als de oude tekst wordt gehandhaafd, wordt dan de interpretatie van het begrip 'bij de wet' niet anders dan vandaag gebruikelijk is? Met andere woorden: Blijft de oude tekst bestaan dan krijgt hij in de nieuwe Grondwet een andere betekenis. Is dat juist?

Minister De Gaay Fortman: Dat is helemaal niet juist. De mogelijkheid tot delegatie blijft, wanneer de nieuwe tekst wordt aanvaard, volstrekt, maar dan ook volstrekt dezelfde als onder de oude tekst. De thans geldende Grondwet is in haar terminologie niet duidelijk. De thans geldende Grondwet laat delegatie toe, onverschillig de terminologie die zij gebruikt, tenzij uit de tekst zelve of uit de aard van de bepaling in kwestie duidelijk voortvloeit dat delegatie niet mogelijk is. Er is een hele 'plank' met delegatiemaatregelen over het huidige artikel 208 van de Grondwet. Noch mijn collega van Onderwijs en Wetenschappen noch ik zijn erop uit daarbij een tweede 'plank' te voegen.

De heer Evenhuis (VVD): Ik heb mijn vraag voor alle duidelijkheid gesteld, opdat wij precies weten wat ermee wordt bedoeld. Als er staat 'bij of krachtens de wet' dan betekent dat het aanwezig zijn van een mogelijkheid tot

delegatie. Als er alleen 'bij wet' staat, kan dat onder het stramien van de nieuwe Grondwet betekenen, dat de delegatiemogelijkheid is uitgesloten. Dat kan dus betekenen dat onder vier van de tekst van de nieuwe Grondwet, waarin het oude artikel 208 is gehandhaafd, een andere interpretatie van het begrip 'bij wet' moet worden gegeven.

Minister De Gaay Fortman: Neen, onder de tekst van de nieuwe Grondwet is 'bij wet' een begrip dat aangeeft dat het door de wet zelf wordt geregeld. Als er staat 'bij of krachtens de wet' of 'de wet kan regels geven' is sprake van de mogelijkheid tot delegatie. Wij hebben dat tot vermoeiens toe in de schriftelijke stukken uiteengezet. Ik heb het ook nog eens, nadat ik mij zorgvuldig op de zaak had geprepareerd, in het mondelinge overleg met de bijzondere commissie voor grondwetszaken uiteengezet.

De heer Evenhuis (VVD): Ik heb het allemaal heel goed begrepen, maar in de hoeveelheid van termen, woorden en 'boekenplanken' gaat het mij om de exacte betekenis van het begrip. De Minister houde het mij ten goede, maar ik heb het genoeg en enige reacties van hieruit van links en van rechts naar de Minister te zien. Ik weet niet of de mening die de Minister nu naar voren brengt door zijn buurlieden in die zin wordt gedeeld. Ik laat het even in het midden. Ik verbind hieraan niet direct conclusies, maar ik bespeur enige twijfel!

Minister De Gaay Fortman: Waarom? Zitten de heren met hun gezicht te trekken, of zo?

De heer Van Mierlo (D'66): Het is duidelijk, dat het voor conservatieven onder ons – ik doel daarmee niet op de heer Evenhuis – een moeilijk te aanvaarden contradictie is dat je om te behouden wat je hebt soms iets moet veranderen. Daar komt het op neer.

Minister De Gaay Fortman: Overigens zal de regeringscommissaris – ik geloof, dat hij weer wat nieuws bedacht heeft – nogmaals een wetenschappelijke uiteenzetting geven over de delegatie, want hij weet hoe dat allemaal sinds de schepping is verlopen. Ter voorkoming van misverstanden merk ik nog op dat de vragen, die niet door mij beantwoord worden, door collega Van Kemenade zullen worden beantwoord. De regeringscommissaris volgt dan met zijn – ik zou bijna zeggen – geliefkoosde lezing over de delegatie.

Mijnheer de Voorzitter! De heer Evenhuis heeft zich verder tot de heer

Hermes gericht. Het is wel gebleken, dat ik dat met een gerust hart aan de heer Hermes kan overlaten.

Het betoog van de heer Waltmans geeft mij geen aanleiding tot een wederwoord.

Wat betreft het betoog van de heer Abma moet mij toch iets van het hart. Ik heb voortdurend het gevoel dat men geen weerwoord heeft wanneer wij zeggen en aantonen dat wij niets inhoudelijks willen veranderen. Maar de heer Abma vraagt zich dan altijd nog af: Ja, maar je kunt toch nooit weten.

Dat verdriet mij. Het gaat mij er niet om, dat ik gelijk krijg, maar ik geloof in de kracht van mijn argumenten. Noch van links, noch van rechts heb ik een weerlegging gehoord als ik stel, dat er inhoudelijk niets verandert.

Nu vraagt de heer Abma met z'n milde ironie, die een van zijn meest aantrekkelijke eigenschappen is, waarom er wordt verandert als er niets verandert. Met die vraag zouden ze in het oude Athene een mensenleeftijd hebben gevuld. Ik moet nu herhalen wat ik al gezegd heb. Wij stellen voor de Grondwet een nieuw gewaad te geven. Wij trachten een heldere terminologie ten aanzien van de delegatie te geven, juist om moeilijkheden met betrekking tot dit punt in de oude Grondwet te vermijden. Daarom ook moeten wij het onderwijsartikel aanpassen aan de nieuwe terminologie.

De geachte afgevaardigde heeft vervolgens gesproken over het gezondheidsaspect in artikel 1.23 lid 1. Wij hebben gezegd dat de gezondheidseisen gelden voor degenen, die onderwijs geven en voor degenen, die onderwijs ontvangen. Op die manier kunnen ze een uitstralende werking hebben voor degenen die met hen, die onderwijs geven, en met hen, die onderwijs ontvangen, in aanraking komen.

Nu meen ik, dat de heer Abma artikel 1.23, lid 1, tweede volzin, niet juist leest. Daar staat allereerst dat de wet regels kan stellen ter bescherming van de gezondheid. Dat is in algemene zin. Dan zegt de heer Abma: Nu laat ik wat er tussen de komma's staat maar even weg, want dat is niet belangrijk. Maar dat wat er tussen die komma's staat, maakt temeer duidelijk dat wat betreft de bij de wet aangewezen soorten onderwijs eisen worden gesteld ten aanzien van de bekwaamheid en de zedelijkheid van hen, die onderwijs geven. De bekwaamheid en de zedelijkheid slaan op hen, die onderwijs geven. De eisen van gezondheid gaan dus verder. Ik meen althans op grond van de mij verstrekte informatie dat datgene wat over de gezondheid met betrekking tot het onderwijs is gere-

Interruptie van de heer Hermes

geld een ruimere strekking heeft dan alleen voor de onderwijzers.

De heer Abma (SGP): Was het dan niet veel duidelijker geweest, als hiervan twee zinnen waren gemaakt?

Minister De Gaay Fortman: Neen, de regeringscommissaris zegt mij voor – om in de termen van het onderwijs te blijven – dat men goed moet inzien dat de gezondheid slaat op alle onderwijs, terwijl 'de bekwaamheid en zedelijkheid' van hen die onderwijs geven alleen geldt voor bepaalde vormen van onderwijs.

De heer Abma (SGP): Dan zou het veel meer slaan op degenen, die onderwijs geven.

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter. Ik heb sinds 1947 vrijwel niets anders gedaan dan teksten exegetiseren, want een jurist is iemand die exegetiseert. Nu probeer ik met de mij geschonken gaven dat artikel te exegetiseren en dan zegt de geachte afgevaardigde: Als je dat bedoelt, waarom knip je de zin dan niet in tweeën? Daarmee is echter niet weerlegd, dat mijn interpretatie juist is. Hoogstens kan men zeggen dat de geachte afgevaardigde voorkeur voor twee zinnen heeft. Hij bestrijdt de inhoud van mijn betoog echter niet.

De heer Abma (SGP): Dan zijn misverstanden in ieder geval uitgesloten.

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde heeft voorts gevraagd, waarom

men dit zou constitutionaliseren. Ik vind deze vraag ter zake doende. Hij had zich erop kunnen beroepen – dat heeft hij niet gedaan – dat wij zoveel mogelijk ons best doen om te deconstitutionaliseren. Juist omdat de gezondheidseisen voor het gehele onderwijs gelden, dus voor de gehele materie die door de eerste volzin van artikel 1.23, lid 1, wordt gedekt, waren wij van mening dat het beter is, in dit geval wel te constitutionaliseren.

De geachte afgevaardigde heeft ook nog gesproken over het in elkaar schuiven van deugdelijkheidseisen en bekostigingsvoorwaarden. Ik denk dat wij elkaar op dat punt langs een andere weg wel zullen vinden.

Mijnheer de Voorzitter! Met wat ik heb gezegd over de vraag, waarom iets veranderd moet worden, als er niets verandert, heb ik ook een antwoord op de vraag van de geachte afgevaardigde de heer Jongeling gegeven. Hij heeft gevraagd, of er wel voldoende noodzaak was tot wijziging van artikel 208. Existentieel gesproken, is er geen wijziging van artikel 208. Er is alleen sprake van een aanpassing en modernisering aan de hedendaagse terminologie in het kader van een algehele herziening van de Grondwet. Dat maakte het noodzakelijk, ook het onderwijsartikel te herzien. Wij hebben getracht het artikel zo te formuleren dat de in de praktijk toegepaste regels – want er is natuurlijk ook rechtsvorming door datgene wat in de praktijk gebeurt – en de bestaande jurispru-

dentie van kracht blijven. Ik denk dat als wij het eens kunnen worden over een gewijzigde versie van het amendement-Hermes te meer duidelijk zal worden, dat de in de praktijk toegepaste regels en de jurisprudentie van kracht blijven.

Ik moet helaas zeggen dat ik ook bij de geachte afgevaardigde de heer Jongeling voor mijzelf iets van frustratie ondervindt. Wij spelen het spel open; wij houden niets achter en nochtans blijft er iets hangen van: Je kunt nooit weten. Dat vind ik niet bevredigend.

Ik kom thans tot hetgeen de geachte afgevaardigde de heer Hermes in tweede termijn in het midden heeft gebracht. Wij hebben in eerste termijn al gezegd, dat wij er geen moeite mee hebben de artikelen 1.22 en 1.23 in elkaar te schuiven en in het dan ontstane artikel 1.22 de tekst van de staatscommissie te herstellen. Ik verheug mij erover dat de geachte afgevaardigde en wij het ten aanzien van de delegatie voor zo'n 97 à 98% eens zijn.

De heer Hermes (KVP): Hoe maakt u die berekening?

Minister De Gaay Fortman: Zoals al mijn berekeningen, mijnheer de Voorzitter, ik verzin ze! Ik heb het zo begrepen, omdat de geachte afgevaardigde al in zijn eerste termijn zei dat zijn standpunt – dat is het standpunt van de onder de noemer CDA samenwerkende fracties – en het standpunt van de Regering elkaar dicht naderden. Ik heb daar al in mijn beantwoording in eerste termijn mijn verheuging over uitgesproken.

De heer Hermes (KVP): Kan de Minister dat preciseren; delegatie naar Kroon en Minister.

Minister De Gaay Fortman: Wat is nu de grote bulk, dat is de delegatie naar Kroon en Ministers, zo niet de heel grote bulk. Vandaar dat ik op die 98% terecht kwam. Waar de geachte afgevaardigde nog bezwaar tegen houdt, is de mogelijkheid van delegatie naar gemeenten en provincie. Wij hebben ook geen problemen over de waterschappen, dus dan is het al bijna 99%. Ik heb in mijn eerste termijn al gezegd dat de Regering niet van plan is om op dit ogenblik in de bestaande situatie wijziging te brengen. Het is dus niet zo dat de Minister van Onderwijs en Wetenschappen, indien het ontwerp op dat punt ongewijzigd zou worden aangevaard, zou zeggen: ha, nu is de weg voor mij vrij en nu gaat er fors gedelegeerd worden naar provincies en naar gemeenten. Indien hij die vreugde zou

De Gaay Fortman

hebben, zou die misplaatst zijn, want hij zou dit vertrek nog moeten passeren als hij die bedoelingen had. Ik heb de indruk dat hij in dit vertrek daarvoor, wanneer hij het op grote schaal zou doen, geen meerderheid zal verwerven. Daarom herhaal ik nog maar eens wat ik al meer heb gezegd: waarom heeft de Kamer zo weinig vertrouwen in haar eigen wijsheid en in haar eigen gezag en niet te vergeten in haar eigen macht. Ik bedoel dan de Kamer zoals die door sommige leden wordt gerepresenteerd.

Over de vraag die de geachte afgevaardigde heeft gesteld met betrekking tot de terminologie van de staatscommissie Cals-Donner en zijn vraag naar meer informatie over de delegatie naar gemeenten, namelijk als een wetenschappelijk vraagstuk, zal de regeringcommissaris zo direct nog informatie geven. De gemeenten en de provincies krijgen in dit gehele debat een veel te grote plaats. Die delegatie kan al, is onze stelling, onder de huidige Grondwet. Bij die wet kan gedelegeerd worden en men kan mij niet vertellen dat dit niet zou kunnen naar provincies en gemeenten, want nergens in de Grondwet staat dat dat niet mag. Het armenbestuur wordt bij de wet geregeld, maar het heeft de wetgever niet belet om hele delen van dat armenbestuur te delegeren naar de gemeenten. Zoals ik zeg, de regeringcommissaris zal dat zo direct klaar en helder uiteenzetten.

Wat betreft de deugdelijkheidseisen en de bekostigingsvoorwaarden, heb ik in eerste termijn al gezegd, dat wij bereid zijn, het oude onderscheid te herstellen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom ten slotte op het punt van de vrijheid van richting, inrichting en oprichting. Wanneer men de debatten in deze Kamer en aan de overzijde bij de grondwetsherziening van 1917 leest, is het heel duidelijk dat de voorstanders van bijzonder onderwijs één plechtanker hadden, namelijk de vrijheid van richting. Daaraan mocht niet worden getornd. Zij richtten dan ook hun aandacht daarop. Wij doen dat ook. Wij formuleren het zo dat de vrijheid van richting niet kan worden aangetast door welke maatregel van de overheid dan ook. De vrijheid van richting heeft uiteraard een uitstraling naar inrichting en oprichting. Het kan zijn dat men inrichting en oprichting door allerlei beperkingen een zodanig karakter geeft dat de vrijheid van richting wordt aangetast. Men moet dus altijd redeneren vanuit de vrijheid van richting. Vanuit

de vrijheid van richting moet men zich bezinnen over inrichting en oprichting. Uit de debatten in 1917 blijkt ook dat men van de zijde van degenen die voorstanders zijn van het bijzonder onderwijs inzag dat de oprichting niet ongelimiteerd kon worden toegelaten. Vandaar dat men aanvaardde dat daarvoor een aantal handtekeningen noodzakelijk was enz. Daarover zou de geachte afgevaardigde echter nog veel meer kunnen vertellen dan ik met mensenmogelijkheid kan.

De geachte afgevaardigde zegt in zijn amendement dat hij in lid 5 wil herstellen, de tekst van het huidige artikel 208, lid 6. Daartegen bestaat van de kant van de Regering niet alleen geen bezwaar, maar wij juichen dat toe. Dan wordt duidelijk wat zovelen in deze Kamer zo graag willen. Zij willen namelijk dat de stelling dat in de praktijk toegepaste regels en de jurisprudentie onverlet zullen blijven, wordt geaccentueerd. Door het herstel van de oude tekst, het met name zetten voor de vrijheid van het bijzonder onderwijs, sluit men rechtstreeks aan bij de gang van zaken in 1917. Het is voor ons te gemakkelijker om die oplossing van de geachte afgevaardigde te aanvaarden, omdat hij met name aansluit bij Cort van der Linden. Cort van der Linden heeft erg gezeten met de vraag hoe hij het moest regelen. Er lag een amendement dat voor hem onaanvaardbaar – onaannemelijk, zei hij in de bewoordingen van die tijd – was. Hij kwam daarop met een nota van wijziging, over het amendement heen. Er zou worden gezegd: bij die regeling wordt de vrijheid van het bijzonder onderwijs betreffende de keuze der leermiddelen en het aanstellen der onderwijzers geëerbiedigd. Dan komt de Savornin Lohman, de uitvinder van het 'met name'. Hij zet het 'met name' zo dat er nog twijfel rijst of het wel gelukkig is. Ten slotte komt dan Nolens. Hij geeft een uitvoerig citaat uit de 'Summa Theologica' van Thomas van Aquino, dat zelfs als een noot in de Handelingen wordt opgenomen. Het is een enorm brok latijn. Dan zegt Nolens dat men het 'met name' moet zetten vóór de vrijheid van het onderwijs, om vervolgens te spreken over de leermiddelen en de onderwijzers. Dat wordt dan ten slotte – wel in een ietwat gewijzigde versie – artikel 208, lid 6.

Gelet op dit alles en luttende op het feit dat de hele zaak is begonnen met de begeerte van Cort van der Linden om duidelijk te maken dat hij de vrijheid van richting in het bijzonder ten aanzien van die leermiddelen en de aanstelling van onderwijzers wilde

eerbiedigen, is het voor ons des te gemakkelijker om met het voorstel van de geachte afgevaardigde mee te gaan.

De heer **Hermes (KVP)**: Dat is bijzonder verheugend. Er rest nog maar één vraagje. Als het nu zo evident ging om alleen de vrijheid van richting in de discussie van 1917, waarom heeft Minister Cort van der Linden dan geen nota van wijziging ingediend, met daarin de woorden 'de vrijheid van richting in plaats van de vrijheid van bijzonder onderwijs'?

Minister **De Gaay Fortman**: De geachte afgevaardigde weet de verklaring veel beter dan ik. Cort van der Linden heeft vanaf het begin gezegd: de vrijheid van richting staat in het voorafgaande lid; ik geef hier een nadere specificatie en omdat ik het zesde lid kan lezen in het licht van het vijfde lid, is de zaak voor mij aanvaardbaar.

Ik heb het gevoelen dat ik tentamen afleg bij de geachte afgevaardigde. Ik heb het idee dat hij wilde weten, of ik de zaak wel goed gelezen had.

Wanneer ik op het betoog van de heer Van Ooijen niet al te diep ben ingegaan, dan is dat om de reden die hij zelf al noemde, namelijk omdat ik dat betoog als steun voor het standpunt van de Regering ervaren heb. De geachte afgevaardigde heeft zeer goed begrepen, dat er voor de Regering grote moeilijkheden zaten in de redactie van lid 5 van het amendement-Hermes. Toen hij de heer Hermes daarover aan de tand voelde, heb ik tegen mijn twee collega's gezegd: Gelukkig begint de argwaan nu ook aan de rechterzijde.

□

Minister **Van Kemenade**: Mijnheer de Voorzitter! Zoals de Minister van Binnenlandse Zaken al aankondigde, zal ik de aren lezen die hij heeft laten liggen. Ik begin met een vraag van de heer Evenhuis met betrekking tot de problematiek van de amendementen inzake het openbaar onderwijs. Hij heeft met name gevraagd, aan welk amendement de Regering de voorkeur geeft, aan dat van de heer Bakker of aan dat van de heer Evenhuis. De Regering geeft natuurlijk de voorkeur aan de tekst die zij heeft ingediend, maar dat heb ik al betoogd. Als wij beide amendementen afwegen, geven wij de voorkeur aan het amendement-Bakker, omdat die tekst met daarin het begrip 'van overheidswege' nauwer aansluit bij de bestaande grondwets tekst en wellicht daardoor minder aanleiding tot discussie geeft en ook vanwege de door de heer Bakker zelf naar vo-

Van Kemenade

ren gebrachte argumentatie. Alleen al het feit dat hij die argumentatie naar voren heeft gebracht, maakt het van belang om buiten twijfel te stellen dat door het handhaven van het begrip 'van overheidswege' geen derde zuil uit een interpretatie van de tekst zou kunnen voortkomen.

De heer **Evenhuis** heeft vervolgens gevraagd naar aanleiding van de discussie tussen de heer **Waltmans** en mijn collega van Binnenlandse Zaken over de classeschool, of artikel 16 in het concept-wetsontwerp basisonderwijs, waarin staat dat toelating niet mag worden geweigerd op grond van een geldelijke bijdrage, waarin dus als het ware voor de nul-voet wordt gepleit, niet in strijd zou zijn met die vrijheid die in die discussie aan de orde is geweest.

Ik denk dat er een misverstand heerst. Die discussie werd met name gevoerd naar aanleiding van de vrijheid, bedoeld in het huidige tweede lid, dat het onderwijs volstrekt vrijlaat en geen bekostigingsvoorwaarden stelt. Dat is hierbij niet aan de orde, omdat het in welk wetsontwerp dan ook niet gaat om onderwijs op grond van het tweede lid, maar om onderwijs op grond van de andere leden, met name het vijfde, zesde en zevende lid van het huidige grondwetsartikel. Te zijner tijd, wanneer de Kamer dat wetsontwerp behandelt, komt de afweging naar voren tussen het element van vrijheid – als je niets regelt, is de school daarin volkomen vrij – en doelmatigheidsoverwegingen, bijvoorbeeld de spiraalwerking van hoger opgevoerde kosten van ouderbijdragen en het haasje-over van openbaar en bijzonder onderwijs, dat op grond daarvan mogelijk is, een afweging van eisen van verdelende rechtvaardigheid. Die afweging moet een Kamer dan maken. Het gaat hierbij dan niet om zaken die direct met de richting in die strikte zin te maken hebben, zodat de Kamer die afweging kan maken.

De heer **Evenhuis** (VVD): Het ging erom of het ten principale besloten ligt in de vrijheid van onderwijs. Heeft de overheid het recht die regel te hantieren?

Minister **Van Kemenade**: Dat zou het geval zijn als je het element van de vrijheid van richting neemt en dat in strijd zou zijn met de mogelijkheid om levensovertuiging, visie op mens en samenleving op een adequate wijze in die school tot uitdrukking te brengen. Een wetgever heeft dan altijd te wegen of hij vindt dat dit om redenen van

doelmatigheid en rechtvaardigheid wenselijk is om dat te regelen of niet. Die afweging moet gemaakt worden indien een wetsontwerp aan de orde is. Ik meen dat hier die principiële zaak niet aan de orde is en zeker niet de principiële zaak van het tweede lid.

De heer **Waltmans** (PPR): Dat is het nu juist wel. Ik doelde niet op scholen die bekostigd worden vanwege de gemeenschap. Ik doelde op scholen die gesticht worden omdat de gemeenschap bepaalde andere plannen en bedoelingen heeft. Als die plannen en bedoelingen minder mogelijk worden gemaakt, is de vraag: wat heet vrijheid van onderwijs? Vrijheid van onderwijs heet toch ook de vrijheid om een school te stichten zoals je goedgevindt? Ik twijfel alleen of dit voor het basisonderwijs opgaat voor de leerplichtige leeftijd. Dan ontstaat er natuurlijk een heel andere situatie.

Minister **Van Kemenade**: Dan geldt van de huidige formulering het tweede lid van artikel 208, dat het geven van onderwijs vrij is. Het staat iedereen vrij om voor eigen bekostiging welke onderwijssoort dan ook in te richten, behoudens .....

De heer **Bakker** (CPN): Dat is nogal wat!

Minister **Van Kemenade**: Ja, hoewel dat ook niet in overvloedige mate voorkomt, zo kostbaar is het onderwijs wel geworden.

De heer **Evenhuis** heeft een amendement ingediend met betrekking tot het jaarverslag. Hij pleitte ervoor het jaarverslag terug in de Grondwet te krijgen. De eerste vraag is natuurlijk – en daarover is gesproken in de memorie van toelichting en de memorie van antwoord – of zo'n zaak als het jaarverslag in de Grondwet moet worden geregeld. Wij zijn van mening dat dit niet het geval behoeft te zijn. Ik verwijs ook nog naar de woorden van de heer **Van Ooijen** en de betekenis die dat jaarverslag had vanaf 1801. Wij menen dat het niet nodig en zinvol is, met het oog ook op de grondrechten waarover wij hier spreken, om het jaarverslag in de Grondwet op te nemen.

Een ander geval is of wij menen dat zo'n jaarverslag er toch moet komen. Hoewel wij in de memorie van antwoord hebben gesteld dat wij dat niet zo wenselijk achten gezien alle stukken die er zijn, kunnen wij toch tot een regeling komen indien de Kamer meent dat dit een goede zaak is. Wij kunnen afspraken maken over aard en modaliteiten zonder dat in de Grondwet op te nemen, omdat de Grondwet daarmee overmatig wordt belast.

De heer **Evenhuis** (VVD): De Minister zei dat het de vraag is of het jaarverslag moet blijven of dat het moet worden ingebouwd in de begrotingsbrief. Dat houdt een overweging in dat het jaarverslag ook kan verdwijnen. Wij willen duidelijk te kennen geven door het amendement dat wij menen dat het jaarverslag moet blijven. Punt uit. Ook de overweging komt naar ons oordeel niet te pas.

Minister **Van Kemenade**: Zonder te willen pretenderen deskundige te zijn op het terrein van grondwetszaken, meen ik dat het een wat zwaar gebruik is van de Grondwet om iets, waarvan ik kan begrijpen dat u het zoudt willen handhaven, daarin te regelen.

Mevrouw **Ginjaar-Maas** (VVD): Het staat erin.

Minister **Van Kemenade**: Jawel, het staat erin, maar het heeft een bepaalde historie waarom het erin staat. Die historie – de heer **Van Ooijen** heeft het toegelicht – is als zodanig verdwenen. Het is niet nodig om het jaarverslag daarin op te nemen. Ik heb mij bereid verklaard om door te gaan met het verslag, zonder dat wij dit in de Grondwet zouden moeten opnemen.

Mijnheer de Voorzitter! De heer **Hermes** heeft in zijn onnavolgbare speurzin ontdekt, dat zelfs het ene voorbeeld met betrekking tot artikel 5 van de Lager-onderwijswet 1920 (waaruit zou blijken, dat sprake zou kunnen zijn van een delegatie naar lagere overheden toe) eigenlijk niet opging, aangezien hierna zeer snel, in 1921, een Koninklijk besluit hierover heen kwam. In de korte tijd die ik hiervoor beschikbaar had heb ik niet alles kunnen uitzoeken. Het interessante is – dit zal de heer **Hermes** zijn opgevallen – dat het betreffende KB de scholen voor zwakzinnigen betreffen en dat alle andere vormen van buitengewoon onderwijs niet in het betreffende besluit van 1921 werden geregeld, respectievelijk zijn geregeld in latere besluiten, zodat – zij het, in mindere mate dan het geval was in 1949 – al eerder dan in 1949 bepaalde onderdelen waarop genoemd artikel 5 betrekking heeft in Koninklijke besluiten zijn geregeld. Ik zeg dit voor de volledigheid, want het is een aardig aspect van de zaak.

De heer **Hermes** (KVP): Volledig was de zaak in 1923.

Minister **Van Kemenade**: Niet geheel volledig. De zaak is volledig afgerond in 1949.

De heer **Hermes** (KVP): In de loop van de jaren zijn er vormen van b.l.o. bij gekomen.

Van Kemenade

Minister Van Kemenade: Dat is juist! Sommige hiervan hebben enige tijd gefunctioneerd, louter onder de bepalingen van artikel 5. Zij zijn als het ware door besluiten 'ingehaald'. Overigens wil ik niet beweren, dat op basis hiervan de argumentatie moet worden gevoerd. Het gaat veel meer om de vraag inzake de toekomst en om het vertrouwen in de wetgever. Ik behoef niet datgene te herhalen, wat mijn collega van Binnenlandse Zaken, die uitvoerig hierover heeft gesproken, hierover heeft gezegd.

De heer Bakker heeft gesproken over het oude eerste lid van artikel 208 van de Grondwet en gezegd, hieraan – aan de aanhoudende zorg van de overheid in dezen – de voorkeur te geven. Hij heeft met name gezegd: omdat het begrip 'onderwijs' hierin nadrukkelijk tot uitdrukking komt. Hieraan geeft hij de voorkeur boven de begrippen 'vorming' en 'opleiding'.

Wij hebben het juist breder willen formuleren in artikel 1.22, om erin de zorg tot uitdrukking te laten komen die de overheid al jaren heeft voor vormings- en opleidingsverschijnselen en -processen die niet direct allemaal onder de term 'onderwijs' vallen. Wij hebben hierin tot uitdrukking willen brengen dat het, ook al op grond van de feiten en van de bestaande zorg, buiten twijfel is dat de overheid zorg heeft voor verschijnselen zoals het vormingswerk. Hiermee bedoel ik niet het vormingswerk dat is geregeld via het Buitengewoon besluit vormingswerk, maar zoals het onder CRM valt, bij voorbeeld voor de centra voor vakopleiding voor volwassenen, of voor elementen van het peuterwerk. Dit zijn allemaal elementen van vorming en opleiding die niet formeel onder de term 'onderwijs' zijn te vangen, maar desalniettemin zorg zijn van de overheid. Hierom hebben wij de wat bredere formulering gebruikt. Dit lijkt ons ook juist, omdat dit anders niet tot uitdrukking zou komen. Deze bredere formulering is niet helemaal meer terug te vinden in artikel 1.21. Daarin gaat het met name om culturele activiteiten, waaronder de voorbeelden die ik zojuist aanhaalde niet zouden zijn te brengen.

De heer **Bakker** (CPN): Er staat 'maatschappelijke en culturele ontplooiing', niet alleen 'culturele ontplooiing.'

Minister Van Kemenade: Dat is juist. Het artikel verwijst toch veel meer naar die dimensie. Er is bij voorbeeld ook meer gesproken over het bibliotheekwezen.

Ten slotte wil ik voor de volledigheid

heid bij het 'lezen der aren' nog een opmerking maken. In zijn amendement met betrekking tot artikel 1.23 heeft de heer Hermes gesproken over eisen van deugdelijkheid voor het uit de openbare kas te bekostigen bijzonder onderwijs. Hij heeft de term 'bijzonder' in dit verband gehanteerd. Dit zou – voor de volledigheid wijs ik daarop – verwarring kunnen wekken, omdat het twijfel kan oproepen over de vraag of de wet ook de eisen voor deugdelijkheid van het openbaar onderwijs dient te regelen. Ik weet wel dat er een constructie te maken is, verwijzend naar het tweede lid en naar het tweede deel van het derde lid, waarop dit buiten twijfel zou kunnen worden gesteld. Ik meen toch, dat het evident moet zijn dat de wetgever, de eisen van deugdelijkheid zowel voor het openbaar onderwijs als voor het bijzonder onderwijs regelt, zij het, dat hij ze niet altijd volstrekt gelijkkelijk behoeft te regelen.

In de tweede plaats meen ik te moeten opmerken, dat de invoeging van de term 'de eisen van deugdelijkheid' voor het uit de openbare kas te bekostigen bijzonder onderwijs' zonder dat hij overigens ook in de toelichting is gemotiveerd, afwijkt van wat ter zake in de huidige Grondwet is opgenomen. De heer Hermes keert terug naar een aantal formuleringen van de huidige Grondwet, zodat het gevaar zou kunnen ontstaan dat men straks zou komen tot een interpretatie van die formulering, waarin het woord 'bijzonder' staat, die door de heer Hermes in het geheel niet is bedoeld of er in het geheel niet aan is gegeven.

Ik meen daarom dat het juister zou zijn en ook aan zijn toelichting en bedoeling geen enkele schade zou doen, dat soort interpretaties – wij weten hoezeer interpretaties naar aanleiding van de Grondwet kunnen ontstaan – te vermijden en het woord 'bijzonder' hier niet te hanteren om niet de risico's op te roepen, waarvan ik gesproken heb.

De heer **Hermes** (KVP): Ik kan de redenering van de Minister, zonder haar geheel te onderschrijven, wel volgen. Het enige motief waarom hier het woord 'bijzonder' is toegevoegd, is gelegen in het feit de delegatiemogelijkheid voor het openbaar onderwijs open te houden.

Minister Van Kemenade: Duidelijk is dat de wet het openbaar onderwijs regelt. Daarin op zich al zijn de mogelijkheden gelegen, die de term 'regeling' inhoudt. Daarvoor is het dus niet nodig. Omdat het daarvoor niet nodig is, zouden de vragen kunnen worden op-

geroepen die ik zo net noemde. Wetende hoezeer dit veld van de Grondwet en de termen in de Grondwet gevoelig kunnen zijn voor interpretaties, dacht ik dat het verstandig was om het te vermelden om deze overwegingen te voorkomen.

□

De heer **Simons** (Regeringscommissaris voor de Grondwetsherziening): Mijnheer de Voorzitter! Ik zal nu, naar ik aanneem, voor de laatste maal spreken over het onderwerp dat mij wel bijzonder vertrouwd is geworden, namelijk het vraagstuk van de delegatie bij het onderwijsartikel.

Het artikel krijgt, zeker door de nadruk die gelegd wordt op de mogelijkheid dat delegatie kan plaatsvinden aan organen van lagere publiekrechtelijke lichamen, met name aan provincies en gemeenten, gezien de praktijk een wel wat overdreven belangstelling. De Minister van Binnenlandse Zaken heeft daarop terecht gewezen. Ik zal de delegatie niet ophalen vanaf de schepping. Ik heb trouwens niet direct een schriftuurlijk voorbeeld van delegatie. Ik ken wel dergelijke voorbeelden van delegatie van uitvoerende bevoegdheden en van raadgevende bevoegdheden, daarvoor kan ik nog wel iets bedenken. Dat zou de vergadering echter te veel ophouden.

De eerste vraag, die al ten dele beantwoord is, kwam van de heer Evenhuis. Hij zei iets van: neem nu eens aan dat alle artikelen in de Grondwet worden gewijzigd, maar dat artikel 208 zo zou blijven bestaan. Zou dan de betekenis daarvan ten opzichte van de delegatiemogelijkheid veranderen, of niet?

Daarop heeft de heer Van Mierlo een prachtig antwoord gegeven. De delegatiemogelijkheid zou zeker veranderen. Men kan daaruit opmaken dat men, om hetzelfde te behouden, soms een tekst moet veranderen. Het artikel zou dus in de context van het geheel moeten veranderen. Er is echter – bij juristen is dat vaak niet anders te verwachten – nog een andere uitlegging denkbaar.

Men zou dan kunnen zeggen dat wij naar de historie moeten kijken. Men heeft de bedoeling gehad hetzelfde te bewaren, maar men is er niet in geslaagd een andere tekst aangenomen te krijgen. Wij moeten daarom maar dat artikel 208, dat dan een ander nummer zal krijgen en misschien ook in ander opzicht een beetje wordt aangepast en dat eigenlijk niet in het systeem past, beschouwen als een vreemde eend in de bijt, waarbij men

Simons

dan maar moet aannemen dat de oude interpretatie daarvoor blijft gelden.

Ik vind dat zeer weinig aantrekkelijk. Ik hoop dat ik hiermee nog een klein stootje heb gegeven aan de toch dunkt mij ook wel in de Kamer in ruime kring levende wens om, met behoud van het wezenlijke dat in artikel 208 zit, tot een modernere formulering daarvan te komen. Uiteraard moet dat een moderne formulering zijn die de delegatie niet uitsluit, maar in dezelfde mate toelaat als waarin zij, krachtens de praktische interpretatie door de uitvoering van artikel 208 in de laatste 60 jaren de mogelijkheid geeft.

De heer Hermes heeft de terminologie van de staatscommissie niet vlekkeloos genoemd. Dat ben ik met hem eens. Het is echter niet zo dat in het hele artikel 83 dat de staatscommissie heeft voorgesteld bij voorbeeld ten aanzien van de eisen van deugdelijkheid delegatie zou zijn uitgesloten. Er is nu eenmaal de term 'geregeld' gebruikt, 'deze eisen worden zodanig geregeld'. Wanneer een van deze termen gebruikt werd door de staatscommissie, dan werd daarmee aangeduid dat er een delegatiemogelijkheid inzat. Ik laat nu in het midden of dit een juist taalgebruik is of niet en of wij dit nu wel of niet volgen, maar op zich zelf was dat het systeem van de staatscommissie. Alleen al door het simpele gebruik van het woord 'geregeld' werd aangeduid dat er een delegatiemogelijkheid was.

De heer Hermes vraagt zich af of die gelijkstelling nu wel delegatie is of niet. Hij heeft er de literatuur nog eens op nageslagen en hij kan het ook eigenlijk nergens vinden. In de korte tijd die mij door de pauze geschonken was heb ik dat ook enigszins geprobeerd. Bij Oud heb ik het volgende gevonden: Het opdragen van regelgevende bevoegdheid ziet hij voor een deel als een kwestie van wetgeving, maar ook als uitvoering. Het verschil tussen wetgeving en uitvoering acht hij niet principieel. Dat kan men lezen in zijn tweede deel, blz. 224.

Hij zegt daar ook, dat de medewerking, die van provincie en gemeente gevorderd kan worden – dat staat in de Grondwet in de artikelen 144 en 153 – ook kan bestaan in het uitvaardigen van algemene regelen. In wezen brengt hij het toch ook onder hetzelfde begrip.

Ik kan redenen geven, waarom niet direct bij de delegatie in die handboeken gesproken is over de overdracht aan organen van lagere publiekrechtelijke lichamen. Ik kan de verklaring vin-

den in het feit, dat daarin in het algemeen het eerst gesproken werd over het verschijnsel van de algemene maatregel van bestuur. Dat was nogal een theorie. Het is bekend, dat het constitutioneel nogal belangrijk is geweest, hoe zich dat heeft ontwikkeld, hoe de jurisprudentie daarop heeft gewerkt en welke betekenis daarbij ten slotte de grondwetsherziening van 1887 heeft gehad.

Daarop wordt dan de aandacht geconcentreerd en dan wordt daarnaast gezegd, dat de ministeriële verordeningen daarvan als een uitvloeisel te zien zijn. Dan wordt niet specifiek gesproken over de opdracht aan organen van lagere publiekrechtelijke lichamen, ten minste niet in die tijd en in die handboeken. De commissie-Cals-Donner heeft dat echter wel gedaan; dat hebben wij ook gezegd. Zij spreekt hierbij uitdrukkelijk over het overdragen van de bevoegdheid tot het geven van voorschriften en in hoeverre de centrale wetgever die bevoegdheid aan zich wenst te houden, dan wel aan anderen wil opdragen. Daarbij heeft zij dat niet willen beperken tot het overdragen aan algemene maatregelen van bestuur en ministeriële verordeningen, maar heeft zij uitdrukkelijk in het eindrapport op bladzijde 28 ook de verordeningen van lagere besturen, aan welke voorschriftgevende bevoegdheid kon worden opgedragen of overgelaten, genoemd.

Hebben wij hier nu te maken met voldoende staatsrechtgeleerden van allure? Ik wil de andere leden van de commissie, waarvan ik ook deel mocht uitmaken, niet tekort doen – mijzelf zal ik zeker in bescheidenheid niet noemen – maar ik wijs er toch wel op, dat deze commissie terstond twee voorzitters had. Een daarvan was Cals en de andere Donner, die toch wel een bepaalde naam heeft, gelukkig en terecht, in de wereld van de staatsrechtgeleerden. Hij heeft ook dat bekende handboek van Van der Pot bewerkt in herdrukken, waardoor het ook wel een eigen werk van hem is geworden. Ik noem nog een paar mensen wier betekenis door de geachte afgevaardigde niet zal worden ontkend, zoals Van der Hoeven, Jeukens en Kan, het lid van de Raad van State dat zeer belangrijk is op dit gebied.

Wanneer dat gezelschap tot die uitspraak komt in dat weloverwogen eindrapport en het stelsel volledig heeft ingevoerd, kan men toch waarlijk niet zeggen, dat het voldoende steun moet ontberen in de staatsrechtgeleerde wereld.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De Voorzitter: Naar mij blijkt, worden de amendementen voor zover zij niet voldoende zijn ondertekend voldoende ondersteund.

Over artikel I wordt geen beraadslaging gevoerd.

Beraadslaging over artikel II, waarop zijn voorgesteld:

twee amendementen-Evenhuis c.s. (stukken nrs. 12 en 16);

twee amendementen-Hermes c.s. (stukken nrs. 13, I en 15, I);

een amendement-Bakker c.s. (stuk nr. 14).

□

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil in alle bescheidenheid zeer kort het woord voeren. Ik heb mij tot nu toe buiten deze discussie gehouden omdat ik mij gewoon niet deskundig genoeg acht op het gebied van onderwijs om mij te meten met het kwalitatief hoge kaliber, dat in deze discussie aantreedt.

Ik weet iets meer, ook niet zo verschrikkelijk veel, van constitutie en wetgeving. Op grond daarvan wil ik mij richten tot de heer Hermes in verband met zijn amendement en met name het punt van de delegatie naar beneden, waaraan hij zo verschrikkelijk zwaar tilt. Van de andere zijde van de tafel zijn de voornaamste argumenten al naar voren gebracht. Wij zitten hier ook om elkaar als collega aan te spreken en te proberen elkaar te overtuigen van de wenselijkheid om een ingenomen en achtenswaardig standpunt wellicht op een gegeven moment te verlaten.

Ik wil meer vanuit de constitutie dan vanuit onderwijs in verband met zijn angst voor de delegatie naar beneden op drie punten zijn aandacht vragen.

Het eerste punt is dat het blijft zoals het was. Wij moeten iets veranderen om te behouden wat wij al hadden. Dat is heel duidelijk naar voren gekomen en het is van zijn zijde eigenlijk niet echt bestreden.

Het tweede punt is dat wij niet moeten vergeten dat van de delegatie naar beneden voor zover die tot nu toe mogelijk was, geen gebruik is gemaakt. Dat is ook niet zo verwonderlijk, want die centrale overheid staat niet te springen om dat weg te geven. Er is ook geen enkele verwachting – hoewel ik moet toegeven, dat wanneer men met de Grondwet bezig is, dit een minder relevant punt is – dat deze grondwetgever met deze Regering (of andere regeringen) zin zouden hebben die decentralisatie van de macht op dit gebied verder te gaan toepassen. De

Van Mierlo

angst van de zijde van het CDA dat er gedecentraliseerd zal worden, vind ik wat overmatig, omdat ik vaak heb gemerkt, dat er van die zijde grote aversies zijn tegen centralisatie. De meest belangrijke vraag is – en hierover is naar mijn mening te weinig gesproken –: Zou er ooit een keer gebruik van worden gemaakt en zou de wetgever zeggen, dat de lagere overheid in dezen iets zou mogen regelen, dan is die regeling, die door die lagere overheid wordt gemaakt toetsbaar door de rechter. Dit in tegenstelling tot de wet. Het krankzinnige doet zich voor, dat die centrale wetgever op dat moment een risico gaat lopen, dat deze niet zou lopen, wanneer het het zelf bij de wet zou regelen. Hij loopt het risico dat wanneer de lagere overheid dat gaat doen, wat het van de wetgever mag doen en zij zou dan een verordening aannemen, die strijdig is met de vrijheid van richting van het onderwijs, de rechter die verordening dan aan flarden kan scheuren. Ik zou de aandacht hiervoor willen vragen wanneer de heer Hermes en zijn fractiegenoten straks tot overweging overgaan.

□

De heer **Hermes** (KVP): Ik wil reageren op de woorden van collega Van Mierlo. Hij heeft drie punten genoemd.

Mijnheer de Voorzitter! Ik moet beginnen met te zeggen, dat het punt van 'het blijft zoals het was' door ons juist is bestreden. Het blijft niet zoals het was. Tot nog toe hebben wij volgehouden, dat uitgaande van de opvattingen van een aantal staatsrechtgeleerden, men er van kan uitgaan, dat hetgeen de grondwetgever heeft opgedragen aan de wetgever, wel kan worden gedelegeerd aan de Kroon of de Minister, maar niet aan Provinciale Staten of gemeenteraad.

De heer **Van Mierlo** (D'66): In de interpretatie zoals die ten aanzien van de gehele Grondwet heeft gegolden, gold 'bij de wet' het principe van delegatie. Het gold niet delegatie naar boven of op gelijk niveau wel en naar beneden niet. Tenzij ik weersproken word door de deskundige, houd ik staande, dat de term 'bij de wet' een universele strekking had: deze maakte geen onderscheid in soorten van delegatie.

De heer **Hermes** (KVP): Het spijt mij, maar ik moet dit tegenspreken. Ik moet eerlijk zeggen, dat ik op het ogenblik spreek in navolging van hetgeen ik van staatsrechtgeleerden heb geleerd en gehoord. Hun stellige overtuiging is – ik meen, dat deze te volgen is – dat de

legatie slechts in de richting van de Kroon of de Minister is toe te staan. Hierover is ook al een discussie gevoerd; er zijn boeken over vol geschreven. Ik kom nog steeds de opvatting tegen – dit geldt ook voor wat ik heb betoogd ten aanzien van artikel 191 over de munt en ook voor artikel 195 over de Krijgsmacht – dat delegatie is toegestaan, maar slechts in de richting van de Kroon of de Minister. Dit onderscheid wordt wel degelijk gemaakt.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Als in die periode hier een wet zou zijn behandeld, waarin die delegatie in die zin zou zijn geïnterpreteerd, zou dan van uw zijde zijn gesteld, dat het ongrondwettig zou zijn omdat de interpretatie, die u hanteert, een en ander niet zou toestaan?

De heer **Hermes** (KVP): Ik dacht dat men zich dan inderdaad zou hebben beroepen op het feit, dat de grondwetgever een opdracht heeft gegeven aan de wetgever, de centrale overheid, dat deze het landelijk moet regelen. Als delegatie wordt toegestaan, kan dat alleen centraal gebeuren.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Is de heer Hermes niet van mening, dat uiteindelijk de wetgever beoordeelt wat de grondwetgeving bedoelt?

De heer **Hermes** (KVP): Daarmee zijn wij weer gekomen bij het bekende adagium, waarop ook Oud heeft geïmagineerd met zijn uitspraak, dat de grondwetgever niet wijzer moet zijn dan de wetgever. Ik geef toe, dat de wetgever uiteindelijk beslist als het gaat om de bepaling van de interpretatie van de Grondwet.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Als de grondwetgever niet wijzer mag zijn dan de wetgever, moeten wij hem maar afschaffen want de rechter mag dat bij ons niet zeggen. Het enige, dat uit een Grondwet voortvloeit, is een moreelzdelijke verplichting voor de wetgever om die Grondwet te respecteren, dus moet de grondwetgever wijzer zijn. Degene, die de zedelijke verplichting afgeeft, moet iets wijzer zijn dan degene, die de verplichting moet nakomen.

De heer **Hermes** (KVP): Mijnheer Van Mierlo, ik heb vanmiddag ook betoogd, dat de stelling van Oud in haar uiterste consequenties aanvechtbaar is. Ik heb erbij gezegd: Jeder Konsequenz führt zum Teufel. Als men de stelling van Oud doorvoert, kan men tot de conclusie komen, dat er geen Grondwet nodig is. Ik volg de theorie,

die u nu verkondigt, helemaal. Ik ben ook van mening, dat de grondwetgever er inderdaad wijs aan doet, bepaalde zaken duidelijk te regelen. Ik heb mij er onder andere op beroepen, dat de Regering zelf bij de klassieke grondrechten geen enkel probleem wilde hebben ter zake van de algemene beperkingen. Men heeft de zaak te recht veilig gesteld door op te nemen: Behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet. Ik vind, dat op dit punt de grondwetgever wél wijzer moet zijn dan de wetgever.

Dit is nu zo'n punt, dat van belang is in verband met de delegatie aan provincies en gemeenten. De moeilijkheid is niet ontstaan over die delegatie, maar door het ontbreken van duidelijkheid betreffende die delegatie.

Verder is van verschillende zijden aangegeven, dat delegatie aan Kroon of Minister nog omstreden was; tot voor kort was dit nog geen algemeen aanvaarde zaak. Door ons wordt die delegatie aan Kroon of Minister aanvaard, maar ik moet erop wijzen, dat de Regering deze discussie zelf uitlokt door te streven naar een exacte formulering. Dan komt de vraag aan de orde in welke richting het wél en in welke richting het niet kan.

De heer **Waltmans** (PPR): Het gehele debat heb ik de indruk gehad, dat u een juridische formulering zoekt om een bepaald angstgevoel voor de toekomst weg te werken. Om het simpel te zeggen: Ik begrijp niet, dat u al die juridische rim-ram nodig heeft om vast te stellen, dat in de Grondwet moet worden vermeld, dat provincie en gemeente op dit gebied een aantal taken niet kan vervullen, waarvan u niet wilt dat zij ze hebben. Mijn dringende vraag aan u is – ik behoor niet tot de categorie van staatsrechtgeleerden, die al of niet twijfelen aan de noodzaak van een Grondwet – mij uit te leggen waarom u de provincie Friesland niet toevertrouwt, overeenkomstig de bepalingen van de pacificatie van het onderwijs, het onderwijs te regelen via een provinciale verordening.

De heer **Hermes** (KVP): Het gaat mij niet om juridische rim-ram. Het is ook geen kwestie van angst. Ik wil de zaak alleen duidelijk geregeld hebben. Overigens zou ik wel willen dat de Regering op dezelfde wijze aan de tand werd gevoeld als mij nu overkomt.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik wil elk ogenblik aan uw verzoek voldoen om de Regering aan de tand te voelen. Na het kerstreces – ik ben nu wat moe – wil ik dat graag doen. Het gaat nu over een heel specifiek punt. Ik vraag u iets

Hermes

en of u daarop wilt antwoorden, moet u zelf weten.

De heer **Hermes** (KVP): Begint u wéér over dat Fries? Ik wil u wat dat betreft wel een antwoord geven, maar daar biedt u mij gewoon niet de gelegenheid toe. U begint dan weer te interrumperen. Laat mij nu eens uitpraten, dan zal ik dat antwoord geven.

De heer **Waltmans** (PPR): Ik dacht dat u direct met een antwoord begon, maar u begon kennelijk met een lange inleiding daarop.

De heer **Hermes** (KVP): Ja, heel goed opgemerkt. Wat betreft het Fries het volgende. Als de heer Waltmans zich bezorgd afvraagt, of wij geen enkele mogelijkheid willen open laten in de richting van de provincie Friesland om zelf uit te maken in hoeverre het vak 'Fries' op de scholen kan worden gegeven, kan ik hem zeggen dat ik het heel goed mogelijk acht dat er binnen de normale wetgeving, met het stellen van eisen van deugdelijkheid en met de bekostigingsvoorwaarden door de rijksoverheid, landelijk en centraal, toch ruimte wordt gecreëerd om provinciaal het nodige te doen in het kader van de uitvoering. Als je in Nederland het basisonderwijs echter goed wilt regelen – dat geldt ook voor het voortgezet onderwijs; wij hebben lange discussies gevoerd over de eisen van deugdelijkheid die even afdoende zou moeten worden geregeld wat het openbaar als het bijzonder onderwijs betreft; ik houd vol het graag ook afdoende te willen regelen tussen Friesland en Zeeland – dan ben ik het ermee eens dat als het gaat om het open laten van de mogelijkheid in het kader van de uitvoering – dan vind ik echter wel dat de eisen van deugdelijkheid en de bekostigingsvoorwaarden bij wet moeten zijn geregeld – een zekere ruimte wordt gegeven die nu ook wordt gegeven aan alle mogelijke openbare scholen. Nu kunnen bepaalde openbare scholen in ieder dorp in iedere streek van het land voor bepaalde vakken een keuze doen. Waarom zouden wij die mogelijkheid niet collectief aan een aantal scholen in Friesland geven? Dat tast mijn stelling niet aan dat je de eisen van deugdelijkheid en de bekostigingsvoorwaarden voor de diverse streken van ons land hetzelfde zult moeten regelen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): U zegt dat naar uw mening een staatsrechtelijke opvatting, gesteund door uw staatsrechtgeleerden, in de vroegere situatie de delegatiebevoegdheid naar bene-

den niet insloot. Mijn opvatting is dat dit wel het geval was en dat het overwegende staatsrechtelijke gevoelen van de heren geleerden dat toestond. Zullen wij de regeringscommissaris nog eens vragen uiteen te zetten hoe de opvattingen van de staatsrechtgeleerden daarover precies waren?

Verandert u, zelfs als je kan aantonen dat sprake is van verscheurende twijfel in wetenschappelijke kring, niet toch iets? De wetgever leefde tot op dat moment met die poly-interpretatiemogelijkheid van destijds, terwijl u daaraan in ieder geval een eind wil maken.

De heer **Hermes** (KVP): Men kon er gebruik van maken maar heeft het in de praktijk niet gedaan, zo betoogt de heer Van Mierlo. Ik zeg dan: Dat is in tegenspraak met wat u nu zegt. Nu zegt u dat het polyvalent was.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Ik bestrijd dat het zo hartverscheurend was, maar zeg dat u iets verandert. Als die twijfel er was, zou je kunnen zeggen dat ook de Regering iets verandert, want ook zij scheidt daarin nu duidelijkheid. Dan wordt het kiezen tussen twee duidelijkheden. Die van u is dan een andere dan de mijne, maar het echte verschil van mening is dat er naar mijn gevoelen en naar dat van de Regering en van de regeringscommissaris ten aanzien van de interpretatie van het gestelde in de Grondwet geen verschil is en er dus niets verandert. Ik stel voor dat wij het samen aan de regeringscommissaris voorleggen.

De heer **Hermes** (KVP): Ik heb daarmee geen enkel probleem. Ik voeg er van mijn kant echter aan toe, dat ik uit het feit dat er geen gebruik van is gemaakt een bepaalde conclusie trek, die klopt met de eerste. Als alles in het verleden erop was gericht dat alleen delegatie mogelijk was aan Kroon of minister – ik wijs onder andere op de discussie rond de Wet op het voortgezet onderwijs, een onderwerp dat dezer dagen vele malen ten tonele is gevoerd en waarvan ik ook nog eens heb geciteerd, dat ook de heer Cals alleen maar dacht aan delegatie van de Kroon of de minister – blijkt daaruit voor mij niet alleen dat er geen gebruik meer van werd gemaakt, maar dat het ook werkelijk niet mogelijk was.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Ik moet een correctie toepassen. De Minister heeft gezegd: Tenzij uit de tekst van het grondwetsartikel zelf blijkt dat er met de redactie in een bepaald geval een speciale delegatiebevoegdheid is bedoeld. Ik meen dat de Minister van Binnenlandse Zaken daarop doelde.

De heer **Hermes** (KVP): Het zou natuurlijk ook zo kunnen zijn, dat iedereen per ongeluk hetzelfde heeft gedacht. De staatsrechtgeleerden, die de wetenschappelijke benadering toepassen, zouden dan allemaal in de stukken verkondigen dat er alleen sprake kan zijn van delegatie in de richting van Kroon en minister terwijl degenen, die het in de praktijk moesten uitvoeren – de wetgever – toevallig ook dat standpunt innamen. Dat zou dan toevallig zijn, maar ik geloof niet in toeval.

De heer **Waltmans** (PPR): Het kan ook zijn dat men zuiver om beleidsredenen op dat moment de delegatie naar provincie en gemeente niet wilde. U kunt toch niet de stelling verkondigen: Men heeft iets niet gedaan, dus was men ook van mening, dat het niet mocht? Dat pas ik in mijn privé-leven ook niet toe.

De heer **Hermes** (KVP): Als je iets in je privé-leven regelt, is dat iets anders als je iets gemeenschappelijk regelt, maar dat wil ik erbuiten houden. Ik waag echter te betwijfelen of dat in het verleden niet gespeeld kan hebben. Als er ooit een ideale gelegenheid is geweest om aan delegatie naar provincies en gemeenten te denken is het bij de Wet op het voortgezet onderwijs geweest. Het zou interessant zijn om eens na te gaan hoe dit verlopen is. Ik denk aan de planningsproblematiek e.d. Juist bij de Wet op het voortgezet onderwijs had die discussie over regionalisatie e.d. kunnen plaatsvinden.

De heer **Van Mierlo** (D'66): U denkt toch niet, dat het alleen vanwege de Grondwet niet is doorgegaan? Heeft er iemand geroepen, dat het ongrondwettig was?

De heer **Hermes** (KVP): Nee, dat is niet gebeurd, maar misschien was het erg vanzelfsprekend. Wat dat betreft staan wij als gelijken tegenover elkaar.

De heer **van Ooijen** (PvdA): De heer Hermes trekt uit de afgelopen 60 jaar de conclusie, dat het de komende 60 jaar ook niet kan. Dat is nu juist de moeilijkheid.

De heer **Hermes** (KVP): Och, ik voel mij ook aardig gesteund door een aantal mensen, die menen dat het ook grondwettig niet kan als uitgegaan wordt van een bepaalde staatsrechtler.

De heer **Van Ooijen** (PvdA): Maar u hebt net gezegd, dat de wetgever uiteindelijk bepalend is voor...

De heer **Hermes** (KVP): Nee, want wij hebben daarna gezegd dat de Grondwet op een gegeven moment wijzer moet zijn dan de wetgever. Dat was

Hermes

namelijk de conclusie van de discussie, die wij gehad hebben met de heer Van Mierlo.

Minister De Gaay Fortman: Mijnheer de Voorzitter! Men heeft gevraagd of de regeringscommissaris straks een uiteenzetting wil geven. Dat zal hij uiteraard doen, maar de heer Hermes voert telkens anonieme staatsrechtsgelerden ten tonele en het zou voor de regeringscommissaris vruchtbaar kunnen zijn als de anonimiteit van dat gezelschap zou kunnen worden opgeheven.

De heer Hermes (KVP): Dan zal mij eerst de gelegenheid moeten worden geboden om deze staatsrechtsgelerden te vragen of ik hun namen mag noemen.

De heer Van Mierlo (D'66): Het is geen geleerde als je hem niet mag citeren!

De heer Hermes (KVP): Ik kan in ieder geval in dit verband rustig de naam van prof. Jeukens noemen.

De heer Simons: Die heb ik ook al genoemd.

De heer Van Mierlo (D'66): Misschien moet hij dan toch eens gebeld worden!

De heer Hermes (KVP): Alleen heb ik waarschijnlijk het voordeel, dat ik hem op een recentere datum gesproken heb dan de regeringscommissaris.

De heer Van Mierlo (D'66): O, u bedoelt dat hij recent zijn mening heeft gewijzigd. Maar we hadden het over de interpretatie van een artikel in het verleden.

De heer Hermes (KVP): Dat zou u hem zelf moeten vragen.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom op het derde punt, dat de heer Van Mierlo heeft aangesneden. Als wel gebruik zou worden gemaakt van de bevoegdheid om te delegeren naar provincie of gemeente, zou er het voordeel zijn dat de toelaatbaarheid van provinciale en gemeentelijke verordeningen door de rechter zou kunnen worden getoetst. Dat is voor een deel waar.

De heer Van Mierlo (D'66): Het is helemaal waar!

De heer Hermes (KVP): Ik heb echter het idee, dat de rechter ook niet de zaak kan toetsen. De rechter kan namelijk alleen maar terugvallen op de bepalingen van de Grondwet. Ik wijs erop dat het hier gaat om delegatie en niet om uitvoering. Ik neem aan dat wij bij delegatie de regelgeving overlaten aan gemeente of provincie. Het is van

grote betekenis dat men niet kan terugvallen op een wet. De zaak is namelijk aan gemeente of provincie overgedragen. Bij uitvoering kan men wel terugvallen op bepalingen van de wet. Bij werkelijke overdracht van regelgevende bevoegdheden ligt de zaak in handen van provincie of de gemeente. Zolang deze lagere overheden de vrijheid van richting niet aantasten....

De heer Van Mierlo (D'66): Dat is het enige grondrecht.

De heer Hermes (KVP): Dat is nu het punt van discussie dat wij al gehad hebben. Wanneer men de terughoudendheid niet in acht neemt – daarover hebben wij ook uitvoerig gesproken – bij het aantasten van de vrijheid van inrichting of oprichting, kan dat wel eens zodanig op diverse manieren in Nederland gebeuren, dat het voor de rechter niet mogelijk is, dat centraal te toetsen.

De heer Van Mierlo (D'66): Het is toch het systeem van de rechtsstaat en van de door ons gekozen opzet daarvan dat men zich afhankelijk maakt van het oordeel van een rechter. Dat gaat natuurlijk wel altijd tot aan de hoogste rechter door; dat worden dan allemaal arresten van de Hoge Raad. Daar zit je dan wel aan vast. Hoe je het ook wendt of keert, een verordening die dat grondrecht in zijn wezen aantast, gaat aan flarden, doch de wet die dat doet blijft gehandhaafd.

De heer Hermes (KVP): Wat de vrijheid van richting betreft, hebt u gelijk, want deze kan getoetst worden. Voor het overige wordt het voor de rechter bijzonder moeilijk. De enige manier, waarop dat mogelijk is in uw constructie, zou zijn dat de materie verder zodanig in een wet is geregeld dat het voor provincie of gemeenten louter een kwestie van uitvoering wordt. Daaraan kan de rechter dan wel toetsen.

De heer Van Mierlo (D'66): Het spijt mij, maar ik geloof dat u zich daarin vergist. Wanneer de wet voor de scholen iets voorschrijft en bepaalt dat het aan de lagere overheden wordt overgelaten om de plek en het moment te bepalen – misschien moet het in de ene provincie wat later of eerder dan in de andere – is er naar mijn mening sprake van een uitvoeringsbesluit dat onder die wetgeving valt. Misschien kan de rechter dan nog zeggen, dat hij dat besluit onder die omstandigheden als een aantasting van het grondrecht beschouwt, en zal dat besluit alsnog worden verscheurd. Het is echter mogelijk dat dit ook niet zo is, maar dat weet ik niet.

De heer Hermes (KVP): In dit verband denk ik bij voorbeeld aan de discussie die wij in deze Kamer hebben gevoerd over het verplicht stellen van de oudercommissies voor het bijzonder onderwijs. Ik kan mij een situatie voorstellen dat de wetgever de regeling daarvan aan de regionale of lokale overheid overlaat. De wetgever heeft dan al aanvaard, dat de verplichting van oudercommissies aanvaardbaar is, maar dat zij dit wel aan de regio of de gemeente overlaat. Deze regeling krijgt voor mij dan meer het karakter van uitvoering. Iets anders is het als men bij voorbeeld zegt – dan wordt het een wetgevende bevoegdheid –: Ik laat het aan de provinciale overheden over om de bestuursvormen van het onderwijs te regelen. Dan is er sprake van een zodanige regelgevende bevoegdheid, dat de rechter straks niet meer kan toetsen wat de wetgever heeft bedoeld.

De heer Van Mierlo (D'66): Dan is het de wetgever, die dat zelf doet. Een van de redenen waarom de wetgever ook met dit soort zaken zuinig zal zijn, is dat hij het risico loopt dat datgene wat hij door een lagere wetgever laat doen – en wat hij eigenlijk zelf zou kunnen regelen – door de rechter wel wordt getoetst en ongeldig wordt verklaard.

De heer Hermes (KVP): Dat kan alleen wanneer de wetgever in een wet de hoofdlijnen aangeeft. Als je de hele zaak aan het provinciaal bestuur overdraagt, is het ook de vrijheid van het provinciaal bestuur, te beslissen zoals het zelf wil. Men mag dan alleen niet komen aan de vrijheid van richting, omdat die in de Grondwet staat.

De heer Van Mierlo (D'66): De lagere overheid mag niet het grondrecht aantasten. Dat mag de wetgever, zij het zeldzaam niet, juridisch wel.

De heer Hermes (KVP): Dat klopt; de wetgever kan inderdaad de vrijheid van oprichting en van inrichting beperken. Of men op het terrein van het stellen van voorwaarden ten aanzien van de vrijheid van inrichting en oprichting moet gaan decentraliseren, zodat wij in Nederland verschillende stelsels krijgen, dat vind ik niet, maar als de heer Van Mierlo daar naar toe wil, dan kan dat wel. Ik geloof dat dit voor Nederland een ongezonde situatie zou zijn.

De heer Van Mierlo (D'66): Hoezo?

De heer Hermes (KVP): Men heeft het in Nederland altijd zo belangrijk gevonden dat het openbaar en het bijzonder onderwijs voor wat de deugdelijkheid betreft even afdoende werden

Hermes

ge:regeld en dan vind ik dat dit even afdoende, evenveel geldt voor Friesland als voor Zeeland.

Minister **De Gaay Fortman**: Mijnheer de Voorzitter! Ik zal heel kort zijn al was het alleen maar omdat ik nog aan het nagenieten ben van de wijze waarop de verschillende geachte afgevaardigden voor ons aanzicht hebben gespeeld.

Wat het amendement-Hermes betreft, hebben wij in de loop van deze algemene beschouwingen daarover al een oordeel gegeven. Ik wil nog op één punt wijzen. In zijn amendement stuk nr. 15, 1, herdruk, zou naar ons oordeel het woord 'bijzonder' voor onderwijs in de tweede regel van het derde lid moeten vervallen. De overeenkomstige bepaling in de huidige Grondwet, artikel 208, lid 5 over de deugdelijkheidseisen heeft betrekking op het geheel of ten dele uit de openbare kas bekostigde onderwijs, dus zowel op het openbaar als op het bijzonder onderwijs. Als men dus zoveel mogelijk wil behouden wat men heeft, dan moet men ook op dat punt aansluiten bij de huidige tekst.

Wat de gemeentelijke en provinciale verordeningen betreft, zal de regeringscommissaris nog spreken. Ik wil echter op een aspect wijzen dat naar mijn mening weliswaar aan de orde is geweest, maar nog onvoldoende is beklemtoond. Onder andere de geachte afgevaardigde de heer Waltmans heeft er ook op gewezen. Naar onze mening maakt de huidige Grondwet al delegatie mogelijk naar provincie en gemeente. Dat is het standpunt van de Regering en wij achten dit standpunt niet weerlegd door hetgeen de heer Hermes heeft gezegd. Het feit dat opeenvolgende kabinetten geen behoefte hebben gehad aan die delegatie naar provincie en gemeente – zij komt overigens voor in artikel 5 van de Lager-onderwijswet en bij de totstandkoming van die wet is de grondwettigheid van die bepaling niet bestreden en zonder meer aanvaard – betekent naar ons oordeel niet dat men de mogelijkheid om er gebruik van te maken uit de Grondwet zou moeten verwijderen. Wat is onze bedoeling met een nieuwe Grondwet? Onze bedoeling is dat die geen belemmering zal zijn voor nieuwe ontwikkelingen. Hetgeen de heer Hermes nu wil, zal er juist voor zorgen dat nieuwe ontwikkelingen eventueel niet zullen kunnen plaatsvinden. Niemand heeft van de zijde van de Regering gezegd dat hij staat te

springen van die bevoegdheid gebruik te maken. Dat is ook wel begrijpelijk, omdat zoveel van hetgeen op het onderwijs betrekking heeft, zich alleen leent tot centrale regeling in verband met de rechtszekerheid, de rechtsgelijkheid en de eenheid van rechtsbedeling.

De heer **Simons**: Mijnheer de Voorzitter! Ik kan vrij kort zijn. Hetgeen ik zal zeggen, is naar mijn mening betrekkelijk onbelangrijk in verhouding tot hetgeen is opgemerkt over deze bevoegdheid van delegatie van regels stellen naar de lagere besturen.

Ik zal mij uitsluitend bezighouden tot het ene punt dat heel scherpzinnig door de heer Van Mierlo naar voren is gebracht, namelijk de mogelijkheid van toetsing. Hij vroeg of, indien een lagere overheid bij het vaststellen van een verordening zou handelen tegen het grondwetsartikel, dit toetsbaar zou zijn voor de rechter. Ik zeg daarop 'ja' en in een enkel geval 'neen'. Als in Amerika wordt aangeduid dat iemand hoogleraar is, moet de tweede zin beginnen met 'however'... iets dergelijks laat ik hier horen.

Als wij aannemen dat de verordening volledig voortvloeit uit de formele wet, zodanig en op die wijze dat de lagere overheid geen andere mogelijkheid had dan dat pad te gaan, dan wordt zij volledig gedekt door de formele wet en dan kan er geen rechter aan te pas komen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Dat is uitvoering.

De heer **Simons**: Inderdaad, maar het kan de vorm hebben van een verordening. In andere gevallen, waarin de wet mogelijkheden laat, waarbij een keuze kan worden gedaan tussen een uitvoering in overeenstemming met het grondwetsartikel, of een uitvoering die daarmee strijdig is, zal de rechter zeker, wanneer de zaak voor hem wordt gebracht – daarvoor zijn verschillende methodes denkbaar – kunnen beoordelen of het strijdig is met de Grondwet.

De beraadslaging wordt gesloten.

Over artikel III en de daarop voorgestelde amendementen, artikel IV en het daarop voorgestelde amendement en de beweegreden wordt geen beraadslaging gevoerd.

De behandeling van het wetsontwerp wordt geschorst.

De vergadering wordt van 22.09 uur tot 22.17 uur geschorst.

Aan de orde is de behandeling van het wetsontwerp **Gemeentelijke herindeling van de West-Betuwe (13275)**.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, hierbij tevens de artikelen en de daarop voorgestelde amendementen te betrekken.

Daartoe wordt besloten.

De heer **Waltmans** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Als de grondwetswijziging, die ik hier voor mijn fractie al herhaaldelijk heb bepleit, was doorgevoerd, dan zou deze kwestie nu niet de behandeling van een wetsontwerp in de Tweede Kamer vergen, maar van een voorstel in de provinciale staten van Gelderland. Men mag zich echter niet aan zijn plicht onttrekken. Ik heb ook wel een tijd getwijfeld, of dit wetsontwerp nu moest worden behandeld of niet. Uiteindelijk ben ik overstag gegaan door de argumentatie die de Minister ook gebruikt, dat het al zo lang heeft geduurd, dat er al zoveel onzekerheid is. Ik heb zelf ook wat nervositeit en passiviteit bij bestuurders ontmoet. Dat dwingt er toch toe om zekerheid voor de streek te scheppen.

Ik ben wel wat verontrust door het herhaaldelijk veranderen van opvattingen van gedeputeerde staten van Gelderland, die in alle kalmte en rust nu eens het ene voorstel, dan weer het andere voorstel aan hun geest lieten ontspruiten of er hun goedkeuring aan hechten.

Waarvan gaat dit wetsontwerp uit? Een van de leemten in de voorbereiding lijkt mij dat nergens sprake is van een samenhangende en samenvattende visie op de totale ontwikkeling van de West-Betuwe zoals men die zich voor de naaste toekomst voorstelt. In de West-Betuwe is in dit wetsontwerp plaats voor een drietal stedelijke kernen: Tiel, Culemborg en Geldermalsen.

Een ieder die herhaaldelijk door deze streek wandelt, fietst en rijdt zoals ik heb gedaan, zal wel weten – de mensen uit de streek zelf weten het uiteraard nog beter en eerder – dat 'stedelijke kern' een begrip is dat men in de micro-sfeer van de West-Betuwe kan ophangen aan Tiel, Culemborg en Geldermalsen, maar dat het toch een wat afstandelijker begrip is dan wanneer je het gaat toepassen op veel grotere plaatsen in de omgeving. Ik vind dat het begrip 'stedelijke kern' iets te veel

Waltmans

aanduidt van wat men zich in de toekomst heeft voorgesteld in zijn grootse planning, namelijk de 80.000 inwoners die Tiel zou moeten hebben en de tienduizenden en tienduizenden in de andere centra. Dat is niet haalbaar, dat is een schaal waaraan men in den lande niet meer denkt. Zoveel mensen hebben wij niet, zoveel mensen krijgen wij niet.

De wens was om voor elk van de drie te vormen gemeenten een naar omstandigheden zo hoog mogelijk voorzieningenniveau bereikbaar te maken. De hoogte van dat niveau wordt mede bepaald door de mogelijkheden die de grootste kern binnen het kader van het ruimtelijk beleid daartoe biedt, aldus de Minister.

Ik meen dat dit ook de zwakte is van de argumentering. De vraag is namelijk of voor een dergelijk wat kleiner gewest de mogelijkheden voor een zo hoog mogelijk voorzieningenniveau bepaald worden door de mogelijkheden die de grootste kern binnen het kader van het ruimtelijk beleid daartoe biedt.

De vraag is namelijk of de grotere centra in de buurt niet een voorzieningenniveau hebben dat echt in die zin de trekker is en of de streek niet teveel uitwaarts gericht is om zich te kunnen ophangen aan de ontwikkeling van een eigen voorzieningenniveau rondom een kern.

De essentie van het wetsontwerp is het ondergeschikt maken van plaatselijke belangen aan het streven van de vorming van bestuurskrachtige gemeenten door opnemings van de relatief vele kleine gemeenten in een drietal grote gemeentelijke eenheden. De versterking verschilt van plaats tot plaats. De versterking van Culemborg mag er nauwelijks zijn. Men vraagt er daar ook niet zo dringend om. De versterking van Tiel kan men zien als een mogelijkheid tot een afronding en een uitbreiding van een wat stedelijker gemeenschap. De versterking van Geldermalsen echter is in wezen toch alleen maar de ondersteuning van een dwerg doordat een aantal andere dwergen ernaast worden gezet en dan wordt gesuggereerd dat dit geheel sterker is dan de afzonderlijke delen.

Ik geloof daar niet zo hard in, maar ik kom hier dadelijk op terug. Ik geloof er niet in omdat ik er niet van overtuigd ben dat zo'n grote gemeente qua oppervlakte – 21 dorpen – met 21 raadsleden – elk dorp een raadslid – een zeggenschap zou kunnen uitoefenen over een groot gebied en naar tijd en plaats, ook voor de toekomst, ordenend zou

kunnen optreden zoals wij dat eigenlijk verwachten als resultaat van een herindeling. Als dat resultaat er namelijk niet uitkomt, heeft de hele operatie geen zin en kun je beter de zaak laten zoals die is.

Ik vind er een element in van centralisatie. Ik geef toe dat in het kader van de West-Betuwe centralisatie een groot woord is. Het afwijzen van het plan om tot de vorming van een nieuwe plattelandsgemeente Buren, Beusichem en een deel van Zoelen te komen, is wat te ongeargumenteerd gebeurd. De Minister zegt dat een dergelijke nieuwe gemeente een te gering draagvlak heeft. Dat zou betekenen dat op een aantal terreinen van directe of indirecte gemeentelijke verzorging, de dienstverlening beneden het niveau zou blijven dat eigenlijk nodig zou zijn. Op andere terreinen zou het leiden tot voorzieningen die het draagvlak feitelijk te boven gaan en waarvan de instandhouding ten koste zou moeten gaan van omvang en niveau van de overige dienstverlening. Het werkt tevens een aanleunen in de hand tegen voorzieningen in naburige gemeenten zonder dat de bevolking op aard en situering van die voorzieningen in naburige gemeenten enige invloed kan uitoefenen. Dat is een probleem, maar het is geen groter probleem als waar Geldermalsen voor komt te staan. Als de Minister hetgeen hij geschreven heeft op Geldermalsen en niet op de door mij ook in het voorlopig verslag voorgestelde nieuwe gemeente Buren betreft, zal hij tot dezelfde slotsom komen. Bovendien is het de vraag of die nieuwe gemeente Buren niet een voldoende aantal inwoners heeft. Dat zit toch tegen de 10.000 aan. Dit aantal is voldoende voor een plattelandsgemeente om een draagvlak 'in voldoende mate' te hebben. Bovendien komt dat overeen met een minimumaantal inwoners dat de Minister zelf en de raad voor de territoriale decentralisatie stelt aan nieuw te vormen gemeenten. Dat gaat nog zo'n 4000 uit boven wat ik in gedachten heb. Dat komt waarschijnlijk doordat ik van oorsprong bestuurssocioloog ben en geen bestuurder.

Ik meen dat het voorstel van de heer Evenhuis en anderen, onder wie ik zelf, recht doet aan mijn opvatting dat het niet noodzakelijk is, alle bestaande kleinere gemeenten die het betreft toe te voegen aan de drie grote – relatief gezien – stedelijke centra, want het gebied is eigenlijk veel te mooi voor grote stedelijke centra. Met name kan ook door vorming van een nieuwe gemeente Buren recht worden gedaan

aan het unieke karakter van het centrum Buren, dat ik in gevaar zie komen bij toevoeging van de historische bebouwing aan Culemborg – waar het de 'eer' moet delen met het centrum van Culemborg – dan wel bij toevoeging aan Geldermalsen, waarbij het in ieder geval gedurende de eerste tientallen jaren het slachtoffer zal worden van de plannen die ongetwijfeld voor het centrum van deze gemeente worden uitgedroefd en uitgewerkt.

Ik vind dus, dat mijn fractie mij terecht toestemming heeft gegeven, mijn handtekening onder het betreffende amendement van de heer Evenhuis te zetten.

Mijnheer de Voorzitter! Ik zou de Minister willen vragen, hoe hij de relatie ziet tussen de drie nieuw te vormen gemeenten. Ik zou bijna zeggen: het ietwat conservatieve stadje Culemborg, met een aantal voorzieningen die men in het algemeen niet in een dergelijke gemeente aantreft (vooral op het gebied van onderwijs en van onderwijsvoorzieningen) met daarnaast Tiel, dat levendiger is en waar men meer industrie aantreft, met meer ontwikkelingskansen, en daartussen in Geldermalsen, dat naar mijn mening ook in de toekomst een voorzieningenniveau zal hebben dat altijd lager ligt dan dat in de beide andere gemeenten, terwijl het ook als werkcentrum niet het niveau van Culemborg en Tiel zal kunnen halen, tenzij de ontwikkeling door de landelijke overheid welbewust zo wordt afgeremd, dat Tiel en Culemborg weer in de verdrukking komen, want op één of andere manier moet men toch Geldermalsen groot maken.

Het 'bij elkaar harken' – ik zeg dit nogmaals – van dorpen en vervolgens zeggen dat zij te zamen een nieuwe grote gemeente vormen, is iets waarin de Minister zelf ook niet gelooft. Geldermalsen zal toch een centrum moeten hebben en een centrumfunctie die past bij de omvang van de nieuwe gemeente, in inwonertal en in oppervlakte. Dit betekent dat Geldermalsen toch minstens de helft van de bevolking – om maar eens een vuistregel te noemen – van de gehele gemeente op den duur in zijn eigen centrum zal moeten hebben. Ik zie dat niet gebeuren. Ik vrees ook, dat Geldermalsen zal worden weggedrukt in de concurrentieslag met Culemborg. De creatie van een derde regionaal centrum zal uitdraaien op een gevecht tussen deze drie gemeenten, waarvan Geldermalsen het waarschijnlijke slachtoffer zal worden.

Ik ben erg dankbaar dat het voorstel om het gebied van Echteld aan Tiel

Waltmans

toe te voegen wordt losgelaten. In het voorlopig verslag heb ik het een voorstel genoemd dat 'voos' was, dat in ieder geval onvoldoende en verkeerd beargumenteerd was. Ik houd dit ook nu staande.

Van het begin af aan heb ik mijn twijfels gehad over de Waalgemeenten. In een dagbladinterview heb ik ze inder tijd ook betiteld als een 'restidee', een soort vlucht. Uit angst voor de annexatie gaat men naar een nieuwe constructie zoeken. Ik heb mij toen ook afgevraagd, waar de bindingen lagen. Dit heb ik eens uitgezocht en het is mij meegevallen. De bindingen van de Waalgemeenten liggen in eerste instantie tussen de Waalgemeenten onderling. Om dit te kunnen bekijken, heb ik – dit zal de Minister aanspreken – het meest natuurlijke criterium genomen dat ik kon vinden, namelijk de huwelijksrelaties over de afgelopen tien jaar. Daaruit blijkt, dat de Waalgemeenten in grote meerderheid huwelijksrelaties onderhouden met andere Waalgemeenten. Het is dus niet zo dat de ene gemeente – volgens de stukken – is georiënteerd op Zaltbommel, Geldermalsen of Tiel maar op elkaar. Dit geeft de indruk dat er meer overeenkomst en meer oriëntering op elkaar is dan ik oorspronkelijk voor mogelijk en waarschijnlijk had gehouden.

Natuurlijk had ik wel gehoord dat professor Brasz voor een Waalgemeente was met Vuren en Herwijnen. Ik durf het woord 'professor' – na de discussie van zoëven – nauwelijks meer als een aanbeveling te gebruiken!

Minister De Gaay Fortman: Hij is ten minste geen anonymsus.

De heer **Waltmans** (PPR): Dat is juist. Hij is ook geen staatsrechtgeleerde. Dat is ook een voordeel.

De heer **Koekoek** (BP): Dat is een voordeel. Het duurt minder lang!

De heer **Waltmans** (PPR): Gedeputeerde staten steunden oorspronkelijk ook de gedachte van één plattelandsgemeente, welke gedachte trouwens als ik het goed schat al zo'n twaalf jaar oud is. Er bestaat een zekere saamhorigheid tussen die vijf gemeenten. Als je twijfelt in welke positie je je moet stellen, dan vind ik een heel belangrijk criterium wat de mensen zelf ervan vinden, wat de raden van de Waalgemeenten ervan vinden. Ik geloof dat niemand kan volhouden dat de raad en de bevolking van de Waalgemeenten niet alle voor één Waalgemeente zijn.

Dit betekent dus, dat van mijn fractie steun kan worden verwacht voor het amendement, dat door de heer Schakel en de zijnen op dit punt is ingediend.

Maar nogmaals, het ware mij uiteindelijk toch liever geweest als provinciale staten van Gelderland hun eigen zaakje geregeld hadden.

□

De heer **Evenhuis** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Het is een goede zaak dat wij nog vóór het Kerstecres het voorstel van de Regering met betrekking tot de West-Betuwe afwerken. De heer Waltmans heeft er al op geduid, dat de bestuurlijke problemen in dit gebied niet gering zijn. Het gebied moet weten waar het aan toe is. Heel concreet speelt de herindeling zich al een jaar of tien actief af in het gebied. Op het bestuurlijke niveau vind je daarvan ook de weerslag. Personeel van de secretarieën vertrekt en als het onzeker blijft, of de gemeenten zullen blijven voortbestaan, zal het ook moeilijk zijn de gewenste vervulling van de vacatures te krijgen. Wij hebben ook in het voorlopig verslag ingebracht, dat het bestuur kenmerken gaat vertonen van een bestuur in een overgangsfase, ondanks de vele inspanningen die de actieven en blijvenden in de gemeenten zich getroosten.

De achtergrond van het voorstel is dus gelegen in de bestuurlijke problematiek. De bestuurlijke problematiek hangt samen met de te kleine schaal van de meeste – ongeveer 12 van de 14 – gemeenten die bij de herindeling zijn betrokken. Die schaal heeft dan als uitgangspunt het inwonertal. In die gemeenten varieert het inwonertal tussen de 1100 en de 4500.

Het gevolg daarvan is dat men in het gebied een vrij groot aantal gemeenschappelijke regelingen kan constateren. Professor Brasz vermeldt ook in zijn onderzoek met nadruk dat er weinig specialisaties in het ambtenarenapparaat aanwezig zijn. Daar tegenover staat het voordeel dat een kleine gemeente altijd in zich bergt, namelijk de directe aanspreekbaarheid van het bestuur. De persoonlijke relaties in de bestuurlijke verhoudingen kunnen vanuit de bevolking positief functioneren. Een nadeel is evenwel dat er door een te kleine schaal een tekort aan serviceverlening aan de burgers kan ontstaan en dat de beheersbaarheid van de problemen kleiner wordt. Dit kan, met inachtneming van de gemeenschappelijke regelingen, een uitholling betekenen van de lokale democratie.

Dit is ook in de West-Betuwe geble-

ken. Diverse gemeenten staan op het standpunt dat zij het liefst zelfstandig willen blijven. De aard van de problemen betekent evenwel dat die mogelijkheid niet aanwezig is.

Vanaf 1966 zijn een aantal mogelijke oplossingen in omloop geweest. Professor Brasz onderscheidt in zijn studie een drietal 'hoofdmogelijkheden'. Men kan van de veronderstelling uitgaan dat er een gemeente wordt ingesteld voor het hele gebied.

Die gedachte is eigenlijk al betrekkelijk snel verworpen vanwege het feit, dat Tiel, dat dan de kern, de hoofdplaats, van de gemeente zou worden, te excentrisch zou komen te liggen. Bovendien, zou er in de praktijk moeilijk mee te werken zijn, omdat men dan te maken had met zo'n 44 kernen in het gehele gebied.

Een andere mogelijkheid was het totstandbrengen van één gewest, met handhaving van de huidige gemeenten. Deze oplossing is echter niet aantrekkelijk, omdat de schaal van de gemeenten waarschijnlijk te klein zou zijn. Dan zouden wij in de praktijk geconfronteerd worden met een vierde bestuurslaag. Terecht hebben het provinciaal bestuur van Gelderland en de Regering gekozen voor het samenvoegen van een aantal gemeenten.

Bij het zoeken van die oplossing spelen twee overwegingen een rol. In de eerste plaats is dat het oplossen van de typisch bestuurlijke problemen, die voortvloeien uit de te kleine schaal. In de tweede plaats is dat – het hangt met het eerste punt samen – de toekomstige taakstelling van de gemeenten, zoals die ook in het streekplan, in discussie, wordt aangegeven.

Het voorstel van de Regering is naar mijn oordeel vrij rigoreus, al zeg ik erbij, dat het niet van realiteitszin is ontbloot, tenminste, als men uitgaat van een scherpe overloopfunctie voor een groeiende bevolking. Dat was het zeker niet tegen de achtergrond van de ideeënschets 'Rivierengebied 1966' en de Tweede Nota over de ruimtelijke ordening met het beginsel van de gebundelde deconcentratie. Toen werd er immers rekening gehouden met een forse groei van de bevolking. De overloop vanuit de Randstad kwam toen sterk op gang. Dat betekende, dat men in de regio's daarin aanleiding moest vinden om de kernen te ontwikkelen. Tegelijkertijd moest bij een te grote druk van de bevolkingsgroei worden voorkomen, dat het platteland al te snel ging verstedelijken. Het voorstel van de Regering is vooral gebaseerd op dit uitgangspunt zoals dat in de jaren zestig naar voren kwam.

Evenhuis

Tegen de achtergrond van de toch wel wat veranderende omstandigheden bestaat bij ons ernstige twijfel aan de noodzaak veertien gemeenten samen te voegen tot drie. Dit blijkt ook uit het amendement dat wij hebben ingediend. Wij kunnen het er wel over eens zijn dat het niet te veel gemeenten moeten worden, maar het kunnen er ook vier of vijf worden.

Dit blijkt ook uit de stukken die ons vanuit Gelderland hebben bereikt. Diverse keren is in de discussie de mogelijkheid van vier gemeenten geopperd.

Die onzekerheid spruit voort uit de onduidelijkheid over de toekomstige taakstelling, wat ook verband houdt met de onduidelijkheid over de toekomstige bevolkingsgroei. Daardoor ontstond twijfel aan de gekozen oplossing. Gezien die verminderde groei van de bevolking is het duidelijk dat Tiel en Culemborg voor de opvang van de bevolking wel op hun eigen grondgebied vooruit kunnen. In de memorie van antwoord wordt dan ook terecht geconstateerd dat het er niet om gaat Tiel en Culemborg extra ruimte te verschaffen. Het doel is enkele bestuurskrachtige gemeenten te vormen. De bevolkingsprognoses voor Tiel zijn daarbij in wezen niet van belang.

Bezien we de taakstelling van de overige kernen dan blijkt, dat die zich kenmerken door verantwoordelijkheid ten opzichte van het agrarische open gebied. De vraag rijst dan wie de beste garantie kan bieden, dat het gebied ook werkelijk open blijft. Sommigen zien dat het beste gewaarborgd wanneer de verantwoordelijkheid wordt gelegd bij de wat grotere stedelijke kernen. Anderen zijn de mening toegedaan, dat die plattelandsgemeenten daarvoor zelf de verantwoordelijkheid kunnen dragen, te meer – ik neig zelf daartoe – daar behalve dat het open agrarisch gebied beschermd moet worden tegen al te sterke groeieigingen van gemeentebesturen voorkomen moet worden, dat de ontwikkeling dood loopt in de plattelandsgemeenten van een gemeente.

De betekenis van de kernen schuilt verder in de betekenis voor de regio wat betreft verzorgingsfunctie, woonfunctie en werkgelegenheid. Aan de hoofdkernen – ik denk met name aan Tiel en Culemborg – moet geen extra betekenis worden toegekend in het kader van het nationale ruimtelijke beleid, zoals dat wordt gedaan in bij voorbeeld het kader van het groeiker-nenbeleid.

Die taakstelling vinden wij in het gebied niet terug. Met andere woorden:

de genoemde plaatsen hebben in dat opzicht niet zulke taken dat het ten aanzien van de gemeentegrens grensoverschrijdend moet werken. De noodzaak tot een driedeling achten wij niet aanwezig, zeker niet wanneer men de zaak vanuit de ruimtelijke problematiek bekijkt.

Bestuurlijk bestaat er ook twijfel. Er moet wel een draagvlak zijn voor de verzorgingsfunctie van de kernen. Het is echter de vraag waardoor dat draagvlak wordt bepaald. Daarbij kan men over de omvang van de gemeenten duidelijk twijfel hebben. De laatste tijd komt men steeds vaker de gedachte tegen dat, wil men een redelijke verzorgingsfunctie kunnen bieden, men geen nieuwe gemeenten moet maken met minder dan 10.000 inwoners. In sommige stukken is zelfs als ondergrens genoemd 15.000 inwoners.

Men moet dat wat royaler bekijken. Naast een ondergrens, die toch sterk facultatief moet zijn, spelen ook andere elementen een belangrijke rol bij de bepaling van de bestuurskracht. Het kan zijn het karakter van een gemeente – dat kan pleiten voor een kleinere schaal – maar het kan daarnaast ook de plaatselijke democratie zijn, de gedachte van de betrokkenheid van de burger bij het bestuur. Bestuurskracht in relatie tot democratie of democratie in relatie tot bestuurskracht kan ook duidelijk in een gemeente een grotere rol spelen dan de omvang.

In het voorstel van de Regering is de constellatie van groot-Geldermalsen de zwakke stee. De voorgestelde gemeente omvat 21 kernen. Een groot aantal van die kernen kenmerken zich door een eigen karakter en een vrij duidelijke zelfstandigheid. Bovendien gaat Geldermalsen over van 8000 inwoners naar ongeveer 27.000 inwoners.

Men kan daarbij twijfel hebben of er voldoende samenhang zal zijn in de gemeente Groot Geldermalsen, met name in sociologisch opzicht.

Dit wordt wel wat gerelativeerd door het nogal agrarische karakter van die gehele gemeente groot-Geldermalsen. Voor die bestuurlijke problemen, die zouden kunnen optreden in een dergelijke grote gemeente met zulke krachtige dorpen, wordt een suggestie aan de hand gedaan, namelijk de oprichting van dorpsraden. Dat lijkt een fraaie oplossing, maar ik heb hierover toch mijn twijfels. Hoe ziet de Minister die relatie van de dorpsraden tot de feitelijke gemeenteraad? Moeten er bevoegdheden worden overgedragen? Hoe zal een en ander functioneren? Nogmaals ik heb daarover ernstige twijfels.

Het gemeentebestuur van Geldermalsen heeft op de hoorzitting in Tiel begrip getoond voor de toekomst, voor wat betreft de haar opgedragen taak. Er was aarzeling over het functioneren van de nieuwe gemeente. Het trof mij wel – en dat pleit voor die gemeente – dat men uitdrukking gaf aan de verantwoordelijkheid voor het oplossen van de problemen in een groot-Geldermalsen. Kortom wij zouden van de Minister nog graag een nadere beschouwingen over het functioneren van deze grote gemeente willen horen.

Er is door de heer Schakel een amendement ingediend, dat als doel heeft een Waalgemeente te doen oprichten, bestaande uit de gemeenten Ophemert, Varik, Est, Opijnen en Waardenburg. Dit voorstel verdient naar onze mening serieuze overweging, juist tegen de achtergrond van de problemen van Groot-Geldermalsen die ik zo pas aangaf. Beoordelen wij het amendement van de heer Schakel wat nader, dan dienen een aantal aspecten meegewogen te worden. De omvang, de schaal van de nieuwe gemeente bedraagt ongeveer 10.000 inwoners. Ik heb hierover zo pas al iets gezegd. Ik meen, dat deze schaal groot genoeg is. De gemeenteraden van de desbetreffende gemeentes kiezen alle – de ene raad unaniem, de andere in grote meerderheid – voor de Waalgemeente. Ook lijkt de bevolking in het gebied deze gedachte te ondersteunen, al is dit in de ene gemeente wat meer dan in een andere. De taakstelling van de nieuwe Waalgemeente is tweeledig. In de eerste plaats zal – dit is een van de hoofd-functies – men zorg dienen te hebben voor de handhaving van de open ruimte in de gemeente. Ik meen, dat deze functie bij deze gemeente in goede handen zal zijn. In de tweede plaats zal, wat de plaatselijke voorzieningen betreft in de drie hoofdplaatsen van een dergelijke gemeente – volgens het streekplan: Varik, Haaften en Waardenburg – de taakstelling juist via zo'n Waalgemeente goed tot uitdrukking kunnen worden gebracht, mede gelet op het feit, dat de zorg van een kern als Geldermalsen verdeeld is over een vrij groot aantal kernen. Het is hierbij de vraag, of de taakstelling zoals die in het streekplan wordt aangegeven – ik denk aan alternatief 1 – in voldoende mate is gewaarborgd. De problemen voor de voorgestelde gemeente zijn de volgende. Zij ligt enigszins langgerekt langs de Waal. Met betrekking tot de samenhang, de onderlinge verbandenheid merk ik op, dat er een goede

Evenhuis

verbindingsweg is. Het ontstaan van de gemeenten is echter zeer verschillend. De gemeenten zijn haaks op de Waal ontstaan, hetgeen enige twijfel doet rijzen bij de vraag, of er voldoende onderlinge verbondenheid is.

Dit alles overwegend komt de fractie tot het oordeel dat een Waalgemeente toch serieus moet worden overwogen. Wij wachten het antwoord van de Regering op dit punt af.

Wij hebben een amendement ingediend om te komen tot een nieuwe zelfstandige gemeente Buren. In het voorstel van de Regering is Buren ingedeeld bij de gemeente Groot-Geldermalsen. Uit de informatie, die ons is verstrekt, blijkt, dat de relatie tussen beide gemeenten bijzonder gering is. Er is blijkbaar zelfs geen openbare vervoersverbinding tussen beide plaatsen. In het algemeen is Buren meer op Tiel gericht.

Zien wij naar het noordelijke gedeelte van het gebied, dat voor het wetsontwerp van belang is, dan constateren wij dat Beusichem is ingedeeld bij Culemborg en Zoelen bij Tiel. Gelet op de ontwikkelingsmogelijkheden van Beusichem en Tiel, rijst de vraag, of die uitbreidingen strikt noodzakelijk zijn. De raad van Beusichem kiest in eerste aanleg voor zelfstandigheid. Als dit niet mogelijk is – en dit is niet mogelijk – geeft men de voorkeur aan een samengaan met de gemeente Buren. De raad heeft daarvoor zo zijn eigen redenen. Zoelen heeft zelfs in het recente verleden te kennen gegeven, het liefst zelfstandig te blijven. Als dit niet mogelijk is, geeft een bepaalde groep de voorkeur aan samengaan met Buren, anderen prefereren het samengaan met Tiel. Buren zelf kiest duidelijk voor zelfstandigheid als dit mogelijk is.

De overweging, die tot ons amendement leidde, hield in dat, als men Buren en Beusichem samenvoegt met een belangrijk gedeelte van de gemeente Zoelen, wat betreft de schaal zou worden voldaan aan de minimum voorwaarde van ongeveer 10.000 inwoners. Dit is niet helemaal het geval, maar dat behoeft naar mijn oordeel ook niet zo te zijn omdat ook andere waarden een heel belangrijke rol spelen.

Wij zijn er bij het voorbereiden van ons voorstel voorts van uitgegaan, dat met dit voorstel niet het laatste woord is gesproken. In feite is het te betreuren, dat de gemeente Maurik niet bij de herindeling is betrokken. Ik denk in het bijzonder aan het gebied rond Ravenswaay, vooral omdat de afstand tussen Ravenswaay en het hoofddorp

Maurik door een verlegging van een brug over het Amsterdam-Rijnkanaal in een niet onaanzienlijke mate wordt vergroot.

Wij gaan ervan uit, dat bij een toekomstige herindeling van de Midden-Betuwe het gebied van Ravenswaay bij de gemeente Buren gevoegd zou kunnen worden. Als men een gemeente Buren van de grond brengt, overeenkomstig de inhoud van ons amendement, schept men daarmee een belangrijke groene long tussen de twee stedelijke kernen Culemborg en Tiel. Ik denk dat de nieuwe gemeente Buren ruimschoots in staat zal zijn om dat gebied te verzorgen. Komt het gebied van Ravenswaay erbij dan heb je een niet onaantrekkelijke gemeente op het Betuwse platteland.

Een derde overweging is – de heer Waltmans heeft er lovende woorden aan gewijd – de betekenis en het karakter van het stadje Buren zelf. Het stadje is alom uit de geschiedenis bekend. Daarnaast heeft het een heel specifiek eigen karakter dat tot uitdrukking komt in de diverse monumenten. Als wij het beleid van het gemeentebestuur van het stadje bezien, kan men constateren dat bijzonder veel aandacht is besteed aan de verzorging van de monumenten.

Wat de grenzen van de nieuwe gemeente Buren betreft, merk ik op dat wij hebben getracht de bepaling daarvan zo zorgvuldig mogelijk te doen. In ons voorstel voeren wij een kleine wijziging in ten gunste van de gemeente Culemborg om daar een eventuele uitlegmogelijkheid van Culemborg te garanderen. Zij ligt parallel aan het huidige uitbreidingsgebied. Bovendien – daarom behoeft zij niet te groot te zijn – gaat de feitelijke uitbreiding van Culemborg in een andere richting. Door ons voorstel wordt de ontwikkeling van Culemborg met andere woorden op geen enkele wijze belemmerd.

Hetzelfde geldt voor Tiel. Essentieel is – wij hebben voor dat aspect van het voorstel van de Regering gevoel –, dat het op geen enkele wijze de ontwikkeling van de hoofdkernen die een heel duidelijke functie in het gebied hebben, belemmert. Daarom hebben wij gekozen voor het trekken van een nieuwe grens langs de noordwestkant van de rijksweg. Dat betekent dat daardoor de garantie ontstaat dat Tiel, mocht het in de toekomst eventueel noodzakelijk zijn – uit de stukken blijkt dat dit niet het geval is – om uit te breiden, in zuidwestelijke richting zal kunnen uitbreiden. Vandaar dat wij daarvoor ruimte hebben willen bieden in ons voorstel.

Gezegd moet echter worden, dat als

je een gemeente op die manier met een grens doorsnijdt, zoals nu met Zoelen, er geen sprake is van een gemakkelijke beslissing. Immers, een gebied met een zekere eenheid, zoals de gemeente Zoelen, voelt zo'n grens als een zekere scheiding. Dat element voelt men wellicht.

Bij Geldermalsen en de huidige gemeente Buurmalsen hebben wij enkele kleine wijzigingen, meer correcties voorgesteld. Vermeld moet worden dat het natuurgebied in het noordwesten van de gemeente Buurmalsen naar onze mening moet worden ondergebracht in één gemeente, namelijk de toekomstige gemeente Groot-Geldermalsen. Doen wij dat niet, dan ontstaan problemen met het onderhoud en dergelijke en zal de gemeentegrens het natuurgebied daar doorsnijden, wat problemen met het onderhoud en dergelijke kan geven.

Mensen uit dit gebied hebben met klem gevraagd te komen tot een samenvoeging van de gemeenten Beesd en Deil. In onze fractie heeft het onvoldoende weerklank gevonden vanwege de gerichtheid en ook vanwege de te kleine schaal, waarop die nieuwe gemeente is gebaseerd.

Ik kom tot een samenvatting. Essentieel in het voorstel is het oplossen van de bestuurlijke problematiek. De Regering kiest voor drie nieuwe gemeenten, maar juist van het bestuurlijke uitgedeneerd kan je evengoed in dit geval een redenering opzetten, dat het er vier of vijf moeten zijn. Dat kan in dit geval omdat de schaal van een voldoende omvang is. Ook gezien de ruimtelijke problemen daar behoeft vier of vijf geen beletsel te zijn, intengedeel. Men zou het zelfs als een versterking kunnen ervaren. Prof. Brasz citeert in zijn studie prof. Groenman: Een gemeente is idealiter een tweeenheid. Hij gaat verder met: 'Eenzijds is de gemeente de institutie waarin de burgers zijn verenigd ter behartiging van lokale belangen en is zij dus de uitdrukking van democratie op het plaatselijke vlak. Anderszijds is zij de beherende organisatie, is zij apparaat.'

Met 'apparaat' wordt met name bedoeld op de bestuurskracht. Op dat punt schieten de huidige gemeenten tekort in de sfeer van de verzorging. Dat pleit voor een grote herindeling.

Aan de andere kant moet echter de democratie op het plaatselijke vlak goed functioneren; op het platteland heeft de democratie typische kenmerken. Ik meen dat de gehele ruimtelijke problematiek in de West-Betuwe voldoende in de hand wordt gehouden

Evenhuis

door het streekplan. De bestuurlijke problemen worden opgelost door de voorgestelde amendementen te aanvaarden. Deze amendementen komen ook tegemoet aan de wens van de bevolking om bij het bestuur te worden betrokken.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Naar de befaamde Gordel van Smaragd snelden mijn gedachten toen ik in de informatieve stukken las dat onze herindelingsdrift zich gaat uitleven op een regio waarvan de woonplaatsen liggen aan de oevers van stromen, gelijk vier strengen kralen. Dat legt wel een zekere verplichting op om met die gegevens zeer omzichtig te werk te gaan. De vraag dringt zich aan ons op of wij bij zo'n poëtische visie niet inbreuk plegen op een gegroeid geheel wanneer wij prozaïsch de vele kralen in drie doosjes vegen, hetgeen gebeurt als wij het wetsontwerp volgen.

'Moet dat nou?' zei Echteld en zij boekte succes door zo te zeggen want voor Echteld is de amputatie afgewend. Dat zal die gemeenschap deugd doen en ook ons gaf de nota van wijziging voldoening aangezien ook wij erop hebben aangedrongen Echteld Echteld te laten. Het voorstel sneed te diep in het vlees. Misschien velt er nog meer pijn weg te nemen. Echteld blij achterlatend, spoeden wij ons naar de omgeving: Buren, Zoelen, Beusichem. Tiel hebben wij dan laten liggen. Deze gemeente kan ons inziens voorshands best vooruit. Het is de vraag of, alle plannen ten spijt, een explosieve groei zal plaatsvinden. Immers, telkens moeten de prognoses naar beneden worden bijgesteld. Daarom lijkt het ons niet aanbevelenswaardig Tiel zo'n ruime jas toe te meten. Buren, Zoelen en Beusichem kunnen gedrieën een mooie taak aanvatten, namelijk zorgen voor natuurschoon en voor historische architectuur.

Zoelen prefereert weliswaar, solist te blijven en verdedigt het 'wil mij niet aanraken'. Indien het mogelijk zou zijn, zouden wij daarvoor geen revolutie willen ontketenen dit tegen te houden. Dat lijkt er echter niet in te zitten. Wanneer dat niet te bereiken valt, verdient het overweging, de genoemde drie gemeenten gezamenlijk als een bestuurlijke eenheid de parallele belangen te laten behartigen, namelijk de handhaving van oude pracht, in het bijzonder de conservering daarvan, die vraagt om specialisering en algehele overgave en volledige toewijding. Een veel

groter conglomeraat kan hieraan, naar te duchten valt, veel minder adequaat tegemoet treden. Zo'n grote gemeente heeft veel te veel aan haar hoofd. Hoorden wij niet ergens Geldermalsen, hoefsmid, Buren, zilversmid noemen? Moet nu ook de hoefsmid op de zilverwerkplaatsen passen? Werden ooit woonplaatsen ongemoeid gelaten, die een historische erfenis hoeden? Het drong zich aan mij op dat de memorie wat dit betreft erg kort van memorie was. Mij heugen namelijk zeer levendig Rozendaal, Sluis, Aardenburg en vooral de parel Veere op Walcheren. Nu ik toch over de memorie spreek, lijkt mij deze wat catechismusachtig uitgevallen met al die vragen en antwoorden. Zij is uiteraard zeer informatief, maar een beetje compositie daarenboven om de algemene oordeelsvorming te stimuleren was misschien niet overbodig geweest. Wij duchten op zo'n manier de wat verdeel en heers techniek. Het 'moet dat nu' waarmee in Echteld de victorie begon, wil zich ook ten aanzien van deze drie gemeenten laten horen. Wij vinden dat men niet van verre en uit de veelheid het cultuur- en natuurschoon kan bewaren. Zoelen met zijn kasteel en Beusichem dat bekwaam poseert voor fraaie dorpsansichten en ten slotte Buren, waarvan ik de rijkdommen niet behoef te noemen. Alles te zamen is het een mooie gemeenschappelijke taak.

Het wetsontwerp verwacht voor de totale regio, die in het onderhavige wetsontwerp aan herindeling wordt onderworpen, een negatieve taak, namelijk het verre houden van de verstedelijking. Mij is echter altijd geleerd dat het veel dankbaarder en verstandiger is, het belang op een positieve wijze te behartigen. De uitkomst lijkt dan ook veel meer gegarandeerd. Dat doen wij wanneer wij dit trio in een goede verstandhouding met concentratie hun erfenis laten hoeden. Ravenswaay kan dan zo lang blijven liggen afwachten. Trouwens, Geldermalsen wordt, alle pleidooien van schaalminisering ten spijt, toch wel met de zorg belast om de orde in een heel grote klas kernen te houden.

Onze twijfel op dat punt hebben wij reeds eerder uitgesproken. Het spreekwoord 'zoveel hoofden zoveel zinnen' zou in de taal van het nieuwe Geldermalsen vertaald wel kunnen luiden 'zoveel kernen, zoveel raadszetels', maar wie weet raad met zo'n raad. Van Geldermalsen horen wij trouwens ook geen getrappel om die nogal ambitieuze taak op te vatten; het zou eraan kunnen bezwijken. Wanneer Geldermalsen namelijk aarzelt, moet dat voor ons toch wel een sein wezen om toch

maar niet zo voetstoots over te gaan tot deze operatie. Daarom gaat er van onze kant een niet al te grote sympathie uit naar dit voorstel, wel naar het project de Waalgemeenten. Op die manier houden wij nog iets van een streng kralen. Het bezwaar luidt dat de gemeente er wat al te lang gerekt zou gaan uitzien. Wat zou dat; sinds onheugelijke tijden voelen de bewoners langs een dijk zich solidair, ook al vanwege de taak om gezamenlijk die waterkering in stand te houden. Die was zoveel als hun leven, althans de bescherming ervan. Die zich eindeloos voortslingerende dijk bepaalde de lijn van een denkpatroon en van hun solidariteit. Zo'n kilometers lange trait d'union. Ik meen dat die langgerekte vorm door de betrokkenen niet als een hinder wordt ervaren, zoals wellicht de plannemakers en herindelers dat ervaren. Integendeel, zij zullen zich daar thuis voelen en welbevinden. Een andere argument is dat men het centrum op dit moment nog niet zo ziet liggen. Dat zal zich naar mijn mening wel vanzelf oplossen. Bij een dergelijk lange vorm zit het middelpuntzoekende er vanzelf in. Qua samenstelling past de bevolking toch ook goed bijeen zou ik zo denken.

Het lijkt ons dat zonder meer die drie stedelijke gemeenten zoals het plan vermeldt die niet gewenste verstedelijking onvoldoende zullen kunnen weerstaan. Ik vind het juist om die verstedelijking vragen. Ons lijkt wijzer die drie grotere plaatsen de taak te geven om zorg te dragen voor woon- en werkgelegenheid op wat ruimere schaal en een tweetal kleinere gemeenten als bewakers van het landelijke karakter en wat een van beide betreft ook de historische architectuur. Volgens die methode zou veel effectiever de verstedelijking buiten de West-Betuwe kunnen worden gehouden.

Samenvattend, mijnheer de Voorzitter, gaat het plan ons toch te ver. Wij hebben het idee dat de voorgestelde oplossing niet bevredigend zal uitvallen. Verder is er nog onvoldoende aandacht geschonken aan de relatie met komende bestuurlijke reorganisaties en ook ontbreekt voldoende het overtuigend betoog dat het gebied dat nu ter herindeling is aangeboden wel juist is begrensd. Het voorstel is een te forse sprong. Wij vinden het te radicaal, evenals de partij van de radicalen. Het lijkt ons ook niet waarschijnlijk dat de voorgestelde bevolkingsgroei zal plaatsvinden. In dat licht is het plan een tikje overtrokken. 'Moet dat nou?' Voor ons hoeft het niet.

De heer **Schakel** (ARP): Mijnheer de Voorzitter! Het gebied waar wij op dit late avonduur in deze kerstweek in de geest verwijlen is land tussen de grote rivieren, de Rijn en de Lek in het noorden, de Waal in het zuiden en als kleine ruggegraat het jolig dartelende rivierke De Linge in het midden. Langs die rivieren c.q. dat riviertje is in de loop van de eeuwen de bebouwing ontstaan om het joyeuze beeld van dominee Abma nog even op te pakken – als sierlijke kralen aan een streng. Daar zijn in de loop van de tijd de dorpskernen tot ontwikkeling gekomen en daar zijn op een gegeven moment, toen het in Nederland ook ten plattelande tot gemeentevorming kwam, de huidige gemeenten ontstaan. Zo liepen eeuwenlang ook de verbindingen, over het water, over de dijk, van oost naar west. De noord-zuid-verbindingen zijn pas van veel later tijd. Van later tijd is ook dat via de ruilverkavelingen de bebouwing iets meer gespreid is.

Het gaat om een nieuwe gemeentelijke herindeling van de West-Betuwe, met uitzondering van de gemeenten Vuren en Herwijnen, die in departementale kringen een ander lot voor de toekomst beschoren is. Het gaat om de gemeentelijke herindeling van de West-Betuwe, bewesten het Amsterdam-Rijnkanaal. Daar liggen welgeteld 44 kernen, gegroepeerd in thans 14 gemeenten. Het wetsvoorstel wil er drie van maken, Tiel met 30.000 zielen, Geldermalsen met 28.000 zielen en Culemborg met 20.000 zielen.

De bewijslast rust uiteraard op de Minister bij een dergelijke operatie. In de stukken heeft hij zich ook van die plicht willen kwijten. De redenatie komt er kort en goed op neer dat dit gebied, buiten de drie kernen, de taak heeft om groen te blijven. Het gebied moet open blijven. Tegen die opdracht – ik citeer de Minister – zijn de bestaande plattelandsgemeenten niet opgewassen. Ze missen daartoe de nodige bestuurskracht, ergo ze worden gehecht aan genoemde drie kernen.

Ik plaats hierbij nog één noot, al is het wel een wezenlijke. Uit de stukken blijkt dat de Minister met 'bestuurskracht' bedoelt het aanwezig zijn van voldoende gekwalificeerde ambtenaren. Uiteraard zijn de mogelijkheden voor kleinere gemeenten om die erop na te houden in het algemeen wat beperkter dan voor grotere gemeenten.

Minister **De Gaay Fortman**: Het gaat natuurlijk niet alleen om ambtenaren en zeker niet in de eerste plaats. De be-

stuurskracht van een gemeente moet komen van de raad van die gemeente. Die raad moet beschikken over een goed ambtenarenapparaat. Die twee hangen samen. Ik ben niet van mening dat Nederland door ambtenaren bestuurd moet worden.

De heer **Schakel** (ARP): Ik ben dankbaar voor deze wat late aanvulling van de Minister van Binnenlandse Zaken. Ik had ze in de stukken tot op heden nog niet aangetroffen.

Ik wil een paar kanttekeningen plaatsen. In de eerste plaats is er verschil tussen het rustig houden van een gebied, gelijk hier en het vervullen van een belangrijke stedenbouwkundige opdracht in een bepaald gebied. Een kind kan begrijpen dat in het laatste geval en de bestuurskracht en de ambtelijke bijstand groter moet zijn.

Mijn tweede opmerking. Het gaat erom, in het betrokken gebied de suburbanisatie tegen te houden, om het dichtslibben van het platteland te voorkomen. Kort en goed, het gaat erom, in de West-Betuwe verantwoorde verhoudingen op het punt van de ruimtelijke ontwikkeling in stand te houden. Voor de vervulling van die taak ligt de primaire verantwoordelijkheid niet eens bij de betrokken gemeentebesturen. De primaire verantwoordelijkheid ligt bij de provinciale besturen. Die hebben daartoe ook de nodige machtsmiddelen. Ik mag noemen het streekplan, dat vastgesteld wordt door de staten van de provincie, ik mag noemen een plan landelijk gebied, van grote betekenis bij deze materie, hetgeen de goedkeuring van het college van gedeputeerde staten behoeft. Van importantie zijn de gemeentelijke uitbreidingsplannen en de capaciteitsbeheersende beïnvloeding die een provinciaal bestuur daarin zeer effectief kan uitoefenen. Ik zou daarover vanuit mijn eigen bestuurlijke praktijk drie separate liederen kunnen zingen, maar wij zingen hier niet, wij spreken hier slechts. Wie zich wil oriënteren met betrekking tot de effectiviteit van de machtsmiddelen die provinciebesturen te hunner beschikking hebben om dit soort zaken te keren, legge slechts zijn oor te luisteren in de gemeentelijke kring. Ik constateer dat het provinciebestuur zeer wel de mogelijkheden heeft om gemeentebesturen in het rechte, ruimtelijke spoor te houden.

Het gemeentelijk beleid vordert binnen deze strak getrokken provinciale kaders geen hoog gekwalificeerd ambtenarenkorps. Het vordert wel – dan kom ik inderdaad in de lijn die de Minister reeds per interruptie in het de-

bat heeft ingedragen – een duidelijke bestuurlijke wil. Het gaat dus niet om bestuurlijke wil in de zin van technische vakbekwaamheid, maar om bestuurlijke wil in de zin van gedecideerde doelgerichte wil om het bestuur en de ontwikkeling in een bepaalde richting te stuwen. Dan stel ik dat die bestuurlijke wil en de bestuurskracht in die zin helemaal niet automatisch gerelateerd zijn aan de grootte van de gemeenten, zoals ambtelijke salarisschalen in hun lengte wel automatisch gerelateerd zijn aan de grootte van de gemeenten.

Ik ken uit eigen ervaring betrekkelijk kleine gemeentebesturen met een goede bestuurskracht. Je kunt in Nederland zo een aantal gemeentebesturen noemen die aangesteld zijn over een grote gemeente, waar het vaak met de bestuurskracht huilen met de pet op is of was. Denk maar aan de hoofdstad des lands, denk maar aan een stad als Leiden of een stad als Wageningen. Dat zijn grote gemeenten en daar mangelt het aan de bestuurskracht in de zin die ik in dit verband aan de orde stel. Die relatie is dus niet zo aanwezig, dat de bestuurskracht met de grootte van de gemeente groeit.

Dat is een aantal opmerkingen dat ik wil plaatsen bij de centrale argumentatie die de Minister onder zijn herindelvingsvoorstel geschoven heeft.

Ik kom op de 10.000 inwonersgrens. Dat is voor mij toch een zekere vorm van schaalcultus. Ik wil de Minister niet verhele dat wij binnen de CDA-fracties bepaald nog niet zo ver zijn dat wij die 10.000-grens als een niet te weerspreken grootte zouden willen accepteren. Ik wil de Minister zelfs wel zeggen dat wij in het beraad deze week binnen de CDA-fracties heel nadrukkelijk elkaar in alle ernst de vraag hebben gesteld of wij met gemeentelijke herindelingen in deze orde van grootte in Nederland wel op de goede weg zijn. Wij hebben met elkaar afgesproken dat wij binnen de fracties nog eens een keer ons fundamenteel op deze vraagstukken zullen bezinnen. Ik reken die 10.000-inwonersgrens tot de macrobestuurlijke normen die op provinciale griffies en wellicht op Binnenlandse Zaken gehanteerd worden en waarvan ik op grond van een groot aantal herindelvingsvoorstellen die ik in de loop van de jaren in dit huis heb mogen meemaken, zeg dat ze niet werken. Elke herindeling is een lied op zich. Elke herindeling moet beschouwd worden onder de schijnwerper van het takenpakket dat betrokken gemeenten in een concrete situatie hebben. Dan is de

Schakel

conclusie van CDA-fracties dat het takenpakket voor de 14 huidige gemeenten in de West-Betuwe niet van dien aard is, dat wij menen dat een opruiming onder de kleinschalige bestuurlijke eenheden in de mate waarin het wetsontwerp dat wil, gerechtvaardigd is.

Wij hebben gepoogd daar wat aan te doen.

Minister De Gaay Fortman: Ik zal een antwoord moeten prepareren. Moet ik uit de woorden van de afgevaardigde afleiden dat hij de conclusies van het rapport van de hoogleraar Brasz verwerpt?

De heer **Schakel** (ARP): Wij zijn inderdaad binnen de CDA-fracties – ik heb daarop al gewezen – ernstig in twijfel of wij met een ontwikkeling die zich onder ons de laatste 10, 15 jaar heeft afgetekend en waaraan de namen van verschillende hoogleraren verbonden zijn, op de goede weg zijn.

Minister De Gaay Fortman: Nogmaals: ik moet straks antwoorden en dan moet ik precies weten wat de geachte afgevaardigde bedoelt. De heer Brasz gaat in den brede in op de bestuurskracht. Hij betreft het niet uitsluitend op de ambtenaren. Hij zegt dat in dit gebied onvoldoende bestuurskracht aanwezig is, dat men de taken niet aan kan en dat men daardoor tot een onoverzichtelijk net van gemeenschappelijke regelingen komt. Weerspreekt de geachte afgevaardigde dat? Kan hij dan aantonen dat Deil en Beesd en Zoelen voorbeelden zijn van daadkrachtig bestuur in Nederland in scherpe tegenstelling tot bijvoorbeeld Leiden en Wageningen?

De heer **Schakel** (ARP): In de eerste plaats zal uit het verloop van mijn betoog blijken dat ik niet pleit voor het in stand houden van alle 14 gemeenten. In de tweede plaats kan ik de bewindsvan mededelen als hij die wirwar van gemeenschappelijke regelingen in het geding brengt, dat hij met zijn wetsontwerp slechts 6 van het totaal overbodig maakt.

Ik was bij het punt dat ik zei dat onze fracties menen er iets aan te moeten doen. Wij pogen via amendementen het wetsontwerp bij te sturen. Het amendement dat door ons is ingediend heeft betrekking op de eventuele gemeente Groot-Geldermalsen. Ik heb een niet onbetekenend provinciebestuurder in de gemeente Gelderland met betrekking tot de gemeente Groot-Geldermalsen horen opmerken dat ook voor hem het knelpunt bij

Groot-Geldermalsen ligt en dat dit grote zorg vraagt.

Wij staan op het standpunt, dat wij Geldermalsen niet in zorg moeten brengen. Wij vrezen, dat groot-Geldermalsen in zorg zal worden gebracht als men rondom deze betrekkelijk kleine kern (ieder die het dorp Geldermalsen kent, zal dit beamen) 20 andere kernen voegt. Dit betekent, vrezen wij, het samenbrengen van kernen van een zeer verschillende identiteit – Waalkanters, Lingekanters – en van een zeer verschillende oriëntatie. De zuidrand van de gemeente groot-Geldermalsen is voor een belangrijk gedeelte op de Waalstad Zaltbommel georiënteerd. Ik denk dat dit schuilde achter de spreuk die wij zagen in de stadsgehoorzaal in Tiel, waar stond: Geldermalsen groot, van de Waal in de sloot.

Wij zijn van mening, dat hierdoor niet een levenskrachtige gemeente kan ontstaan, maar dat een bestuursdistrict met een betrekkelijk zwakke samenhang wordt gecreëerd. Er is vanavond op geweest: een nieuwe raad met 21 leden en 21 woonkernen. Je moet er niet aan denken!

Het is ook opvallend, dat de fractie in ons midden die met betrekking tot schaalvergroting in den regel de minste moeite heeft – de fractie van de PvdA – op dit onderdeel in de schriftelijke stukken toch van enige bezorgdheid blijk geeft, namelijk als zij wijst op de oppervlakte van 18.000 ha die groot-Geldermalsen zou krijgen. Men is in de fractie van de PvdA niet zo benauwd voor grootschaligheid. Ik herinner mij altijd nog de man die met veel verve de gemeentelijke herindelingen in het verleden hier namens de fractie van de PvdA verdedigde, de heer Scheps. Ik herinner hem mij met zeer veel vreugde en waardering. Bij gemeentelijke herindelingen kwam hij echter altijd een beetje op mij over als de man die niet zou rusten voordat hier, op het Binnenhof, de raad van de gemeente Nederland zou resideren.

Ook de Minister ziet het probleem wel. Hij wijst in de stukken op de mogelijkheid, verschillende hulpsecretariën in groot-Geldermalsen te stichten. Hij zou zich dat kunnen voorstellen. Wij kunnen ons – ik zeg dit nogmaals – niet voorstellen dat met deze basisgegevens een krachtig bestuur zou kunnen worden gecreëerd. Dat is ook de achtergrond van het door ons ingediende amendement, ten aanzien waarvan ik eraan hecht op te merken dat het zo is opgesteld dat de groei-kern Tiel voldoende grond wordt geschonken om op haar eigen grondgebied haar planologische uitleg tot in

lengte van tijd royaal en loyaal te kunnen uitvoeren. Deze lijn is trouwens door de tijd heen door onze fracties getrokken. Als het ging over het planologisch uitleggen van groeikernen zijn wij de Regering steeds gevolgd. In dit verband wijs ik op Groningen, Hoogeveen, Zwolle, Amersfoort, Leiden, Helmond, Maastricht. Deze rij is te veelvoudigen.

Verder zien wij geen noodzaak, als de mogelijkheid tot groei aan de stedelijke gemeenschap Tiel is geschonken, daar overheen nog weer een stuk platteland in deze stedelijke gemeenschap te incorporeren. Zo wordt het namelijk ervaren in plattelandsgemeenten die bij stedelijke gemeenten worden gevoegd. Wij staan op het standpunt dat dit om planologische redenen in voorkomende gevallen zal moeten worden gedaan. Als de noodzaak echter niet aanwezig is, dient men op dit punt bijzonder terughoudend te zijn.

Wij hebben dan ook de grens tussen de Waalgemeenten, in hope, en de gemeente Tiel gelegd op de zogenaamde Zijvelingsestraat. Wij zijn ons ervan bewust, dat wij daarmee handelen in de geest van de overgrote meerderheid in de betrokken gemeenten zowel van de bevolking als van de gemeentebesturen. Dat is ook niet zo'n wonder. Vanavond is er al eerder op geweest, dat aan de boorden van de Waal zich bij alle divergentie, die overal in Nederland altijd wel te signaleren valt, toch in sociologisch opzicht een redelijk samenhangend bevolkingspatroon ontwikkeld heeft. Er zijn goede verbanden. Er is een rijksweg, er is een provinciale weg, er zijn ruilverkavelingswegen, het zijn gelijkwaardige kernen, wat ook meegenomen is als dat in een nieuwe gemeente mee ingebracht kan worden. Het is een inwonertal van 9500, dat de magische grens van Binnenlandse Zaken van 10.000, hoe weinig boodschap wij daar alsnog aan menen te moeten hebben, grosso modo benadert.

Dat zijn de argumenten geweest waarom wij voorgesteld hebben van vijf Waalgemeenten één Waalgemeente te maken.

Een enkele opmerking over het amendement, dat is ingediend door de heer Evenhuis en de zijnen. Het raakt uit de aard der zaak niet zozeer de positie van groot-Geldermalsen. Groot-Geldermalsen is voor ons het knelpunt van de hele herindeling. Dat wil ik herhalen. Daar is de zaak naar onze wijze van zien duidelijk overtrokken. Het kan ook geen resultaat bieden. Het amendement-Evenhuis c.s. raakt niet zo aan groot-Geldermalsen. Ik meen dat één

Schakel

kern van groot-Geldermalsen daarvoor afgehaakt wordt. Het zendt ook verder Tiel en Culemborg wat ledig henen.

Wat ons echter aanspreekt is het punt dat ik al eerder genoemd heb, namelijk dat je buiten planologische noodzaak er verstandig aan doet platelandsdorpen en plattelandsgebied niet aan stedelijke gemeenschappen aan te hechten. Om die reden spreekt ook dit amendement ons aan.

Voor onze fracties bestaat er, gelet op de totale situatie in het gehele betrokken gebied, een duidelijke samenhang tussen de beide ingediende amendementen. Wij hopen echter dat die samenhang alleen maar vertaald zal worden door de Kamer in twee aangenomen amendementen.

Zou het amendement van de Waalgemeenten het onverhoopt niet halen – ik dank al alle sprekers die voor mij op dit spreekgestoelte hun sympathie uitgesproken hebben – dan moeten wij uiteraard met betrekking tot het amendement-Evenhuis om redenen van een evenwichtige ontwikkeling toch een ander stemgedrag innemen. Ik neem echter niet aan dat dit realiteit zal worden.

Ik moet nog iets zeggen over de gemeenten ten westen van Geldermalsen, namelijk Beesd, Acquoy en Rhenoij, die samen overigens één burgerlijke gemeente vormen. Wij zijn duidelijk in kennis gesteld van de wensen die daar aan de boorden van de Linge leefden om tot een eigen Linge-gemeente, ook los van Geldermalsen, te komen. Wij hebben niet de vrijmoedigheid gehad met betrekking tot dit onderdeel van het wetsvoorstel een ten derden male afhakend amendement in te dienen. Bij ons heeft daar een belangrijke rol in gespeeld het feit dat de raad van de gemeente Deil – die plaats aan een van de samenstellende componenten zou moeten leveren voor die nieuwe gemeente – er in meerderheid niet voor voelt een pad op te gaan waarbij de oude gemeente Deil in twee stukken wordt gehakt, terwijl het kern-dorp Deil afgehaakt wordt van dorpen die daar door de eeuwen heen mee verbonden zijn geweest.

Dit alles ging ons veel te ver. Dat is de reden waarom wij dat amendement niet hebben ingediend, alhoewel wij ons zeer bewust zijn dat met name in een gemeente als Beesd zich een eigen leefgemeenschap heeft ontwikkeld, die nogal wat moeite zal hebben zich te voegen in het gemeentelijk stramien van de gemeente Geldermalsen.

De populariteit van het actiecomité in de desbetreffende gemeente spreekt in dat opzicht al duidelijke taal. Nogmaals, dat derde amendement hebben wij niet willen indienen. Wij hopen echter, dat het wetsontwerp in zijn totaliteit, dat wil zeggen met 3 gemeenten, aan het eind van de dag van morgen een wetsontwerp bij de Eerste Kamer zal zijn met 5 gemeenten.

□

De heer **Franssen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het was de bedoeling, dat vanavond mijn fractiegenoot en vriend Voogd het woord zou voeren. Hij had zich hierop al lange tijd voorbereid; helaas moet hij op doktersadvies enkele weken rust houden. Dientengevolge sta ik hier nu.

Ik heb twee opmerkingen vooraf. In de memorie van toelichting leeft de West-Betuwe nog niet in de schaduw van het komend wetsontwerp Reorganisatie Binnenlands Bestuur. De vraag is gerechtvaardigd, of, met die wet in het vooruitzicht, zo'n grote bestuurlijke operatie – de omvang van 14 gemeenten terugbrengen tot 3 – wel opportuin is. Moet niet afgewacht worden hoe straks de taakverdeling Rijk-provincie-gemeente zal zijn?

Mijn fractie meent deze vraag ontkennd te moeten beantwoorden. Als wij zouden voorstellen om te wachten, dan zou dat zijn uit een zekere balorigheid. Het oude boek zegt, dat uitgestelde hoop het hart krenkt. Dat is misschien wat moeilijk toepasbaar op het politieke hart van een fractie, maar wij betreuren de slakkegang van dit nu al zo lang geleden toegezegde wetsontwerp zeer. Het schijnt nu de Ministerraad te hebben verlaten. Was het daar op de heenweg naar of op de terugweg van de Raad van State?

Minister **De Gaay Fortman**: Het heeft de Raad van State ook al verlaten en het staat op het punt mijn departement te verlaten.

De heer **Franssen** (PvdA): Kan de Minister dan een datum van indiening noemen?

Minister **De Gaay Fortman**: Uit door leden van deze Kamer gestelde vragen blijkt, dat men weet, dat ik bezig ben een persconferentie over de gehele zaak te organiseren op 4 januari van het volgend jaar.

De heer **Franssen** (PvdA): Dan hoop ik, dat het einde van het wachten in zicht is.

Een vraagje daarbij aan mijn CDA-collegae in statu nascendi: Voorziet het ontwerp-programma van het CDA in de realisering van een dergelijk

wetsontwerp? Ik denk dan natuurlijk aan de financiën. De geruchten, die mij daarover bereikten, zijn niet eensluidend.

Wachtend, meer mokkend dan blijmoedig, op het wetsontwerp meent mijn fractie, zoals gezegd, desalniettemin, dat de herindeling, die wij vandaag aan de orde hebben, moet doorgaan. Zij stoelt deze opvatting niet alleen op eigen vroegere uitspraken, dat in afwachting van de reorganisatie van het binnenlands bestuur die grenswijzigingen mogen doorgaan, die door gebleken noodzaak geen uitstel gedogen of wanneer de bij de herindeling betrokken gemeenten daartoe zelf de wens te kennen geven, doch zij vindt evenzeer overtuiging in de stukken, die de Vereniging van Nederlandse Gemeenten in voorhoedegevechten over het door mij nu reeds enige malen genoemde en nog steeds gehoopte wetsontwerp inzake de reorganisatie van het binnenlands bestuur produceerde. Ik citeer de stellingen 4 en 7 van het boekje 'het lokaal bestuur opgedeeld?'

Wij vinden bij stelling 4: de hoofdopdracht van de gemeente, als het bestuursniveau dat het dichtst bij de burger staat, is het gehele overheidsbeleid, ook het beleid dat in eerste aanleg op hoger niveau is bepaald, naar de burgers te vertalen, op de plaatselijke behoeften toe te spitsen en ten uitvoer te leggen. De gemeenten dienen de directe betrokkenheid van de burgers bij het bestuur te stimuleren en de deelneming in het bestuur te bevorderen.

Bij 7 staat dan: 'uit de functieaanduiding in stelling vier, moeten mede criteria worden afgeleid voor de provinciale en gemeentelijke indeling'. Willen alle gemeenten hun onder stelling vier beschreven functie naar behoren kunnen vervullen, dan zal gemeentelijke herindeling onontkoombaar zijn. Dat komt dan van een Vereniging van Nederlandse Gemeenten! Die vereniging voegt daaraan iets toe. Op pag. 39 van het later verschenen boekje 'Sterke gemeenten in nieuwe provincies' lees ik, met instemming: 'Het niveau van het gemeentebestuur en zijn apparaat moet zodanig zijn dat de gemeente een echte tegenspeler is voor andere overheden'.

Mijnheer de Voorzitter! Het is uit deze gezichtshoek dat mijn fractie vandaag bereid is te discussiëren over de herindeling van de West-Betuwe.

De andere opmerking vooraf geldt de opzet van de memorie van antwoord. De in het voorlopig verslag gestelde vragen zijn nu grotendeels beantwoord door het provinciaal bestuur

Franssen

van Gelderland. Het is mij niet ontgaan, dat de Minister zich haast om de zinsnede op te nemen 'uiteraard sta ik achter hetgeen op deze wijze wordt vermeld', maar als ik een tegen het wetsontwerp vechtend gemeentebestuurder uit de West-Betuwe zou zijn dan hield ik aan deze opzet toch wel onaangename gevoelens over. Te meer, omdat dientengevolge de verdeling voor de Minister zichtbaar werd, de vragen, die dan nog origineel door de bewindsman moesten worden beantwoord, met de franse slag af te doen. Ik geef als voorbeeld het verhelderende antwoord op vraag 5. Die vraag luidde: 'Is bij het ontwerpen van de voorgestelde herindeling voldoende plaats ingeruimd aan het onderzoek naar de sociaal-culturele relatiepatronen in de West-Betuwe?' Als antwoord lezen wij: 'Het antwoord op deze vraag luidt bevestigend'. Het antwoord op de volgende vraag: 'Is het noodzakelijk voor de verwezenlijking van de taakstellingen voor de West-Betuwe slechts drie gemeenten te vormen met elk 20.000 tot 30.000 inwoners?' Telt wel veel meer woorden, maar de inhoud zegt weinig meer dan het korte antwoord op de vorige vraag. Een naar omstandigheden – zo staat er – zo hoog mogelijk voorzieningenniveau. Het is alleen een zinnig antwoord als er geld is. Dat is niet zo zeker, maar daarover straks. Dan volgt in het antwoord de stelling, dat die hoogte mede bepaald wordt door de mogelijkheden die de grootste kern biedt, gevolgd door de opvatting, dat feitelijk slechts drie kernen in aanmerking komen. Door het gebruik van het woord 'feitelijk' wordt dit kennelijk een feitelijk gegeven en bovendien, aldus het antwoord 'een logische grondslag'. Het is wel boeiend, maar is het ook overtuigend? Mijn indruk is, dat de nu in de memorie van antwoord neevolgde werkwijze misschien wel efficiënt is, maar niet direct om herhaling roept.

Mijnheer de Voorzitter! Ik ben intussen al haast weggeraakt uit de sfeer van de opmerkingen vooraf.

Waarom willen wij ons reeds nu met de inhoud van het wetsontwerp verenigen? Er zijn drie redenen.

Er wordt een totale herindeling voorgesteld. Geen snijden van en plakken aan. Iedere wijziging van grenzen doet pijn. Ik zou bijna geneigd zijn te zeggen: gelukkig maar, want dan blijkt plotseling weer eens, dat de burger meer om zijn bestuur geeft, dan hij wel eens voorgeeft te doen. Wanneer het er in de West-Betuwe

toch van moet komen – daar is iedereen het over eens, zelfs het zo voorzichtige bureau van prof. Brasz – dan is het 't beste om een opzet te kiezen, die het straks in de storm van de grote bestuursreorganisatie kan houden. Ik citeer nog eens de VNG-spreuk: sterke gemeenten in nieuwe provincies. Mijn tweede argument geldt de kansen op meer democratisch bestuur die zullen worden geschapen. Nu zijn bij de herindeling betrokken 11 gemeenten met minder dan 5000 inwoners, d.w.z. ieder met twee wethouders en een betrekkelijk klein aantal raadsleden. Bestuurders, die slechts een gering deel van hun tijd aan het bestuur kunnen geven; bestuurders, die het bijna geheel van hun beperkte plaatselijke ervaring moeten hebben, hoe goed deze soms ook moge zijn. Met – in normale tijden – bij iedere gemeente een burgemeester, zij het soms gedeeld met een andere gemeente. Op die man of vrouw komt het aan. Met de uit een oogpunt van democratie – laat ik het zo maar zeggen – de moeilijke situatie, dat hij of zij geen tegenspelers heeft; alle grote daden – welke burgemeester wil geen grote daden verrichten – mogen formeel op besluiten van de gemeenteraad zijn gebaseerd, het zijn vaak uitsluitend de gedachtenspinsels en creaties van de burgemeester. Die door de voorgestelde herindeling te scheppen kansen op echte tegenspel, vooral ook van beter bezoldigde wethouders en van beter betaalde raadsleden, acht mijn fractie zeer waardevol, met daarbij het verdwijnen van veel gemeenschappelijke regelingen, en daarenboven de kansen op streeksgewijze evenwichtiger bestuur. Ik noem daarvan één voorbeeld: de in de stukken gememoreerde suburbanisatie. Het steekspel, wie de eerste is: provincie of gemeente, laat ik voor wat het is, al kan ik de verzuchting niet binnen mijn mond houden, dat een echt krachtig provinciaal beleid op dit punt meer zou vermogen dan nu blijkt. Die zucht geldt, wat Gelderland betreft, dan meer speciaal de heide bij Ermelo, die ik, daar voortdurend langs treinand, steeds minder zie worden. Maar mij snel weer naar de West-Betuwe beegend, noem ik de voortreffelijke regeling 'grond- en vestigingsbeleid' van het gemeentebestuur van Geldermalsen. Tot nu toe beschouwen sommige naburgemeenten die regeling letterlijk de kans van hun leven. Maar dat de betekenis van zo'n regeling voor het gehele gebied groot is, lijkt mij duidelijk.

Als derde argument noem ik de kans op betere ambtelijke voorbereiding en

begeleiding. Dat acht ik een zeer groot pluspunt. Daarmede wil ik niets onaardigs zeggen van de ambtenaar in de kleine gemeenten. Ik ken er te veel van nabij, om niet te weten hoe zij vaak met inzet van hun gehele persoon, ook buiten de officiële werkuren om, stut en steun zijn in de kleine gemeenschappen. Maar of wij het willen bevreuren of niet, grotere deskundigheid, ook in het ambtelijke vlak, moet extra worden betaald. Een gemeente met zo'n 20.000 inwoners, kan over meer geld beschikken dan een gemeente van 5000. De gelukkig meer en meer in de aandacht komende sector van het gemeentelijke bestuur, die wij met 'zacht' plegen aan te duiden – sociaal welzijn, cultuur en recreatie, jeugdzaken; ik ben niet volledig – eist een meer gespecialiseerde, een meer theoretisch gefundeerde aanpak, dan wel eens wordt verondersteld. De grotere beurs van die grotere gemeente maakt het mogelijk ook in de technische sector de ambtelijke begeleiding te versterken. Dat is bij voorbeeld voor de vernieuwing en naar ik hoop vaak restauratie van oude kernen ook bijzonder belangrijk.

Die meer gespecialiseerde en wellicht ook meer gevarieerde ambtelijke bezetting zal te zamen met een versterkt bestuurlijk apparaat voor het gebied meer kunnen doen, dan tot op heden gebeurd is. Wellicht kan ik beter zeggen: kon gebeuren. Misschien mag de stelling worden uitgesproken, dat de in het verleden in dit gebied ondernomen verbeteringen – ik denk als voorbeeld aan het komgrondenwerk – beter zouden zijn geslaagd, wanneer eerder de bestuurlijke herindeling van dit gebied zou zijn aangepakt.

Mijnheer de Voorzitter! Ik had pas bij de artikelsgewijze behandeling de amendementen willen behandelen, maar ik begrijp, dat u het prettiger vindt als ik ze nu aan de orde stel.

Ik neem eerst het amendement-Evenhuis omdat hij de ruimste toelichting heeft gegeven. Deze toelichting is naar mijn gevoelens gebaseerd op een verkeerd uitgangspunt. Er is immers geen sprake van het toevoegen van kleinere gemeenten aan de grotere centra. Het gaat om een totale herindeling van de West-Betuwe met nieuwe gemeenteraden en andere bestuurders. Als goed voorbeeld noem ik Geldermalsen, waar op democratische wijze is gewacht met de benoeming van een nieuwe secretaris en van een nieuwe directeur voor de dienst gemeentewerken. Ik heb zelfs begrepen, dat om die reden straks de huidige burgemeester geen candidate is voor die functie in de nieuwe gemeente.

Franssen

De heer Evenhuis stelt verder, dat de nieuw te vormen gemeente Buren een soort groene long zou zijn. Hij zwakt het zelf al iets af door te spreken over een 'soort' long, terwijl hij ook verder over 'groene long' tussen aanhalings-tekens spreekt. Dit is terecht zo gesteld omdat men niet kan stellen, dat bij Geldermalsen de woestijn van beton en steen begint. Ik zal niet zeggen dat het gehele gebied van de West-Betuwe nog groen is. Bovendien heb ik dan de kans verkeerde woordspelingen te gebruiken.

De heer **Evenhuis** (VVD): Inderdaad. Als de heer Franssen doorleest, zal hij ontdekken, dat het woord 'Geldermalsen' niet in de toelichting voorkomt. Gesteld wordt, dat de nieuw te vormen gemeente Buren een soort groene long vormt. Deze term is ook in het gebied gebruikt als een begrip. Die 'groene long' is gelegen, aldus de toelichting, tussen de stedelijke kernen Tiel en Culemborg. Er wordt dus niets gezegd over de steenwoestijn van Geldermalsen.

De heer **Franssen** (PvdA): Wij zijn gewend, over groene longen te spreken als er grote steenmassa's in de nabijheid zijn. De West-Betuwe is echter, zeker vergeleken met andere streken in Nederland, nogal landschappelijk van aard, met inbegrip van de kernen.

De heer **Evenhuis** (VVD): Als u dit wilt invullen voor 'groene long' heb ik daar geen enkel bezwaar tegen.

De heer **Franssen** (PvdA): Daarmee is echter de functie van groene long, zoals u die bedoelt, wel verdwenen.

De heer **Waltmans** (PPR): De heer Franssen gaat daarmee wel voorbij aan het feit, dat – als Geldermalsen zo'n grote gemeente wordt – de kern van Geldermalsen door een welbewust beleid sterk wordt vergroot en daardoor een ander karakter krijgt dan nu het geval is.

De heer **Franssen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De heer Waltmans heeft toch wel wat meer over de ruimtelijke ordening gelezen dan hij nu voor geeft?

De heer **Waltmans** (PPR): Ik kan in een interruptie moeilijk een complete college geven over de ruimtelijke ordening.

De heer **Franssen** (PvdA): Dat hoeft inderdaad niet, maar wat u nu zegt valt mij wel wat tegen.

De heer **Waltmans** (PPR): Ach, dat is iets anders. Van wat u gezegd heeft, is mij zeer veel tegengevallen.

De heer **Franssen** (PvdA): Dat is wel een héél gemakkelijke dooddoener; dat noemden wij vroeger een 'jij-bak'.

Mijnheer de Voorzitter! De Kamer dient te bedenken, dat het niet om een grenswijziging gaat. Het gaat niet om de vraag, of een bestaande gemeente van 9000 inwoners moet verdwijnen. Voor de gehele West-Betuwe worden de grenzen opnieuw getrokken. De wetgever moet zich daarbij zo goed mogelijk op de toekomst richten, op de nieuwe bestuursstructuren. Het amendement doet wat dit betreft op twee wijzen schade. Er wordt een te kleine nieuwe gemeente geschapen en de kansen op een behoorlijk grote nieuwe gemeente Geldermalsen worden minder. De toekomstmogelijkheden van zo'n gemeente worden ook kleiner.

Eigenlijk moet ik zeggen, dat het amendement schade doet aan de hele opzet. Ook de toekomstmogelijkheden van Tiel worden immers beslist geringer.

De inwoners van Zoelen hebben gepleit voor een zelfstandig Zoelen, maar niet voor een verdeling van hun grondgebied over Buren en Tiel. Hoe denken in het bijzonder de inwoners van Kapel-Avezaath en Waddenooy over het amendement? Heeft de heer Evenhuis zijn oor te luisteren gelegd bij zijn politieke vrienden uit die streek? Het eigen karakter van Buren wordt even goed als zo niet beter bewaard bij de opzet van het wetsontwerp dan bij het voorstel-Evenhuis, of zelfs bij het zelfstandig blijven van Buren.

Zou de nieuwbouw van Buren die aan het oorspronkelijke karakter van de plaats echt niet altijd goed heeft gedaan ook hebben plaatsgehad wanneer de nieuwe woningen elders in een grotere gemeente hadden kunnen worden gebouwd? Wat de kosten van restauratie aangaat, heeft een Groot-Geldermalsen stellig meer mogelijkheden om financieel wat te doen dan Buren. Ook de binnengemeentelijke decentralisatie zal de beste kansen hebben, dat wil zeggen de oorspronkelijke gemeenten zullen het meest zichzelf kunnen blijven in de ongewijzigde opzet van het regeringsvoorstel.

Mijn bezwaren tegen het amendement-Schakel c.s. zijn van tweeërlei aard. Zoals bij het amendement-Evenhuis meen ik dat ook dit amendement grote schade doet aan het oorspronkelijke regeringsvoorstel, omdat het de beoogde opzet van een krachtige bestuursorganisatie voor de gehele streek verkleint, terwijl de nieuw te creëren gemeente Waalgemeente nog geen 10.000 inwoners zal tellen. Ik wil best met de heer Schakel spreken over

de grens van 10.000 inwoners bij bestaande gemeenten, maar ik vind het niet verstandig om, wanneer je bezigt bent om voor een streek een herindelings te maken en daar krachtiger en beter bestuur te krijgen, met een gemeente van nog geen 10.000 inwoners te beginnen.

De inwoners van een eventuele Waalgemeente zullen voor verschillende voorzieningen aangewezen blijven op de nieuwe gemeenten Tiel en Geldermalsen. Zij zullen echter niet of onvoldoende in de financiële uitgaven voor deze zaken bijdragen, erger nog, wat zij niet betalen zal voor een deel op de inwoners van Tiel en Geldermalsen moeten worden verhaald. De argumenten pro een Waalgemeente lijken mij minder zwaar dan wordt voorgegeven. De afstanden tot het bestuurscentrum van die gemeente – ik veronderstel dat dat Haaften zal moeten worden – zijn voor de meeste inwoners verder dan tot Tiel en Geldermalsen.

De heer **Schakel** (ARP): Dat maakt de nieuwe raad uit, maar het lijkt mij uitgesloten dat de nieuwe raad Haaften is.

De heer **Franssen** (PvdA): Wij zullen zien. Vooral nog lijkt het mij niet zo onwaarschijnlijk dat de grootste kern de meeste kansen heeft. De binnengemeentelijke decentralisatie in een gemeente met minder dan 10.000 inwoners ligt niet erg voor de hand. Een gelijk type leefmilieu biedt geen enkele garantie voor een beter bestuur. Mijn ervaring is dat de veen-zandgemeenten van Drenthe, gemeenten dus met een tweeërlei leefomgeving, tot de meest levendige behoren. Het doet trouwens overdreven aan in de West-Betuwe te spreken van 'steden' en 'platteland'. In ieder geval is er geen enkele reden om aan te nemen dat bij voorbeeld de inwoners van Est minder vriendelijk gestemd zijn jegens die van Geldermalsen dan jegens die van Haaften. De heer Schakel heeft zoëven nog gesproken over de vele kernen van de nieuwe gemeente Geldermalsen die zullen ontstaan. Hij kent de kaart van Nederland even goed als ik. Hij kent ook de vele Friese gemeenten die zeker zoveel kernen tellen, terwijl zij voor zover ik weet een voortreffelijk gemeentelijk bestuur hebben.

De schaalvergroting. Antwoord 12, één van de originele ministeriële antwoorden, laat ons weten, dat met schaal wordt bedoeld: 'formaat van allure, potentie, basis voor streekverzorgend handelen'. Dat laatste spreekt mij minder aan wanneer hiermede een

hint zou worden gegeven tot een in gang zetten van een woeste bouwrijver, met als resultaat veel flatgebouwen en supermarkten. Potentie, als bestuurlijke en ambtelijke potentie, doet mij meer. Ik voeg er dan wel direct een wens aan toe. Laat geen schaalvergroting geworden zonder de tegenpool, de aandacht voor de kleine wijk, voor het afzonderlijke dorp. Geen schaalvergroting is geoorloofd, wanneer niet tevens de zekerheid geboden wordt van uiterste zorg voor alle hoeken van de gemeente. Uiterste zorg, dat de thans aanwezige kleine gemeenten er in dienstverlening niet op achteruit zullen gaan. Hulpsecretarieën, mogelijkheden voor wezenlijk plaatselijk bestuur, zullen onder ogen moeten worden gezien. Met vreugde las ik, dat de gemeente, die dit het meest aangaat, t.w. Geldermalsen, opdracht heeft gegeven aan de oud-secretaris, de heer Van der Laan, om een nota ter zake voor te bereiden. De grote kennis van deze oud-secretaris en zijn langdurige ervaring, met daarbij misschien nog het meest zijn instelling, lijken mij borg te staan voor kwaliteitswerk. Ik hoop en verwacht, dat de nieuwe raad van Geldermalsen naar hem zal willen luisteren.

En dan ten slotte, het geld. Wat de Minister daarvan zegt is weinig beemoedigend. Het is allemaal 'globaal' en 'wellicht' in het antwoord, dat het provinciaal bestuur met instemming van de Minister geeft'. Ministers eigen antwoord op vraag 83 van het voorlopig verslag, luidende: 'Heeft de Minister er kennis van genomen, dat Geldermalsen de financiële voorstellen in het wetsontwerp als teleurstellend heeft aangemerkt', doet vermoeden, dat de financiële gevolgen van de herindeling de bewindsman niet het meest interesseren. Hij heeft sinds 1973 direct noch indirect iets van Geldermalsen vernomen. Mijn vraag: en waarom had hij tussen 9 oktober 1975 – datum van het voorlopig verslag – en 22 juli 1976 – datum van de memorie van antwoord – niet eens een briefje aan Geldermalsen kunnen sturen? Er ligt een levensgroot voorbeeld van vervelende uitkomsten bij herindeling, t.w. de mammoet-herindeling in de Zaanstreek. Trouwens, als ik mij wel herinner, heeft de Kamer nog een nota te goed over de financiële consequenties van herindelings in het algemeen.

Het antwoord op de vraag of de voorgestelde herindeling van de West-Betuwe een succes zal worden, hangt voor een belangrijk deel, zo niet van het grootste deel, af van de kans

dat de nieuwe gemeentebesturen van Tiel, Culemborg en Geldermalsen beschikken over de financiële middelen om er iets van te maken. Het is nauwelijks toelaatbaar om het de gemeenten in de West-Betuwe aan te doen om voortaan versmolten verder te gaan, zonder op het gebied van het geld niet wat meer te zeggen.

Daarom mijn vraag: wil de Minister bij deze herindeling ons de toezegging doen, dat hij eigener beweging uiterlijk een jaar na dato van het in werking treden van het wetsontwerp, een onderzoek zal doen verrichten, hoe de zaken er financieel voorstaan? Mocht hij zelf – onverhoopt – zijn ministeriële leven nog hebben beëindigd, wil hij dan beloven, dat een papiertje, vermeldende zijn belofte, zal liggen in de map, waarmee hij de dienst aan zijn opvolger zou overdoen?

De heer **De Koning** (BP): Mijnheer de Voorzitter! De Minister stelt voor om 14 gemeenten te herindelen in 3 gemeenten. Het zijn allemaal gemeenten met een historische waarde. Onder punt 25 van het urgentieprogramma van de Boerenpartij staat onder andere: Opheffing van gemeenten slechts wanneer de betrokken inwoners dat zelf wensen.

Dat alleen is werkelijke inspraak; dat is democratie. Alle politieke partijen hebben voor de verkiezingen de mond vol van inspraak en democratie, maar met de wetsvoorstellen, die zij indienen, gaat het zover dat inspraak verandert in opspraak.

De fractie van de VVD heeft zoëven gezegd, dat deze gemeenten allemaal willen blijven bestaan, maar dat dit niet kan. Ik wil graag eens van de zijde van de VVD horen, waarom dat niet kan. Ik wil dat ook graag van de Minister horen, want hij heeft dat ook gezegd, maar ja, dit kabinet heeft zoveel gezegd wat niet wordt waargemaakt. Daar til ik dus niet zo zwaar aan, maar van de VVD, een oppositiepartij, zou ik graag willen horen, waarom dit niet kan.

De fractie van de VVD had er ook bezwaar tegen dat er gewestvorming zou plaatsvinden. Zij zagen deze herindeling dus liever dan een gewest aangezien zij bezwaar hebben tegen een vierde bestuurslaag. De VVD heeft helemaal geen bezwaar tegen een vierde bestuurslaag, wat wij hebben gezien, bij de agglomeratie Eindhoven. Als er maar politieke vrienden geplaatst kunnen worden, is daartegen geen bezwaar bij de VVD.

Wat de toevoeging van Beesd aan Geldermalsen betreft, wijs ik erop dat de raad van Beesd daar voor 100 procent tegen is. Die raad vertegenwoordigt de bevolking, maar in het stuk dat zij ons gestuurd hebben komen zij tot de conclusie dat er toch iets moet gebeuren. Dat ben ik volkomen met hen eens. Zij moeten er het verstand bij houden. Ook in die gemeente moet het beleid zo gevoerd kunnen worden, dat er een goed financieel beheer kan plaatsvinden, zodat nooit van een herindeling bij een andere gemeente sprake zou kunnen zijn. Deze gemeente heeft contact opgenomen met de daarbij gelegen dorpen Gellicum, Rumpt en Espijk. Uit een enquête is gebleken dat 90 procent van de bevolking bij eventuele herindeling er de voorkeur aan geeft bij Beesd te worden ingevoegd. Daarbij zou het dan gaan om zes dorpen in een gemeente. Ik heb geïnformeerd, wat er aan de mensen in deze enquête is gevraagd. Er is gevraagd, of de mensen liever bij Beesd of bij Geldermalsen zouden willen. Toen hebben die mensen voor 90 procent voor Beesd gekozen. Aan zo'n enquête hechten wij weinig waarde. Als wij aan onze Minister zouden vragen waar hij liever woont, in Rotterdam of in Den Haag, terwijl hij het liefst in Amsterdam woont, zegt de Minister misschien: Ik woon graag in Den Haag. Dan zou ik kunnen zeggen, dat hij graag in Den Haag wil wonen. Dat is echter niet waar, want hij wil in Amsterdam wonen. Aan de mensen van die gemeenten is ook nooit gevraagd, of zij hun eigen gemeente willen laten bestaan. Dat vinden wij jammer, want dan zou uit de bus gekomen zijn, dat de mensen voor 100 procent zouden kiezen voor behoud van hun eigen gemeente. Mede gelet op de inspraak geloven wij dat de Minister tegen die achtergrond maar een ding had kunnen doen, namelijk dit wetsvoorstel zo spoedig mogelijk in de prullenmand deponeren.

Drie gemeenten hebben tegen de herindeling geen bezwaar, namelijk de gemeenten Tiel, Culemborg en Geldermalsen. Dat is de praktijk. Iemand die er beter van wordt heeft nooit bezwaren. Dat was ook met de rechtse politieke partijen, de KVP en de ARP het geval. Deze partijen hadden er ook geen bezwaar tegen, in het kabinet-Den Uyl te kruipen als zij er maar beter van werden. In het CDA-ontwerp-program staat ook dat de kleine gemeenten, die levensvatbaar zijn, moeten worden gehandhaafd. Wat is echter levensvatbaar? De Minister van Landbouw zegt dat de hele grote bedrijven,

De Koning

die geen belasting betalen en subsidie ontvangen, levensvatbaar zijn en dat de kleine bedrijven, die belasting betalen, dit niet zijn, zodat deze moeten verdwijnen. Als dat hier ook zo is en de Minister zegt dat de kleine gemeenten die voordelig werken en die zichzelf kunnen redden niet levensvatbaar zijn en dat de grote gemeenten met grote tekorten wel levensvatbaar zijn, dat sta ik achter het zogenaamde CDA, dat zegt dat de kleintjes moeten verdwijnen. Aangezien dat echter niet zo is, sta ik niet achter het CDA. Kleine gemeenten hebben ook nog voordelen. Men spreekt altijd over de voordelen van de grote gemeenten; er zijn inderdaad voordelen, namelijk voor de burgemeester en de wethouders, die een groot salaris krijgen. Een kleine gemeente heeft echter ook nog als voordeel, dat men een eigen leefomgeving heeft, waarin men is opgegroeid. De dorpsgemeenschap is naar onze mening beter en moet zoveel mogelijk blijven bestaan. De kleine gemeenten hebben ook allemaal de begroting sluitend. De grote gemeenten hebben de begroting ook wel sluitend maar dan wel met een belastingverhoging van 10 tot 40 procent.

Ik denk bij voorbeeld aan de onroerend goedbelasting die dan met 10 of 20 procent wordt verhoogd. De kleintjes doen dat echter zonder grote belastingverhogingen. Dat is voor ons ook een teken, dat zij levensvatbaar zijn.

De afstand tussen bestuur en bevolking is in kleine gemeenten ook veel korter en de verhouding daartussen is ook veel beter. Laat de Minister, of het CDA, of de VVD nu eens bewijzen dat die kleine gemeenten niet levensvatbaar zijn? Ik hoop dat de Minister het morgen zal doen; hij zal er een hele toer aan hebben, maar het minste wat hij kan doen, is het toch te proberen.

Wij vinden een Waalgemeente beter als een groot Geldermalsen. Liever zouden wij helemaal niet meedoen aan het opmaken van de bezittingen van de kleine gemeenten, maar ja, als wij op een zeker moment het minst kwade uit het kwade moeten halen, dan zullen wij daaraan meewerken. De raden van Haaften, Waardenburg, Elst, Opijnen, Varik en Ophemert zijn er alle ook voor, daar is dus inspraak geweest, maar die inspraak wordt ook hier weer tot opspraak, want men trekt zich er weer eens helemaal niets van aan wat die raden zeggen. Ik heb in de stukken gelezen dat er dorpsraden moeten of kunnen komen. Dat is wel leuk, maar die hebben niets te zeggen.

Als men tegen die mensen zegt dat zij een eigen dorpsraad kunnen kiezen, waarom kunnen zij hun eigen gemeente dan niet houden? Dan kunnen zij een gemeenteraad kiezen die dan ook nog wat te zeggen heeft. In andere gemeenten hebben wij het ook meegeemaakt. Een gemeente samengesteld uit zeven dorpen, zes buitendorpen en een hoofddorp. In die buitendorpen mag men ook een dorpsraad oprichten en het mag nog een beetje geld kosten ook, als zij verder hun mond maar houden. Ik zie dat hier ook gebeuren. Die buitendorpen hangen er zo'n beetje bij, behalve met belasting betalen. Zij komen er altijd achteraan en krijgen dan wel een dorpsraad, maar wij voelen daar helemaal niets voor. Het is ook geen inspraak en ook niet democratisch. De meerderheid van de bevolking ziet liever een Waalgemeente tot stand komen dan een groot Geldermalsen. Het zijn niet alleen de raden die dat willen, maar ook de mensen zelf. De heer Evenhuis van de VVD heeft gezegd dat die mensen er wat in zien, maar hij wil er zelf niet aan meewerken. Hij is het ook wel met die mensen eens – hij moet hier toch wat voor die mensen doen – maar de VVD heeft ook de kans, samen met het CDA en samen met de kleinere partijen om dat hele spul af te wimpelen. Als die politieke partijen dat zien, en samen met ons zien, wat wij allang zien, dan zien wij dat ontwerp in de prullenbak. Daar moeten wij ook naar toe, mijnheer de Voorzitter.

Neem nu de gemeente Zoelen. Laat die gemeente toch alsjeblieft zijn eigen identiteit behouden door het onverkort te laten voortbestaan. Voortbestaan wil zeggen dat zij zelfstandig moeten blijven. Indien het werkelijk niet anders kan, dan wil Zoelen wel samengaan met Buren en Beusichem. Maar laat de Minister nu eerst maar eens bewijzen dat het niet anders kan en laten wij dan samen gaan praten met Buren en Beusichem. Ik zou graag zien dat de Minister morgen bewijst dat het niet anders kan. De gemeente Zoelen kent geen financiële moeilijkheden, dat zit wel goed. Dat is wel een ander geluid dan bij dit kabinet. Zij schrijven zelf ook dat het wegenbestand aldaar een voorbeeld kan zijn voor vele grotere gemeenten. Dat kan heel goed zo zijn, ik ben er niet zo bekend. Bij voorbeeld in een kleinere gemeente als Barneveld zijn de wegen netjes gestrooid als het vriest, maar kom je in een grotere gemeente in de buurt, dan moet je zachtjes rijden of je zit in de sloot. Vele kleinere gemeenten hebben dat veel beter voor elkaar, mede omdat de bevolking dichter staat bij het bestuur.

Die mensen zien bij voorbeeld de volgende dag de burgemeester en zeggen dan: wist u wel dat op die en die weg gisterenavond niet gestrooid was. Als je 15 dorpen in een gemeente hebt en de mensen willen dat daar ook zo doen, dan dooit het al voordat zij het hebben kunnen zeggen. Dat is ook weer een teken dat de kleine gemeenten dat veel beter kunnen.

Ze zeggen zelf ook dat zij op het gebied van de sport geen enkele moeilijkheid hebben. Misschien zegt de Minister dat het te veel op vrijwillige basis gaat en dat er niet genoeg om subsidie wordt gevraagd. Misschien gaat het dan niet goed, maar als de mensen nu zelf zeggen dat alles goed is met de sport en dat men zichzelf kan redden ... wat wil men dan?

De recreatie gaat ook goed, evenals de cultuur. Het kan zijn dat de Minister zegt dat men daar de vrijere mogelijkheid heeft om te recreëren. Wij hebben daar geen enkel bezwaar tegen. Als je in een grote gemeente komt, wordt het verplicht om 10 of 15 ha bomen er uit gooien om er 300 of 400 caravans op te zetten. Misschien bedoelt men dat het met de cultuur en de recreatie niet goed gaat, omdat er te weinig wordt vernield. Wij vinden dat juist wel goed. Laat men de natuur maar in stand houden. Het blijven bestaan van het plattelandskarakter en het natuurschoon; daarover beslissen de bewoners van de gemeente Zoelen zelf. Bij indeling van Zoelen bij Tiel is dit niet meer mogelijk. Dan moet men nog niet vergeten dat Zoelen wat betreft oppervlakte meer dan tweemaal zo groot is als Tiel. Men gaat nu een heel grote gemeente voegen bij een kleinere.

Alles bij elkaar is het samenvoegen van de gemeenten ook een verlinking. In de kleine plattelandgemeentes is er vaak een rechtscollege, waarbij het nog goed gaat. Die worden opgenomen in een linkse groep en een half linkse groep, waardoor er een grote verlinking ontstaat. De afstand van de buitendorpen naar het gemeentehuis wordt ook veel te groot. De gemeentehuizen zullen vergroot of gemoderniseerd moeten worden. Er zullen ook hulpsecretariëen komen. Ik zie het al als je in een buitendorp woont. Op de hulpsecretarie kun je de woonvergunning halen, maar de geboorteaangifte moet worden gedaan in het andere dorp, 20 km verder. Als alles in de hulpsecretarie moet worden gedaan, kan men het gemeentehuis net zo goed laten bestaan. Dit wordt allemaal duurder, omslachtiger en moeilijker voor de mensen.

Het inwonertal is in sommige gemeenten zeer laag. Dat ben ik volko-

De Koning

men met de Minister eens. Dan kunnen drie gemeenten toch altijd nog samen één burgemeester krijgen. Een maand geleden las ik nog in de Arnhemse Courant dat de heer Van Leijenhorst van het aankomend CDA graag burgemeester zou worden van een klein dorpje. Hier zou men hem mooi kunnen helpen. Nu krijgt de man misschien niets.

Geef de gemeenten een redelijke kans om uit te breiden. Ik weet wel dat deze Minister niet verantwoordelijk is voor de volkshuisvesting. Als alle kleine gemeenten een redelijke kans krijgen om uit te breiden en ze zelf helemaal niet vragen om ingedeeld te worden bij een ander, moet men ze gewoon laten bestaan. Op vrijwillige basis kan er toch ook samen worden gewerkt. Ik denk dan aan de brandweer en de ambulancediensten. Deze goede punten van de Minister kunnen ook op vrijwillige basis worden gerealiseerd. Daarvoor is dit wetsvoorstel niet nodig.

Als voornoemde 14 gemeenten worden samengevoegd, krijgt men overgang van rechten, lasten, verplichtingen en bezittingen. Dat las ik in de stukken. Het zal er wel op neerkomen dat men zin heeft in de bezittingen. De grote profiteren weer van de kleine. De kleine gemeenten zullen hogere belastingen moeten betalen. Men kan het zelf nagaan dat men in de kleinere gemeenten minder belasting betaalt en dat de leges overal minder van zijn. Ten aanzien van het openbaar vervoer zullen de mensen die er geen gebruik van maken moeten betalen voor degenen die het wel doen. Men kan het openbaar vervoer niet overal in de buitendorpen laten komen, omdat dat natuurlijk veel te duur wordt. Het kan niet als er maar twee of drie mensen in zitten of dat de bus de hele dag rond rijdt met alleen de chauffeur er in. Dat is te duur. De buitendorpen zullen dan echter wel moeten betalen voor het openbaar vervoer van de gemeente waarbij zij tegen hun wil worden gevoegd.

De gemeentesecretarissen krijgen eervol ontslag. Dat valt nog mee. Dat zijn er voorlopig ook weer 11. Het is wel leuk dat men eervol ontslag krijgt, maar men heeft mooi niks meer te doen. Wij zouden toch met dit kabinet de werkloosheid oplossen? Men wilde deze volksvijand nummer één bestrijden. Nou hier zijn er weer 11. Ambtenaren van de op te heffen gemeenten komen in dienst van de nieuwe gemeenten in dezelfde rang, op dezelfde voet en in dezelfde rechtstoestand. Dat is de eerste zes maanden een plus-

punt, maar er staat verder: binnen zes maanden neemt de nieuwe raad een beslissing, in welke rang of op welke voet zij in dienst blijven. Of eervol ontslag. Dus het is nog helemaal niet zeker dat zij in dienst blijven. Dat gebeurt op kosten van het Rijk. Het is wel heel mooi dat de gemeenten het niet hoeven te betalen, maar daarbij gaat het ook om belastinggeld. Wij vinden dit geldsmijterij. Wij kunnen er dan ook helemaal niet achter staan.

Voor de topambtenaren wordt het waarschijnlijk ontslag. Bijvoorbeeld de directeurs van gemeentewerken. Van hen zal ook weer een deel ontslagen worden. Alles moet groter worden vandaag aan de dag, tot het aantal Ministers en Staatssecretarissen toe. Daaraan kunnen wij ook geen voorbeeld nemen, want dat is er ook niet beter op geworden.

Wat de amendementen betreft, iedere verbetering is voor ons welkom. Rechts heeft de meerderheid, ten minste de rechtsen en de zogenaamde rechtsen. Samen zijn dat er 79 min één splitser is 78. Wat dat aangaat: als het CDA en de VVD werkelijk willen wat zij zeggen, namelijk opkomen voor de kleine man, dan lukt het. De VVD komt ook op voor de kleine man, zegt zij. Het CDA heeft het in het verkiezingsprogramma staan. Als ze levensvatbaar zijn, zal het CDA hen de hand boven het hoofd houden. Ik geloof dat als zij in de sloot zitten, hun de hand boven het hoofd wordt gehouden. Zodat zij er niet uit kunnen. Uiteindelijk is bij ons een half ei nog beter dan een lege dop en wij zullen deze keer, al gaat het ons aan het hart, ook de ARP voor een half ei aanzien. Daarom zullen wij het amendement van die partij steunen.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, het verslag van de vorige vergadering goed te keuren.

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 23.27 uur.

Lijst van ingekomen stukken met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1°. twee brieven van de Minister van Buitenlandse Zaken, ten geleide van de volgende ter stilzwijgende goedkeuring aan de Kamer overgelegde overeenkomsten:

Overeenkomst tot wijziging van de op 21 mei 1971 te Ankara tot stand gekomen Overeenkomst tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Republiek Turkije betreffende het

internationale wegvervoer; Ankara, 18 juni 1976 (14 300);

Luchtvaartovereenkomst tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Federatieve Republiek Brazilië, met Bijlage, en Protocol van ondertekening; Brasilia, 6 juli 1976 (14 301)

Deze stukken zijn al gedrukt en rondgedeeld;

2°. een brief van de Minister van Binnenlandse Zaken, met de mededeling, dat hij advies aan de Kiesraad heeft gevraagd inzake het Voorstel van Wet van het lid Nootboom tot wijziging van de Kieswet strekkende tot het verwijderen van verschil in behandeling tussen man en vrouw in de Kieswet (14 255).

Deze brief is al gedrukt en rondgedeeld;

3°. een brief van de Minister van Economische Zaken, over het te voeren beleid ten aanzien van de bedrijven van Jansen de Wit BV te Schijndel en Emmen (14 100-XIII, nr. 25).

Deze brief is al gedrukt en rondgedeeld;

4°. de volgende brieven e.a.:

een, van het gemeentebestuur van Melick en Herkenbosch, over de vertraging van de bouw van de Rijksuniversiteit Limburg en het Academisch Ziekenhuis Maastricht;

een, van de Jongeren cursus te Roosendaal, over het vormingswerk;

een, van de secretaris van de Werkgroep Volkshuisvesting van de P.v.d.A. te Amsterdam, over de huurverhogingsvoorstellen;

een, van het Delftse Huurderscomité, over huren en overige woonlasten;

een, van de NVSH, afdeling Amsterdam en een, van A. L. Bossen te Leiden, beide in verband met het stemgedrag ten aanzien van het abortusvoorstel in de Eerste Kamer;

een, van H. J. M. Groen te Amstelveen, over het voorkomen van misdrijven tegen personen en volkeren;

een, van het dagelijks bestuur van het Stadsgebied Oostelijk Mijngebied, over de tweede fase van de spreiding rijksdiensten.

Al deze stukken liggen op de griffie ter inzage; voor zoveel nodig is kopie gezonden aan de betrokken commissies.

De vragen van de leden Van der Doef en Knot luiden:

1
Kan de Regering de Kamer een overzicht geven van de door de directie van de N.S. ontwikkelde plannen om f 40 mln. te bezuinigen? Welke bedragen zijn voor bezuinigingsplannen voor komende jaren nodig?

2
Kan de Regering tevens aangeven, wat de effecten van deze plannen zijn zowel voor de werkgelegenheid als voor de dienstverlening en het verzorgingsniveau?

3
Heeft de Regering tevens kennis genomen van de mededeling van de vervoersfederatie NVV/NKV, dat voor 1980 nog 700 arbeidsplaatsen zullen verdwijnen ten gevolge van het kostendekkend maken van het goederenvervoer? Zo ja, kan dan worden aangegeven in welke bedrijfstakken en regio's en met welke fasering arbeidsplaatsen zullen verdwijnen?

4
Deelt de Regering de overweging, dat het de taak is van de Regering en Parlement de belangen van een goed openbaar vervoer af te wegen tegen de kosten, en vloeit uit die verantwoordelijkheid niet voort dat de beslissing over deze bezuinigingsmaatregel door de Regering genomen moet worden – zeker indien het evenwicht tussen voorzieningsniveau en rijksbijdrage zou kunnen worden verbroken – en dat daarbij het advies van de onderneming een belangrijke rol zal dienen te spelen?

5
Kan de Regering aangeven, of er sprake is van een werkelijke keuze tussen aantasting van het voorzieningsniveau en een verhoging van de rijksbijdrage?

6
In hoeverre betekenen deze bezuinigingen een wijziging van het door de Regering in het Meerjarenplan Personenvervoer 1976-1980¹ ontwikkelde beleid en in de brief van 6 mei 1976² verwachte werkgelegenheidsprognose?

¹ Kamerstuk 13 711.

² Op blz. 3 van deze brief staat: 'Gegeven deze uitgangspunten is het niet te verwachten dat de werkgelegenheid in de komende jaren wijziging van betekenis zal ondergaan'.

Noot 3 (zie blz. 2328)

De vragen van de leden Kosto en Voogd luiden:

1
Zijn de antwoorden die u ons gaf op onze vragen van 11 februari 1976¹, mede gebaseerd op stukken betreffende de financiële positie van de SC Gooiland, in opdracht van de gemeente Hilversum opgemaakt door een plaatselijk accountant? Zo ja, hoe verklaart u dan de tegenspraak tussen uw antwoorden en de bewering van bedoelde accountant, dat er geen sprake was van een schuld van de SC Gooiland aan Veronica²?

2
Is het waar, dat de voormalige manager van SC Gooiland stelt, dat er alleen maar sprake is geweest van schenkingen van de zijde van Veronica en zeker niet van leningen? Is het waar, dat een van de directeuren van Veronica zich in 1969 in een radiouitzending in gelijke zin heeft uitgelaten?

3
Is het waar, dat niet is afgegaan op officiële balansen, toen in 1971 ten aanzien van SC Gooiland werd overgegaan tot betaling van schulden, dit in tegenstelling tot alle andere clubs?

4
Is het waar, dat Veronica bedong, dat eerder gedane schenkingen aan Gooiland zouden moeten worden terugbetaald (als waren zij leningen) ingeval de voetbalclub zou stoppen met betaald voetbal op het moment dat al vaststond, dat zulks zou gebeuren?

5
Is het waar, dat van de zijde van uw departement tegenover journalisten is verklaard dat 'deze zaak aan alle kanten stinkt' en dat zou zijn gebleken, dat er 'rondom de uitgekeerde gelden aan het weggesaneerde RCH ook rotzooi is'? Wilt u, indien u de opmerking ten aanzien van RCH kunt bevestigen, deze nader verklaren?

6

Wilt u, indien u bovengestelde vragen geheel of ten dele in bevestigende zin beantwoordt, uw beantwoording van onze eerder gestelde vragen opnieuw in overweging nemen?

¹ Aangangsel Handelingen, nr. 337.
² Zie 'Vrij Nederland' van 11 december 1976.

Toelichting

1. Bovengestelde vragen zijn ingegeven door het artikel in 'Vrij Nederland' onder de kop 'De verbazingwekkende antwoorden van Minister Van Doorn'. In dat artikel worden de antwoorden van de Minister op eerder door ons gestelde vragen weerlegd met verwijzing naar pertinente uitspraken van personen, die met name genoemd worden. Ook de vindplaatsen van het bewijsmateriaal voor hun stellingen worden door de auteurs nauwkeurig aangegeven.

2. Met gemeenschapsgeld moet te allen tijde zorgvuldig worden omgegaan. Nu allereerst een discussie gaande is over het al dan niet subsidiëren van betaald voetbal is het van het grootste belang, dat onomstotelijk komt vast te staan, dat ook in andere gevallen bij sanering van betaald voetbal de vereiste zorgvuldigheid in acht is genomen.

Noot 4 (zie blz. 2330)

De vragen van het lid Waalkens luiden:

1
Waarom is van de zijde van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders in 1975 en aanvankelijk ook in 1976 volstaan met een mondelinge mededeling, dat 'waarschijnlijk' geen verhuur van zaaiklaar land in 1977 beschikbaar zou worden gesteld, indien een bepaalde uitspraak van de Centrale Grondkamer een feit zou zijn? Achten de bewindslieden het verklaarbaar, dat de huurders deze voorwaardelijke mondelinge mededeling niet aanstonds hebben opgevat als een aansporing, te pogen elders vervangend land te huren? Hoe groot achten zij de kans van slagen om na november nog voldoende vervangend land bij participeren te kunnen huren?

2
Was het, gezien het gestelde in vraag 1 en gezien de belangen van de huurders, niet juister geweest hen schriftelijk te informeren, daarbij aankondigend dat, indien een voor de Staat negatieve uitspraak van de Centrale Grondkamer in de tweede helft van 1976 zou afkomen, er in 1978 geen gronden meer beschikbaar zouden zijn in plaats van in 1977? Heeft de Staat derhalve nu niet te veel haar eigen belang op het oog gehad en heeft zij haar jarenlange relaties niet te veel op het tweede plan geplaatst?

3
Kan de berekening worden overgelegd die de bewindslieden ertoe gebracht heeft, het verschil¹ tussen het zaaiklaar verhuren en de eigen exploitatie door de Staat te schatten op f 700–f 1200 per hectare?

4
Willen de bewindslieden een nadere verklaring geven van hun standpunt, dat de nu door de Grondkamer vastgestelde prijzen voor de verhuur van zaaiklaar land 50–70% lager zijn dan de bij 'particuliere boeren' geldende huurprijzen? Meet de Grondkamer voor Overijssel met twee maten of beroepen de bewindslieden zich op particulieren, die zich niet houden aan het bepaalde in de Pachtwet of het Pacht-normenbesluit en die derhalve in overtreding zijn, met alle risico's vandien?

5
Is de veronderstelling juist, dat de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders moet investeren in landbouwmachines indien zij in 1977 bijvoorbeeld 1000 van de nu in het geding zijnde 1280 hectare in eigen exploitatie neemt? In hoeverre kan een dergelijke investering in de komende jaren een motief zijn om de mogelijkheid tot verhuur van zaaiklaar land niet te heropenen, ook indien het toetsingsbeleid dan wel de normen verruimd worden?

6
Willen de bewindslieden – gezien het gestelde in de vragen 1 en 2 – nog eens overwegen:
a. aan alle huurders die in oktober/november 1976 schriftelijk bericht hebben ontvangen, in dezelfde omvang voor 1977 de mogelijkheid te bieden tot het huren van zaaiklaar land;
b. de verhuur van land aan gegadigden uit de vlasteelt ook daarna te continueren;
c. aan de huidige huurders uit de andere sectoren ook na 1977 de gelegen-

heid tot huur te geven voor zover hun belangen, die ontstaan zijn op of uit de huur van arealen in het recente verleden, dat rechtvaardigen;
d. of er rechtens andere wegen zijn, waarbij aan de financiële bezwaren voor de Staat wordt tegemoet gekomen en de betrokkenen kunnen blijven beschikken over de oogst van de voor hen belangrijke produkten.

¹ Aanhangsel Handelingen dezer zitting, nr. 395, antwoord op vraag 3.

Noot 5 (zie blz. 2395)

De vragen van het lid Coppes luiden:

1
Wat zijn de resultaten van de eerste bijeenkomst¹ in UNCTAD-verband ter voorbereiding van onderhandelingen over grondstoffen, speciaal wat betreft de mogelijke totstandkoming van een gemeenschappelijk fonds?

2
Is er sinds de UNCTAD-bijeenkomst te Nairobi verandering gekomen in de opstelling van West-Duitsland, Frankrijk en Engeland inzake het gemeenschappelijk fonds?

3
Hoe zijn – met het oog op de komende nieuwe voorbereidende bijeenkomsten in januari en februari – de vooruitzichten op een EG-standpunt waarvoor de Nederlandse Regering medeverantwoordelijkheid kan dragen?

4
Wat is de reden, dat het z.g. CIES-overleg in Parijs is uitgesteld tot een nader te bepalen datum?

5
Is het standpunt van de regering van de Verenigde Staten van Amerika², dat er geen samenhang moet zijn tussen de onderhandelingen van geïndustrialiseerde landen met OPEC-landen en het CIES-overleg, van invloed geweest op het CIES-overleg in het algemeen en op de Nederlandse stellingname in het bijzonder?

¹ Gehouden te Genève, 29 november – 3 december jl.

² Zoals weergegeven in een telegram van de Minister van Buitenlandse Zaken van 22 november 1976.

Noot 6 (zie blz. 2399)

De vragen van de leden Weijers, Rienks, Van Zeil, Wierenga, Van Hou-

welingen, Van der Mei en Peijnenburg luiden:

1
Weet de Minister, dat er bij de VMF-bedrijven in Hengelo (O.) minimaal 700 en in Utrecht ongeveer 300 arbeidsplaatsen in de gevarenzone zijn terechtgekomen?

2
Is er overleg tussen het Departement en VMF en, zo ja, hoever is dit gevorderd?

3
Deelt de Minister de opvatting, dat deze situatie juist in Twente moeilijk aanvaardbaar is, gezien de daar toch al heersende werkgelegenheidsproblematiek (textiel) en de bij de begrotingsbehandeling in 1975 aangenomen motie over de situatie aldaar?

4
Is de Minister bereid na te gaan, of voor het onderdeel ketel- en apparatenbouw door middel van het vervroegd verlenen van opdrachten door energiebedrijven een kloof in de ordervoorziening kan worden overbrugd?

5
Wil de Minister onderzoeken, of de productie van spuitgietmachines kan worden voortgezet? Wil hij daarbij nagaan, hoe de markt zich op wat langere termijn zal ontwikkelen en voorts, of misschien een zelfstandige voortzetting van dit bedrijfs onderdeel aanbeveling verdient, waarbij de overheid op enigerlei wijze deelneemt?

6
Indien een concentratie van de gieterij-activiteiten noodzakelijk zou blijken, dient dan geen rekening te worden gehouden met de regionale aspecten? Zo ja, hoe beoordeelt de Minister deze?

Noot 7 (zie blz. 2401)

De vragen van de leden Van Aardenne en Scherpenhuizen luiden:

1
Heeft de Minister kennis genomen van het artikel 'Ordersteun van Economische Zaken voor kleine werven kwam te laat' in De (financiële) Telegraaf van zaterdag 18 december jl.?

2
Is het daarin gestelde een juiste weergave van wat met name van de zijde van Economische Zaken is gezegd?

3

Acht de bewindsman het juist, dat van de zijde van het departement de positie van de directeur van een acquisitiecombinatie in twijfel wordt getrokken?

4

Wil de Minister toezeggen, dat alles in het werk zal worden gesteld om overschrijding van termijnen door procedurele problemen in de toekomst te voorkomen?

